

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Biologia i evolució
Theodosius Dobzhansky

Els drets de la dona
i la ciutadana
Olympe de Gouges

La modernitat fragmentada
de Walter Benjamin
Alex Matas

Intel·lectuals britànics?
Michael Saler

Sorprenent Sartre
Justo Serna

Frankfurt 2007
*Jürgen Boos,
Biel Mesquida*

La diferència italiana
Antonio Negri

Ciència, democràcia
i mercat global
Josep Lluís Barona

Té futur l'ecologisme?
John M. Meyer

Indigenisme, democràcia
i pacte social
Joan del Alcàzar

L'assalt al territori
*Vicenç Rosselló,
Josep M. Alcañiz,
Josep Sorribes,
Violeta Tena,
Manolo Peris,
Onofre Rullán*

Llibres
*Jordi Muñoz,
Artemi Cerdà, Xavier Ferré,
Salvador Company*

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 23 / TARDOR 2006

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Neus Campillo,
Juli Capilla, Olga Dénia,
Martí Domínguez,
Ferran Garcia-Oliver, Juli Peretó,
Vicent Olmos, Faust Ripoll,
Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald Car-
bonell, Narcís Comadira, Manuel
Costa, Alfons Cucó (†), François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier Mu-
guerza, Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras, Vicent
Todolí, Enzo Traverso, Josep
Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València

i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:

Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:

Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /

Gaia (965 110 516) /
Mídac Llibres (937 464 110) /
Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

L'Espill és membre de la xarxa europea
de revistes

EUROZINE

No és gens fàcil establir una relació més o menys enraonada i productiva amb el passat. Evidentment, cal salvar esculls d'una gran entitat, que apunten tothora a la manipulació dels fets històrics per aconseguir la legitimació de polítiques ben sovint dubtoses. Les memòries parcials i una historiografia poc rigorosa, al marge de les expressions més exigents i acurades de la disciplina, afavoreixen sens dubte aquestes operacions. D'altra banda, es pot pensar que l'amnèsia històrica, l'oblit del passat, que desarma la consciència pública i impossibilita aprendre de la història, és tan temible com l'excés de memòria, que situaria permanentment la societat en una clau retrospectiva, impeding el desplegament de la creativitat del present i dels projectes de futur. Per aquestes i altres raons, la relació amb el passat sempre serà una qüestió conflictiva.

Ara és un moment especialment propici per a promoure una reflexió detinguda sobre la relació amb la història. Ens trobem enmig de tota mena de commemoracions. En poc temps s'han succeït les dels setanta-cinc anys de la República i els setanta anys de l'inici de la Guerra Civil. Hi ha en curs un debat prolongat, i a estones aspre, sobre la Llei de la Memòria Històrica. El 2007 hom commemorarà el 300 aniversari de la Batalla d'Almansa, que significà la fi del Regne de València com a estructura jurídicopolítica, la desfeta de l'autogovern i les institucions pròpies dels valencians. Ben aviat, el 2014 es commemorarà igualment la caiguda de Barcelona i la fi de les institucions d'autogovern de Catalunya, que s'esdevingué en el mateix cicle obert per la batalla d'Almansa, i que afectà així mateix les illes Balears i el conjunt de la Corona d'Aragó, amb la promulgació dels decrets de Nova Planta. A més, s'ha commemorat també enguany el seguit d'esdeveniments de l'any 1906, veritable punt d'arrencada del catalanisme vinculat a la modernitat. I el 2007 es commemorarà el

centenari de l'Institut d'Estudis Catalans. La llista podria ampliar-se fàcilment.

No hi ha dubte que l'aspecte més positiu de les commemoracions és la seua aportació a un millor coneixement del passat i a l'enfortiment de la consciència pública al voltant dels fets històrics, sobretot si incorporen la dosi escaient de complexitat i de sentit crític, que podria contribuir a la maduració cívica. Però la qüestió és enormement delicada, i moltes vegades no va precisament per aquest camí.

Només cal veure la relació de la dreta espanyola amb el passat immediat (i de vegades també el més remot). Presonera d'un discurs revisionista que enllaça directament amb les versions legitimadores del franquisme, transita per vies que generen perplexitat i tota mena de dubtes quant a la seua consistència democràtica en sentit profund. La matèria històrica esdevé directament política. Però no és estrany. Una mena de paranoia amara les expressions mediàtiques i les fraccions extremes d'aquesta dreta. La teoria de la «conspiració» teixida a propòsit dels atemptats de l'11 de març de 2004 a Madrid o les actituds obstructionistes davant el procés de pau a Euskadi marquen un punt culminant de radicalització altament preocupant. En aquestes condicions, demanar una relació correcta amb el passat és, en efecte, demanar massa.

Per la nostra banda, en tot cas, faríem bé de sospesar els pros i els contres de la deriva commemorativa, enormement justificada en molts casos, no cal dir-ho. No fos cas que, en l'extrem, el passat acabés enfosquant el present i, sobretot, entrebancant el desplegament d'energies necessàries per bastir un renovat projecte de futur.

Anna Sanchis, *Cullerada* (2006)

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 La diferència italiana
Antonio Negri

14 Ciència, democràcia i mercat global
Josep Lluís Barona

25 Té futur l'ecologisme?
John M. Meyer

34 Indigenisme, democràcia i pacte social
Joan del Alcàzar

L'ASSALT AL TERRITORI

45 Territori i/o patrimoni (comú)
Vicenç M. Rosselló

54 El decenni del taulell
Josep M. Alcañiz

75 Els vertaders costos del boom immobiliari
Josep Sorribes

85 Una elit a colp de paleta
Violeta Tena

97 Un país sense llauradors?
Manolo Peris

109 Les Balears: amb tot, encara illes
Onofre Rullán

DOCUMENTS

- 121** En biologia res no té sentit si no és a la llum de l'evolució
Theodosius Dobzhansky
- 132** Declaració dels drets de la dona i la ciutadana
Olympe de Gougues

-
- 144** La modernitat fragmentada de Walter Benjamin
Àlex Matas
- 155** Sorprenent Sartre
Justo Serna
- 161** Existeixen els intel·lectuals britànics?
Michael Saler

NOTES

- 168** La cultura catalana a Frankfurt 2007
Jürgen Boos
- 170** Un escriptor europeu en llengua catalana diu
Biel Mesquida

LLIBRES

- 173** Turisme i política: el gran debat
Jordi Muñoz
- 177** La preocupació ambiental
Artemi Cerdà
- 181** Valencianisme econòmic
Xavier Ferré
- 186** Pere Calders: la invenció d'una realitat
Salvador Company

La diferència italiana

Antonio Negri

Quan es diu «filosofia», es fa referència a una activitat crítica que permet fer-se càrrec de la pròpia època i orientar-s'hi, construir un destí comú i ésser testimoni del món amb aquesta finalitat. Si es defineix així, de filosofia, al segle XX, després de Giovanni Gentile i potser una mica Benedetto Croce, no n'hi ha hagut a Itàlia. Tret d'un parell d'excepcions importants (o millor, tres).

Abans de considerar-ne les excepcions, mirem, però, el desenvolupament del pensament filosòfic italià tal com s'ha perfilat al segle XX, en ell mateix i en la dimensió europea. El segle XIX conegué una important florida d'individualitats filosòfiques: Leopardi, Rosmini, De Sanctis, Labriola... Foren, tanmateix, individualitats i gairebé mai escoles, perquè «Itàlia no tenia centre», perquè la condició històrica i política d'Itàlia esmicolava la comunicació i feia impossible la formació d'un espai públic. Així com Hegel deia que «Alemanya no té una metafísica, no té un temple», l'amarga

declaració de Leopardi nega que existesca un espai públic italià, i no ja un centre hegemònic sinó simplement el caràcter públic de la comunicació. En conseqüència, aquell espurneig filosòfic del segle XIX no ha trobat continuïtat al segle XX. La filosofia no ha anat més enllà del Risorgimento. Borumballa acadèmica, fracàs de les modes, vulgaritats dels nous mitjans: tot això s'ha anat afermant al llarg del segle, construint i difonent visions filosòfiques dogmàtiques, complaences sectàries o divagacions literàries. Tanmateix, si Itàlia manca de centre, la filosofia italiana no és ni tan sols provincial: és simplement feble, és des de sempre una filosofia feble, feble davant la política i els patrons, davant els dictadors i els papes.

Certament, en el declivi de les idees i la discussió que s'ha esdevingut al segle XX, es va atènyer el punt de màxima vilesa quan alguns autors, amb un cert orgull, van proclamar precisament «feble» el seu pensament i definició de la filosofia del present. D'altres en digueren, amb més propietat, «pensament tou». Semblava que s'hi tractava de l'intent d'aclimatar la postmodernitat sota els tebis cels itàlics, però en realitat el projecte era aixafar la riquesa de les articulacions i de les superfícies d'allò real, dels dispositius i dels *agencements* de la crítica postestructuralista francesa en l'horitzó de l'ontologia heideggeriana. Més

El títol original d'aquesta intervenció del filòsof italià Antonio Negri és «La differenza italiana» i es va publicar com a opuscle en la col·lecció Nottetempo (Roma, març 2005). © Antonio Negri. Reproduït, en traducció catalana, amb permís de l'autor i l'editor.

hipòcritament, de renegar de la història de les insurgències i les resistències que havien acompanyat la primera construcció des de baix d'un espai públic a Itàlia, la primera construcció democràtica després del feixisme. La potència de les lluites i de la nova massificació del discurs polític després del 68, havia de ser tancada suauement en una renovada, però de cap manera suau, ontologia del feixisme. El pensament feble ha traduït a l'italià un Foucault i un Deleuze transvestits de *soubrettes*, els ha fet ballar a les «pàgines d'opinió» dels articles de l'anomenada «esquerra», amb *La Repubblica* al capdavant... Hem gaudit del privilegi que la nova composició del treball, en la seua figura immaterial i intel·lectual, ens ha estat presentada com a ambigua, aleatòria, i que la seua creativitat fos mistificada en la figura il·lusòria d'una «fi de la història» que havia de significar la desaparició del treball assalariat i de la classe obrera. La tragèdia que acompanyava la mutació del projecte industrial i la metamorfosi de la força de treball era, així, reconduïda i closa en la gatzara contradictòria d'una pretesa desfeta del comunisme i d'un presumpte triomf del «Milano da bere». ¹ El pensament tou i l'època craxiana van plegats, tot i que es pot reconèixer que el proudhonisme de Craxi tenia més pes, i era filosòficament més rellevant, que no el pensament lleuger de Vattimo i Ferrara.

A la dreta, les inefables «pàgines d'opinió» del conservadorisme trobaven fins i tot massa agosarat el pensament tou: ací ha dominat, i domina encara, la necrosòfia mitteleuropea de Magris i companyia. Durant un llarg període, fullejar *Il Corriere della Sera* volia dir que llegiríem, a les «pàgines d'opinió», el malestar d'un club de fadrines ja grans de la Baixa Saxònia

o, encara pitjor, la infelicitat d'una petita comunitat de jueus romanesos. En comparació del fluir incontaminat i la lleugeresa del pensament tou, el Danubi es presentava com un riu llefiscós i pesant. Un pecat contra el Danubi, que en veritat no el mereix! Un pecat, sens dubte: el dol per aquella intel·ligència que no sabé resistir al nazisme, no ha reeixit, de fet, a cancel·lar (com tant haurien desitjat els ambigus mentors de la Mitteleuropa) la força del procés històric, col·lectiu i no individual, comunista i no liberal, que el derrotà! La Mitteleuropa és també resistència.

Vet ací, doncs, la filosofia italiana entre dreta i esquerra fins als anys noranta, i fins avui mateix. De tant en tant aquelles «pàgines d'opinió» foren també envaïdes, després de 1989, per l'onada dels apologistes reaccionaris, pels historiadors (que res no tenen a veure, malgrat que n'invoquen la paternitat, amb Droysen o Braudel) que reclamen per al revisionisme el privilegi d'explicar què ha passat al món. De tant en tant es veieren també travessades per vagues tendències neotranscendentalistes. Habermas i Rawls foren acollits en la nostra cultura perquè mostraven que de jove es pot ser radical però de vell un esdevé necessàriament reaccionari...

I doncs, per què la cultura filosòfica italiana i les «pàgines d'opinió» que l'expressen, i la intel·lectualitat que s'hi delecta, ha repetit el guió d'un espectacle de la Raffaella Carrà? Hi ha alguna cosa que no funciona en tot aquest afer, sobretot si es té present que això (de la filosofia tova, de la degeneració periodística i televisiva de la comunicació cultural), del feixisme ençà, ha estat l'únic centre que ha tingut el bell país.

I prou. Passem ara a les excepcions: tres, havíem dit. La primera ha estat Gramsci: el geperut, el traïdor de l'estalinisme al qual, els altres presos polítics, llançaven pedres a la presó. Gramsci va retornar la filosofia allà on havia d'estar, en la vida i en les lluites de la gent normal i corrent. Reinventà Gentile, tractant de fer de l'actualisme (de manera una mica inversemblant, cal admetre-ho), la base d'un pensament i d'una praxi de l'avenir. No era una aventura per a llançar coets, aquesta: un home d'esquerra, un comunista que posa sobre els peus la filosofia de Gentile, no deixa de ser d'alguna manera un home del segle XIX... Gramsci ho era, i per això representa la veritable continuïtat del Risorgimento a la Itàlia del segle XX. Dissortadament, la no filosofia dels epígons togliattians (és a dir, l'horrible cinisme que a hores d'ara ha esdevingut ja hegemònic en l'esquerra) i la voluptuositat en l'extermini dels estalinistes (que s'expressà tan clarament contra els moviments als anys setanta i que sobreviu encara, i sura) han amagat i mistificat també aquesta pobra veu revolucionària. Perdoneu, no simplement revolucionària, sinó viva, intel·ligent, generosa: en la filosofia de la vida que s'oposa a l'ontologia de la mort, hi ha sempre un petit aspecte creatiu. És tot just allò que ells (els patrons, les elits del poder) no volen. L'excepció gramsciana ha estat, doncs, reduïda a una experiència arrelada en el passat i susceptible només, i si de cas, de prefigurar un futur utòpic. I això no obstant, era una ruptura, era resistència.

Dèiem al començament que hi ha hagut dues excepcions més, dues ruptures fonamentals més no tan sols en la continuïtat de la història de la filosofia italiana entre el segle XIX i el XX, sinó també en el teixit material de la vida intel·lectual, en l'estructura

politicolingüística de la societat italiana. Quines han estat aquestes dues excepcions? Potser són d'una mena que ens permetria dir que aquest llarg període que ha preparat el camí al dos mil ha tingut algun aspecte constructiu, creatiu, innovador, que ha representat una força de la qual podríem refiar-nos? Mirarem de donar resposta a aquests interrogants.

La primera excepció que ha conegut el segle XX italià, la primera força filosòfica i política que ha sabut agafar amb les mans allò real i reprendre les energies risorgimentals i anticapitalistes dels orígens, aquesta excepció, doncs, ha estat l'obrerisme, l'obra de Mario Tronti. També hi ha hagut, al mateix temps, gairebé amagada tot i que amb una acció de gran fondària, una altra excepció: el pensament feminista de la diferència desenvolupat per Luisa Muraro. Aquests són els dos únics elements d'innovació teòrica en l'ontologia itàlica del segle XX. Tots dos parteixen de la consideració de les formes fonamentals de la constitució de l'explotació, de l'home per l'home i de la dona per l'home. En són dues, doncs, les formes de l'explotació: la capitalista i la patriarcal. El pensament filosòfic només pot nàixer –se sosté en ambdós casos– quan es concentra en el tema biopolític de la reproducció. Ens trobem per tant al centre de la figura postmoderna de la interrogació filosòfica. Si l'ésser aristotèlic davalla del tot a les individualitats per després retornar (a través dels modes de la causació) de la individualitat a l'U, la postmodernitat no reconeix la «via cap amunt» i tampoc la «via cap avall» com a genealògiques i productives; no reconeix ni tan sols la individualitat, sinó simplement allò singular: considera, doncs, la *diferència* com el *quid* creatiu que s'estén entre natura i història. Obrerisme i

feminisme de la diferència nasqueren als anys seixanta de l'oportunitat que l'enorme desenvolupament de les lluites obria: ací, en les lluites, s'hi plantejaven diferències irreductibles, es formaven subjectivitats noves en l'enfrontament obrer contra el treball assalariat i en la insurgència de les dones contra el domini patriarcal. És la descoberta d'aquestes diferències allò que determinà el renaixement de la filosofia. És la resistència allò que produeix filosofia.

Considerem el que aquestes filosofies tenen en comú, un cop hem vist el seu lloc comú de naixement. En primer terme, aquestes dues posicions lluiten contra la dialèctica. Ja no hi ha recomposició possible, ni *Aufhebung*... «Escopiu sobre Hegel», deia Carla Lonzi; trenquem qualsevol connexió narrativa que no sàpiga desenvolupar immediatament lluita de classes, hi afegia Asor Rosa. Allà on la presumpció dialèctica pretén reconduir-ho tot a l'U, aquí en canvi tot està fixat en la dualitat i la multiplicitat, i no es recompon.

Ací ja no hi ha ningú que pugui acompanyar l'esperit absolut com un gosset lligat de la corretja, passejant per la història. Ja no hi ha teleologia. Ja no hi ha res que pugui fer quadrar les coses del món, fora de nosaltres mateixos.

El segon element comú que desenvolupen aquestes dues posicions és l'imponent fenomenologia de la diferència que interpreten. Per consegüent, en tots dos casos, la pràctica subversiva de la condició humana és menada, en primer lloc, cap al *separatisme*. «Classe obrera sense aliats», diu l'eslògan obrerista. Dones revoltades contra les institucions burgeses de la dominació patriarcal, així es va organitzar polèmicament la primera presa de consciència feminista de la diferència.

És important insistir en aquest primer impuls comú de les dues filosofies que ens interesses. Evidentment, aquesta coincidència és del tot indistinta, formal, des del punt de vista dels continguts (i no és casualitat que sovint aquestes posicions xoquen quan en les famílies proletàries s'imposen, prepotents, els comportaments patriarcals induïts pel sistema salarial mateix). No és, però, indistinta ni formal aquesta coincidència quan es té present que el procés de separació, insistint en la diferència, produirà un altre passatge, més profund: un passatge, un tombant ontològic que afecta a totes dues posicions. Un tall creatiu.

Però aquestes aventures dels cossos i de la raó les hem vistes a tot el món a l'entorn del 68, s'exclamarà un observador. Per quin motiu hauríem d'insistir en l'especificitat *italiana* d'aquestes experiències?

Aquesta qüestió es pot respondre des de dos punts de vista. El primer té a veure amb l'aspecte cultural. En el desert italià, en aquest país que manca de centre, a diferència d'allò que es va esdevenir en altres països de l'àrea atlàntica, les filosofies de la diferència s'han formulat d'una forma més pura i no han tingut necessitat d'expressar-se a través de paradigmes preexistents. Aquests moviments han constituït, per dir-ho així, una vertadera *epoché* cultural i lingüística. No se'ls podia oposar gaire cosa, tret de les diverses modulacions de la relació de domini: les teories i pràctiques corporatives de l'ordre industrial, així com les normatives catòliques de la bona vida familiar. És al desert, doncs, on van nàixer aquestes flors fortes i noves; i és en el contrast amb l'horitzó desèrtic, en la força exòtica i molt potent de la seua expressió, que agafen volada i es perfilen les noves formes de resistència i d'afirmació filosòfica.

Hi ha també un altre element positiu, constructiu, dinàmic, que cal subratllar. I és el fet que, per primera vegada, aquestes «diferències» filosòfiques es descobrien en el terreny biopolític (o bé començaven a revelar el sentit polític immediat de la vida mateixa). Ara bé, aquesta tensió biopolítica immediata empenya aquestes diferències a proliferar, a produir innovacions. A Itàlia en molt poc de temps es dona el pas de l'afirmació *separatista* de la diferència a una afirmació *constituent* d'aquesta. Les diverses teories de la diferència no representaven, de fet, simplement una resistència contra l'opressió i l'opressor, no es tancaven en posicions defensives, sinó que esdevenien resistència productiva, es mostraven com a moviment de guerrilla de moltes formes; això ja no era simplement teoria, sinó pràctica transformadora. Les pràctiques anaven a inserir-se en els nusos de la comunicació social, localitzaven en formes micropolítiques les grans línies del comandament capitalista i patriarcal, duïen a terme incursions que travessaven el saber i les universitats, les fàbriques i els llocs de treball, les famílies i les relacions socials en el seu conjunt. La separació, concebuda a partir d'aquestes dues posicions (que mai no s'han confós teòricament però que s'han barrejat políticament sovint), esdevé una *diferència creativa*. A Itàlia aquest pas és anterior als que més endavant es faran, és clar que d'una altra manera, en altres llocs.

És de debò un tall, un trencament, un esdeveniment ontològic allò que intervé ací. En aquest pas de la separació a la diferència creativa, bé que difusa, de la resistència a l'èxode, els moviments i les consciències dels treballadors i/o de les dones ultrapassen el tema (clàssic en les teories de l'organització de l'època moderna) de la simple

crítica de l'existent i el substitueixen pel de la metamorfosi, de la modificació/transformació interior i col·lectiva, singular i ètica, menades en i per les multituds. És l'èxode d'aquesta existència i de totes les seues normes. Aquest esdeveniment caracteritzà els vint anys posteriors al 68, aprofundint cada vegada més la potència subversiva dels moviments,

Són, doncs, ben diferents (i ara podem respondre l'objecció plantejada adés), són força distintes, i potents, aquestes teories i aquestes pràctiques itàliques del proletariat subversiu i de la diferència femenina, en comparació de les concepcions filosòfiques i les pràctiques comunitàries que provenen (o es construeixen a partir) de les concepcions postestructuralistes de la diferència —bastides per exemple a França entre Merleau-Ponty, Foucault i Deleuze, entre *Socialisme ou barbarie* i Luce Irigaray... Són molts els parentius, certament, però el parentiu no és aquí en cap cas filiació perquè encara que, cosa que s'esdevé rarament, aquestes posicions fossen filles de les teories franceses, després han viscut i han crescut al si de *milieux* salvatges, són productes de la jungla... D'antuvi, en efecte, quan es desenvolupen en el separatisme, les concepcions de la diferència es mouen a partir d'un irreductible ontològic, immediat, format en les lluites, construït en la continuïtat. En canvi, a aquest *irreductible* ontològic (tant se val que se'n diga «cos sense òrgans» o «producció de subjectivitat»), la filosofia francesa només hi arriba a la fi del seu camí. I quan calia construir nous horitzons a partir del terreny descobert, aquesta filosofia ha expressat en el millor dels casos bones intencions, ha elaborat hipòtesis en comptes de determinar experiències i laboratoris de vida, en comptes d'iniciar un èxode. A

Itàlia el terreny biopolític de la diferència ha estat recorregut amb tota la intensitat eticopràctica que n'és tret distintiu i la mirada d'aquestes pràctiques s'ha fixat en l'*a-venir*. En la repressió i en la fosca, en els moments d'aquell absurd calvari que foren els anys setanta i vuitanta per al moviment, és on es va encendre una nova llum.

El pensament de la diferència creativa s'ha afirmat també contra les filosofies de la postmodernitat. Aquell món conlòs i insignificant (subsumit en el capital) en el qual es mouen els filòsofs postmoderns, aquell món abocat a l'exterior, als seus marges, l'espai crític possible. En els replecs del món, o bé al seu límit, o bé allà on *zoé* s'oposa a *bios*. Heus ací els deserts *extramoenia* a partir dels quals potser, o solament, és possible la resistència... consideren els filòsofs postmoderns. Ara bé, contra aquestes construccions de la postmodernitat, les pràctiques de la diferència hi han oposat el seu refús, anticipant una ànsia de reconstrucció que arrancava de l'afirmació mateixa de la diferència. El fet és que *diferència és resistència*. Aquesta diferència que es planteja ací és una ruptura al centre del sistema de subsumició del treball social en el capital i, en l'ordre de la reproducció, actua contra la validesa universal de l'obediència femenina al patriarcat: una resistència que trenca aquest horitzó de dominació no des dels marges, sinó des del centre, millor dit, reconstruint un centre, un punt sobre el qual fer palanca per transformar la realitat, al cor mateix del sistema. Una diferència creativa, un èxode intens i radical.

Aquestes posicions de la diferència, allora que reviscolaven l'escena filosòfica italiana més enllà de les «pàgines d'opinió» i de l'acadèmia, han esdevingut llavor d'una

nova filosofia a nivell global. Com en els temps profètics, el filòsof ha de travessar el desert per poder expressar el propi pensament. I de bell nou apareix un entrellat que permetrà que el profeta, no pas a la pàtria sinó enfora, siga escoltat. A nivell global, però. De fet, la diferència proletària ha esdevingut una potència intel·lectual i s'ha obert a una nova concepció social del treball i a noves formes de la producció de valor. Davant aquesta nova realitat les estructures del poder capitalista han hagut de renovar-se, i es va encetar així el terrabastall en l'organització global del poder a què assistim avui. Sempre a partir d'aquesta diferència es construeix el nou subjecte del projecte històric d'alliberament, aquella multitud constituïda per infinites singularitats que mai no podrà ser sotmesa de nou a un comandament sobirà.

I d'altra banda, és la diferència femenina la que es posa, a la fi, al centre d'aquesta modificació radical de l'horitzó filosòfic, perquè ha esdevingut representació de la potència biopolítica i és producció real del lligam social. Existeix, per dir-ho així, un segon grau de la creativitat, aquell que Spinoza reconeixia en el pas de la potència afectiva vers la condició creativa de l'ésser, de la *cupiditas* corpòria vers l'*amor* ontològic, i el representa la diferència femenina: es tracta d'un segon grau que integra i inclou la primera diferència, la del treball, expressant-la com a capacitat original i general de transformació dels cossos i del conjunt social. La genealogia comprèn i sublima el treball social.

Però anem amb compte: sens dubte, ni Mario Tronti ni Luisa Muraro condueixen ja aquesta revolució. Com tots els grans autors, no han deixat escoles sinó descendències que operen en escenaris més grans.

Les formes, els modes, els continguts i les perspectives de la diferència han eixit ja dels seminaris i dels laboratoris i operen i són avui desenvolupats i reinventats en els moviments i en les noves xarxes socials de la cooperació productiva. La diferència ha deixat de ser separació, ha esdevingut creativa i comença a produir avenir. L'èxode és hegemònic.

Hom pot sentir-se orgullós que això haja passat al desert italià. La nova resistència, les noves generacions tenen ara sens dubte el seu propi temple.

Rellesgesc el text. Tinc la impressió d'haver cedit, de manera ingènua, a una certa *hybris*, de no voler tenir en compte (com sí que se'n té, en canvi, a l'*Angelus Novus*) l'horitzó de destrucció i mort que crema i fumeja encara rere nostre. És a dir, de no haver acceptat, així doncs, aquell dolor que ens acompanya sempre. Però de veritat és sols un vent de tempesta allò que ens impulsa cap avant? Per contra, no consisteix la tragèdia del nostre viure en la incertesa subjectiva i en el risc de l'*a-venir*? Que potser no es pot atribuir d'alguna manera la tragèdia indubtable del nostre existir a la miopia i a un cansament insuperable de mirar endavant, més que no pas al sentiment de desfeta i de mancança ferotge que ens precedeix? No es pot oposar a la *hybris la cupiditas*? Deleuze va dir una vegada: «espere ésser l'últim pensador, castrat per la història de la filosofia». Voldria parafrasejar-lo: espere ésser l'últim home castrat pel passat, per la teleologia històrica de la qual hauria de ser tothora el producte. Però el sentit de la diferència i de l'esdeveniment, i la percepció de la singularitat que constitueix l'*a-venir*, poden alliberar-me de l'íncub? Aquest dubte no és menys fort que el clàssic, cartesià, metafísic, del qual

hem patit el violent dispositiu racionalista de la modernitat. El dubte de la no-veritat és en efecte un íncub. Però l'íncub és una variant del somni. On som quan habitem entre íncub i somni? Entre passat i avenir? Com podem, contra tot pessimisme de la raó, obligar l'*Angelus Novus* a mirar cap avant, a honorar el deute que ha contret amb la història, i a superar la devastació del passat?

Tornem a nosaltres. La diferència que se'ns mostra com a creativa és el passatge que reconduïx l'íncub al somni i el somni a un projecte (del tot conscient també de la dificultat i del límit) de vida. Si la diferència és resistència, el somni pot viure d'una manera del tot conscient i sabedora de la seua projecció històrica. Si la diferència és mode de vida, reconeix el mode de vida com a productiu. Ningú no posa en qüestió ací l'acció crítica i transcendental: l'accepta, ben al contrari, la comprèn en l'aporia radical que li és consubstancial i que no li permet arrelament en l'única diferència que compta, natural i temporal: la de la potència. De fet, en la teoria de la diferència creativa hi ha alguna cosa que fa evocar un retorn fortíssim a un origen no gravat per íncubs i violències repressives. No és cap il·lusió, sinó el que hi ha en joc. La diferència esdevé creativa no quan s'identifica amb un origen (gravada pel passat) sinó quan es confon amb una potència sempre nova, oberta a l'*a-venir*. La diferència destrueix tot fonament ontològic determinat perquè és determinació creativa d'una ontologia de la llibertat.

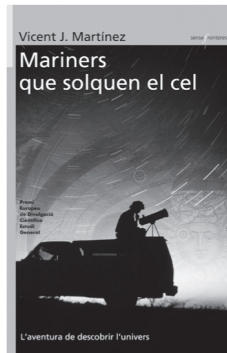
No, no són ni Husserl ni Gentile ni Bergson qui reivindicuem ací, sinó l'estranya i dura positivitat de l'únic pensament coherentment immanentista i materialista que hem seguit fins aquest punt. Un pen-

sament que al segle XX italià ha tingut els noms esmentats més amunt. Una diferència paradoxal, doncs, que sap produir, positivament, de mica en mica, el conjunt. Que sap construir-se en xarxa i transitar d'allò intern a allò extern, del que és singular al que és comú, sense solucions de continuïtat, i a l'inrevés. Que sap ésser *res gesta* (després d'haver destruït la maleïda història). És amb un gran respecte per la *història* de l'*Angelus Novus* que li demanem –al ritme de la pràctica de la diferència– que mire cap endavant. Un «altre» món és possible, així com ha estat possible un altre lloc (el de la diferència) en la nostra província italiana. □

Traducció de Gustau Muñoz

1. «*Milano da bere*» fou l'eslògan publicitari d'una coneguda marca italiana d'aperitiu (Campari), que esdevingué amb el temps metàfora de tot un període de la vida urbana milanesa. Durant la segona meitat dels anys vuitanta, després de la desindustrialització, emergeix a Milà una nova elit postindustrial que, sota el domini del PSI de Craxi, desenvoluparia un estil de vida hedonista i profundament frívol, en una època marcada per la corrupció a gran escala. (N. del T.)

sense *f*ronteres

L'aventura de descobrir l'univers

Cèl·lules mare, l'esperança de la biomedicina

Quina serà l'energia del futur?

PUV
PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

20 ANYS
edicions
bromera
www.bromera.com

L'ESPILL

Ciència, democràcia i mercat global

Josep Lluís Barona

L'UNIVERS DEMOCRÀTIC EN TRANSFORMACIÓ

Alguns dels pilars fonamentals de la societat democràtica, tal com van formular-se i més tard es consolidaren en les societats occidentals durant el període històric posterior a la Segona Guerra Mundial, també anomenat de guerra freda, han anat transformant-se d'una manera subtil, però constant, al llarg de l'últim quart de segle. Es tracta d'un procés que no ha afectat, certament, aspectes essencials de les concepcions democràtiques, com podria ser l'estructura de l'Estat, el model de representació política, la neutralitat confessional, la política parlamentària, la llibertat d'expressió o la separació de poders, ni tampoc ha afectat la capacitat d'acció dels moviments cívics ni el sistema de relacions laborals entre les associacions de treballadors i els empresaris. No es tracta, per tant, d'una transformació estructural, ni tan sols clarament formal, dels referents ineludibles d'aquella societat del benestar, que va construir un model paradigmàtic a l'Europa democràtica de la segona meitat del segle XX. Tanmateix, la permanència del model i dels òrgans, dels escenaris i els actors, del llenguatge, no

significa necessàriament que el sentit i la significació de les dinàmiques socials o el nucli de valor que sustentava aquella societat democràtica s'hagen mantingut inalterables en tots els seus atributs més essencials.

Un dels aspectes que potser s'ha anat transformant d'una manera més general ha estat l'articulació del sistema democràtic al voltant d'un ordre jeràrquic implícit, que fa unes dècades posava en primer lloc i per damunt de tot l'autoritat i la funció activa de l'Estat. D'altra banda, la democràcia representava un sistema de recompenses basat fonamentalment en la justícia social, en el treball i el mèrit, en la integració dels ciutadans i en la protecció social. Tot això configurava un univers de relacions al voltant del qual s'articulaven les polítiques públiques durant el llarg període, primer de construcció i després d'esplendor, de l'estat de benestar. Aqueix model de democràcia es desenvolupava ja en el context d'un mercat global que es regia per les lleis del lliure comerç de mercaderies i capitals, a l'empara d'una tolerància legislativa que reconeixia i donava legitimitat, almenys en part, a les regulacions estatals i permetia als Estats un grau important d'autonomia en la regulació de les relacions laborals i en l'impuls a les negociacions entre empresaris i treballadors.

Josep L. Barona és catedràtic d'història de la ciència a la Universitat de València.

Durant el darrer quart de segle, aquest univers de relacions socials i de valors que s'acaben de descriure molt esquemàticament és progressivament substituït per un nou *common world*, un nou sistema que ha transformat subtilment molts dels valors i de les normes explícites o implícites que orientaven i legitimaven les relacions socials en l'univers democràtic. Cada vegada més, aquest univers s'articula al voltant del compromís o la responsabilitat individual i promou l'emergència de nous valors, com ara la transparència o l'eficiència, que representen, sense dubte, alguns dels més significatius referents del nou model. Però la progressiva marginació de l'Estat com a agent regulador de les relacions socials i com a garantia del bé comú en benefici d'agents privats ha creat també, al mateix temps, en la majoria dels ciutadans sentiments d'inseguretat i vulnerabilitat. La seguretat i el risc han esdevingut referents indefugibles del nou ordre.¹

Nous conceptes han aparegut i han assolit una significació fonamental: la *governança*, per exemple, sovint ha esdevingut la pedra angular del discurs elaborat per governs, economistes, experts universitaris, empresaris, experts financers i organismes internacionals. Darrere del nou concepte rau una idea-força: el més important és la gestió eficient, perquè *governar* ha esdevingut sinònim de *gestionar un univers de relacions en canvi continu*.² La bona *governança* s'imposa com a idea-força per a optimitzar el funcionament de l'administració, les empreses, les indústries, el comerç o els programes humanitaris. Segons Boltanski i Chiapello el concepte de *governança* representa un nou i poderós «esperit del capitalisme», al voltant del qual s'han generat nous valors i s'han interioritzat noves normes.³

Aquesta tendència a la substitució de l'Estat i del concepte de gestió pública per la noció de *governança eficient* a càrrec principalment de la iniciativa privada ha començat a tenir conseqüències molt transcendents en esferes ben diverses que resultaria ara impossible analitzar amb rigor. Ja hem apuntat el desplaçament i el desprestigi de l'Estat i de la gestió pública; una altra conseqüència n'és la marginació i el descàndid de la política en benefici de la gestió eficient. Tot això apunta a la substitució de l'Estat com a agent principal i regulador de les polítiques públiques en benefici del mercat lliure i de la privatització. Des de fa anys, el creixement espectacular de les patents i dels drets de propietat sobre tota mena de productes naturals i tecnològics, és un exemple ben evident de la forta tendència que porta a una creixent privatització del coneixement.⁴

El nou context diposita tot el poder en l'eficiència i el bon funcionament dels mercats, de manera que el debat democràtic, la negociació i la participació deixen de ser elements centrals del sistema i no sols perden interès i valor, sinó que a més esdevenen una nosa, en la mesura en què impliquen debat i participació i això pot fer més complexa i imprevisible la presa de decisions. Al capdavant, representen un entrebanc per a les formes de democràcia piramidal. El pensador francès Dominique Pestre ha relacionat la creixent importància d'aquest procés amb la desfeta de l'ideal d'una democràcia del diàleg i de la deliberació, tal i com va ser formulada per Jürgen Habermas, entre altres, a l'inici de la guerra freda, quan postulava un model de democràcia deliberativa com a via per a assolir les decisions democràtiques.⁵

La decadència d'aquesta democràcia deliberativa s'està produint en benefici del saber tècnic de grups d'experts aparentment neutrals, els quals, en realitat, es troben condicionats per interessos econòmics i socials que són clarament identificables. Estem assistint, doncs, a una transformació de l'univers democràtic caracteritzat per la substitució de la democràcia deliberativa de l'Estat, la política i el diàleg, per una tecnocràcia legitimada pel criteri dels experts.⁶ És fàcil comprendre que, en aquestes circumstàncies, el tarannà tecnocràtic del nou discurs subestime la política amb l'argument-força que els polítics no són experts, que depenen de les eleccions i que manipulen la democràcia del diàleg en benefici dels seus interessos de govern o oposició.

Aquest procés s'està accelerant precisament en un moment ben delicat, perquè ens hem endinsat en l'era del mercat global i la presa de decisions depèn d'una àmplia varietat de lògiques que van més enllà de l'intercanvi d'arguments i de les regulacions estatals. L'esfera política de l'Estat va perdent importància perquè els actors econòmics tenen, cada vegada més, un paper fonamental en el procés de producció, innovació, compra i venda, és a dir, en l'economia del coneixement i en la producció de riquesa. Així les coses, la tendència actual fa que les grans decisions s'adopten cada vegada més al marge dels Estats; dit d'una altra manera: depenen directament de la lògica dels mercats internacionals. Els principals actors de l'economia mundial s'han convertit ja a hores d'ara en metapoders, la força dels quals rau en la capacitat de crear i produir coneixements i objectes, i en la possibilitat d'invertir on consideren més oportú, abandonant els països que no

afavoreixen els seus interessos o que els dificulten.⁷

Arribats a aquest punt, convé recordar que aquests metapoders econòmics no es legitimen democràticament, és a dir, mitjançant les formes clàssiques de la representació, que han estat substituïdes per òrgans de gestió com ara els bancs centrals, els consells d'administració o les juntes directives. A més, aquests nous òrgans de gestió solen estar subjectes a unes regulacions que sovint introdueixen codis ètics voluntaris enfront de la competència o altres pràctiques que, al capdavall, redueixen la política interna i els mecanismes de funcionament i presa de decisions a una simple demostració pública de correcció formal. Quan aquest sistema provoca un conflicte d'interessos o una vulneració de les normes, aleshores és l'administració de justícia la que s'ocupa de resoldre els conflictes.

LA TECNOCIÈNCIA, ENTRE LA INDÚSTRIA I LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES

La tecnociència ocupa una posició central en la producció de coneixements, la riquesa i l'economia de les societats postindustrials.⁸ Fins a quin punt estan legitimats els Estats per a legislar sobre la indústria tecnològica i la investigació científica? Fins a quin extrem l'àmbit polític de l'Estat pot continuar sent l'escenari del debat democràtic sobre els productes –materials o intel·lectuals– de la tecnociència i influir així en la presa de decisions i en la regulació de la lògica industrial? Hem d'assumir que tot comerç està justificat *a priori* o podem limitar-lo si afecta aspectes fonamentals de la societat, els valors públics i l'ètica social? La tendèn-

cia que estem apuntant com a predominant eludeix tota interferència política excepte en aspectes que afecten molt directament la moral o la religió, com en els casos de la clonació d'humans, l'experimentació amb éssers vius, el comerç d'òrgans o la mort assistida, entre d'altres.⁹

El nou ordre tecnocràtic d'experts al servei del lliure mercat mostra una tendència a simplificar o fins i tot evitar les tensions i els conflictes consubstancials a la democràcia, que són, en definitiva l'expressió de la pluralitat i el fonament de la recerca de solucions que prenguen en consideració el bé públic. Quasi tot el que es mou en l'àmbit de la ciència i la tecnologia afecta la societat, comporta aspectes ètics o afecta el medi ambient i és per això que el seu impacte ha de tenir necessàriament conseqüències problemàtiques. És el que succeeix amb els efectes sobre la salut humana d'un perill incert associat a determinades tecnologies, com en el cas de les ones electromagnètiques de baixa freqüència o a la transformació industrial dels aliments. Analtzarem després alguns d'aquests assumptes. Tanmateix, resulta sorprenent la capacitat que exhibeix el nou ordre per a absorbir la crítica i reformular els arguments crítics en funció dels seus propis beneficis. N'és un exemple ben conegut el concepte de *desenvolupament sostenible*, abans postulat amb un sentit crític com una forma antagònica al desenvolupament depredador que destrueix els recursos naturals, i posteriorment incorporat al corrent neoliberal com a argument per aconseguir més aigua, produir més energia, més petroli, potser més carbó i energia nuclear o més energies renovables. Al capdavall, la idea d'un desenvolupament sostenible ha esdevingut una forma més de negoci per a una emergent indústria mediambiental.¹⁰

Cada vegada més, la indústria tecnocientífica guanya poder econòmic i financer —pensem en la indústria informàtica, energètica o sanitària— i esdevé la representació més paradigmàtica del principal i vertader poder. Durant la guerra freda, el sistema de creació, aplicació i difusió del coneixement configurava una trama ben regulada entre col·lectius de professionals experts, els òrgans públics reguladors de l'Estat, els empresaris i les indústries. En l'actualitat, els procediments d'avaluació generalment s'escapen de l'esfera estatal o pública. És cert que les legislacions són ben estrictes, però, per exemple, l'avaluació de fàrmacs mitjançant protocols i assaigs clínics, la tecnobiologia aplicada a la fecundació *in vitro* o al cultiu de cèl·lules embrionàries, els efectes sobre la salut de les condicions laborals o l'exposició a ones de telefonia mòbil o cables d'alta tensió, tots aquests aspectes de la tecnoindústria que presenten elements controvertits, tendeixen a resoldre's mitjançant informes d'experts *externs*, que moltes vegades són professionals o entitats privades. És fàcil entendre, doncs, que en la situació que va imposant-se resta exclosa o abandonada tota forma de coneixement o tot avanç tècnic que no siga clarament rendible, com també resulta molt difícil posar en qüestió tot allò que, sent rendible, pugui contravenir els interessos dels metapoders econòmics.

LA MANIPULACIÓ MEDIÀTICA I EL CONTROL DE LA INFORMACIÓ VERAÇ

La manipulació mediàtica, unes vegades de forma grollera i altres més subtilment, ha esdevingut un element clau per al control

de la lliure informació sobre els productes de la ciència, la tecnologia i la indústria.¹¹ Els grans *trusts* de la tecnociència disposen de gabinets perfectament inserits en el món de la comunicació que preparen les informacions, creen campanyes i difonen el que interessa de la manera que més interessa. Altres vegades, quan veuen amenaçats els seus interessos, promouen campanyes de descàndid contra els rivals.

Un cas espectacular va ser la campanya orquestrada contra el metge alemany Matthias Rath amb relació al tractament de la sida a Sud-àfrica. Rath va ser presentat davant l'opinió pública com un mentider i xarlatà sense escrúpols per manifestar-se contrari a l'ús de medicaments antiretrovirals i defensar una teràpia naturalista basada en una dieta estricta i un preparat de minerals i vitamines. Se li va recriminar la seua condició de milionari, se'l va tractar de boig, propagandista hàbil, poc consistent en les investigacions clíniques que donaven suport a la seua teràpia i se'l va acusar de lucrar-se mitjançant la venda per Internet dels productes que ell mateix fabricava. És simplement un exemple d'intervenció mediàtica. Però Rath havia publicat les seues idees en el prestigiós diari nord-americà *The New York Times*, en l'*International Herald Tribune* i també en el *Journal of the American Medical Association*, portaveu de la principal associació professional dels metges nord-americans. Entre els arguments que aportava en suport de la *medicina cel·lular*, hi havia determinats estudis de la Harvard School of Public Health que acreditaven els efectes beneficiosos del tractament vitamínic per retardar el desenvolupament de la sida en persones infectades pel virus VIH.

La campanya de Rath per difondre la seua teràpia en un país tan castigat per

la malaltia com és ara Sud-àfrica va desencadenar una agitada controvèrsia en contraposar-se la teràpia natural que ell propugna com a alternativa a la medicació antiretroviral. A l'escàndol dels sectors professionals de la medicina i organitzacions sanitàries no governamentals, s'hi va afegir la indignació d'associacions cíviques com ara la Treatment Action Campaign que havien lluitat durant anys per la reducció del preu de les medicines antiretrovirals en contra dels interessos lucratius de les multinacionals farmacèutiques. La polèmica va generar desconcert, atiat per l'actitud ambivalent del govern sud-africà. El màrqueting i la manipulació mediàtica hi eren factors de primer ordre.

El cas Rath destaca quelcom de més perillós que el simple debat entre línies terapèutiques contraposades: fa palesa la capacitat que tenen els mitjans de comunicació i els cercles del poder mediàtic/econòmic per a construir i destruir veritats i persones més enllà de les vides humanes i el sofriment, i també el risc que suposa la preponderància de la *raó mercantil* per damunt del dret universal a la salut i a les lleis de la ciència. L'assumpte amaga ombres i foscos no ben aclarits, manipulacions informatives i desqualificacions sospitoses. I en el rerefons no podem deixar de veure interessos de grups multinacionals que monopolitzen la producció i el preu de les medicines, n'estimulen el consum fins a extrems irracionals, dirigeixen la investigació sanitària i dominen la informació amb paràmetres exclusius de mercat o interès comercial. També enfront d'aquest poder absolut, Internet representa una amenaça que fa saltar pels aires l'absolutisme informatiu i comercial. La gravetat de l'assumpte rau en el fet que estem parlant de la salut humana i el que hi

ha en joc és la vida i la mort de molts éssers humans. O no hem creat els occidentals el mite de la universalitat dels drets, i lluitem per defensar-los, i d'una ciència al servei de la racionalitat i del bé comú?

La qüestió no deixaria de ser un cas més dels nombrosos conflictes entre els interessos comercials i la salut, si no fos perquè simultàniament a l'escomesa dels mitjans de comunicació contra Matthias Rath aparegueren unes declaracions incendiàries del metge britànic Richard Smith en la revista mèdica *Plos Medicine*. Smith deixà la direcció d'una de les revistes més prestigioses del món, el *British Medical Journal*, que havia exercit durant quasi quinze anys, i tot seguit va denunciar una situació molt greu: que les publicacions mèdiques han esdevingut, segons les seues paraules, «una extensió del departament de màrqueting de les companyies farmacèutiques». Responsable a continuació de la United Health Europe, consultora de la sanitat pública britànica i d'altres institucions públiques relacionades amb l'esfera de la salut, Smith ha afirmat amb dades que la indústria farmacèutica obté els resultats que vol obtenir amb els assaigs clínics, i les dades que aporta diuen que un assaig clínic finançat per la pròpia empresa té quatre vegades més probabilitat d'èxit que si no ha estat finançat per ella. «Totes les empreses tendeixen a obtenir els resultats que volen... No és que siguem perverses, sinó que són molt hàbils», afirmava Smith en el seu manifest públic, on els atribuïa estratègies molt ben estructurades per decantar els resultats de les investigacions en favor dels seus interessos i bombardejar la comunitat mèdica i l'opinió pública amb campanyes de propaganda i màrqueting molt agressives. L'aparició pública de Richard Smith no tenia una altra intenció

que maldar per reconduir les investigacions relacionades amb la salut humana cap al sector públic i publicar-ne els resultats no en revistes especialitzades, sinó en pàgines web regulades per organismes públics.¹²

Cal valorar molt especialment l'opinió de Smith, perquè fonamentada en una llarga experiència en el món de la comunicació científica, que corrobora la percepció que els ciutadans tenim en el sentit que existeix una gran pressió mediàtica al voltant de la indústria sanitària i el consum de medicines i tecnologies de salut. La més mínima anàlisi crítica de les notícies i anuncis en els suplementes de ciència, tecnologia i salut dels diaris, fa veure que no sols aporten informacions parcials i interessades, sinó que també creen estats d'opinió, inciten al consum i creen expectatives desmesurades sobre el futur de la medicina regenerativa, el *body building*, la curació de malalties degeneratives o l'eficàcia dels fàrmacs, amb l'únic objectiu de promoure'n el consum i garantir l'obtenció de recursos privats i públics.

L'envergadura de la manipulació informativa en assumptes relacionats amb les tecnologies de la salut està assolint cotes que ultrapassen les més mínimes normes de veracitat informativa i ètica pública. El volum de mercat que mou aquest sector, evidentment, té una dimensió molt important i els interessos econòmics són immensos. Caldrà fer professió d'optimisme i confiar, com ho feia Richard Smith, en el futur d'una investigació pública i regulada amb normes internacionals per contenir la pressió de la indústria i la seua capacitat de manipular la informació i l'opinió pública per guanyar-se la voluntat dels ciutadans.¹³ O potser caure en l'actitud contrària d'escepticisme que mostrava el director de cinema

italià Nani Moretti en el seu film *Caro diario* quan, després de patir un *linfoma de Hodgkin* i haver recorregut tot el ventall d'especialistes i haver-se empassat tota mena de medecines, arribava a la conclusió, com a veritat indefugible, que un got d'aigua és bo per a la salut.

Optimista o escèptic, ningú no podrà negar que en la lluita contra la sida el primer pas és la prevenció, i la prevenció no té res a veure amb la *raó tecnològica*. Els dos pilars de la prevenció tenen més aviat una dimensió social, perquè rau en una bona immunitat —que depèn de la higiene, l'alimentació i la vida digna— i unes relacions sexuals segures (entre d'altres possibilitats, ús del preservatiu). Si això fos efectiu, baixaria radicalment la demanda de medecines antiretrovirals, que mai no haurien de constituir el nucli de la lluita global contra la malaltia, sinó un mitjà per a alleujar la situació dels malalts. I aquest esquema s'adiu també amb moltes altres malalties. La indústria sanitària ven la tecnologia com a principal solució possible a problemes de salut que tenen en la salut pública, la dieta i la higiene un referent preventiu menys lucratiu, encara que possiblement més eficaç. Però darrere s'hi troba l'Estat i la pobresa, dos anatemes per a la lògica del mercat, que tendeix a degradar l'atribut de ciutadania a la lamentable condició de pacients-consumidors.

EL NEGOCI DE LES VACUNES

Una notícia de premsa explicava fa poc que una empresa de transports marítims nord-americana havia posat en marxa un negoci inusitadament lucratiu: pel mòdic preu d'uns cent euros traslladava ciu-

tadans dels Estats Units a la veïna ciutat de Vancouver, situada a l'altre costat de la frontera, al sud de Canadà, on es proveïen de vacunes contra la grip. Com cada any, l'amenaça d'epidèmia en arribar la tardor dispara la demanda, exhaureix els recursos i molts nord-americans opten per creuar al país veí a buscar la vacuna.

Els mateixos dies apareixia a les primeres planes el metge Pedro Alonso, per la publicació en la revista *The Lancet* d'un article on difonia els resultats positius dels assaigs d'una vacuna contra el paludisme, finançats per la Malaria Vaccine Initiative promoguda per la fundació Bill and Melinda Gates, l'empresa farmacèutica Glaxo-Smith-Kline, que ha desenvolupat una vacuna experimental, el Govern espanyol, que ha finançat un assaig a Moçambic, i l'Hospital Clínic de Barcelona, on Alonso dirigeix un Centre de Salut Internacional. El paludisme mata cada any entre un i tres milions de persones, la majoria xiquets africans menors de cinc anys, i fa emmalaltir 500 milions de persones, cosa que representa u de cada dotze habitants del planeta. El paludisme és el paradigma de l'implacable cercle que associa malaltia i pobresa: els pobres emmalalteixen més perquè són pobres, i continuen sent pobres perquè emmalalteixen més.

Encara avui el cercle malnutrició-infecció provoca cada any l'escandalosa mort de dotze milions de nens. Els informes del Banc Mundial de 1993 i de l'OMS de 1995 indicaven que aquestes malalties i les morts infantils provocades per diarrees i malnutrició serien fàcilment evitables. Tan gran és la dimensió de la mortalitat infantil per malalties infeccioses, que UNICEF considerava en el seu informe de 1993 que la principal intervenció mèdica sobre la infància del

Tercer Món havia de ser la immunització contra el xarampió, ja que mentre a Suècia el percentatge de xiquets vacunats arribava al 95 %, en canvi a Etiòpia no arribava al 17 %. Dades així fan pensar que els grans problemes de salut pública que afecten el món i més particularment els països pobres tenen una fàcil solució científicotècnica sols entrebancada per la dimensió política i econòmica de la salut, que fan de la pobresa i la injustícia social el principal factor generador de malaltia. Són malalties que esdevenen l'element aglutinador de deficiències en l'alimentació, la higiene, l'habitatge i, en general, les condicions de salubritat individuals i col·lectives.

Reduir la mortalitat i la morbiditat evitable implica eixamplar substancialment els programes d'immunització, que són avui una de les tecnologies més efectives davant molts dels problemes associats al binomi malaltia-pobresa. L'eradicació de la poliomièlitis al continent americà durant la passada dècada i els grans avanços que s'han fet en el seu control per tot el món ha obert les expectatives que la poliomièlitis pugui, en un futur pròxim, unir-se a la llista de malalties eradicades, com fou el cas de la verola. Per això, el compromís principal i més immediat de l'Organització Mundial de la Salut en iniciar-se el segle XXI va ser el de reduir les taxes de malalties transmissibles i el patiment que es deriva de malalties com el paludisme, la sida o la persistència de la tuberculosi. Però l'accés a les noves tecnologies sanitàries, a les campanyes de vacunació massiva i a certs medicaments planteja el greu problema econòmic de l'exclusió de grans regions del món.

La lògica del mercat imposa que només el 10 % dels recursos destinats a investigació en biomedicina es dediquen a intentar alleujar els problemes de salut que afecten el 90 % de la població del planeta, com ha denunciat el Global Forum for Health Research. La dinàmica del mercat reforça molt el cercle viciós que s'estableix entre malaltia i pobresa. Segons els càlculs actuals, el paludisme té un cost econòmic en l'Àfrica subsahariana equivalent al 5,8 % del PIB d'aqueixa regió, on la sida redueix el PIB en un 11,7 %, i altres malalties com ara la tuberculosi, les infeccions alimentàries o la mortalitat materna associada al part representen en conjunt unes xifres escandaloses que impedeixen consolidar una situació de creixement econòmic. Molts d'aquests problemes de salut podrien alleujar-se amb senzilles mesures sanitàries, amb vacunes barates i amb altres medicines potser més cares, però assumibles si es produeix un compromís internacional per superar, en aquesta qüestió, la mera lògica del mercat.

Quan cada dia la investigació sanitària ocupa una part significativa de les planes dels diaris i es discuteix sobre el suport a programes complexos de biotecnologia que, efectivament, obren esperances inusitades i meravellen l'opinió pública internacional als països industrialitzats per la seua espectacularitat, convé, tanmateix, no perdre de vista el desolador panorama de la salut mundial, que no podrà transformar la terrible tendència actual si la lògica de la salut associada als drets humans no s'imposa a la simple racionalitat econòmica de les grans indústries.

INVESTIGACIÓ CIENTÍFICA I INDÚSTRIA MILITAR

La creació del Ministeri de Ciència i Tecnologia durant la segona legislatura del Partit Popular fou una de les decepcions més grans de totes les iniciatives polítiques dels darrers anys amb relació a la política científica. Una part important de la decepció deriva de la manca d'un projecte polític d'impuls a la investigació científicotecnològica pública i la seua substitució per les estratègies de privatització i per la simple gestió de les polítiques de cooperació de l'Estat amb les grans empreses de telefonia, de la indústria elèctrica, energètica i altres de diversa mena. El cim del despropòsit s'assolí quan es van incloure dins el capítol d'investigació científica dels pressupostos generals de l'Estat les inversions en armament militar; això que ha estat qualificat eufemísticament com a *investigació militar*. La iniciativa va constituir una filigrana d'hipocresia per a incrementar les despeses militars a costa de reconduir les inversions que havien d'anar destinades a la configuració d'un sistema públic d'investigació científica, desenvolupament tecnològic i innovació. La situació no reflecteix sols un problema espanyol, sinó que representa un problema a escala internacional.¹⁴

El sistema públic i privat espanyol de ciència i tecnologia és molt escàs i feble en el context internacional i això és degut, en bona mesura, al fet que el sector privat a penes aporta recursos mentre que les inversions que fa l'Estat en ciència i tecnologia es troben molt per sota de la mitjana dels països de l'OCDE. En aquest context, és comprensible que la gran dimensió dels recursos aplicats des de fa anys a despeses militars haja originat un moviment de con-

testació al si de la comunitat científica espanyola. Uns milers de professors, científics i investigadors s'han pronunciat en contra de fer passar per investigació científica les despeses militars, que representen un munt: al voltant del 30 % del pressupost general d'investigació. Aquesta tendència es volia incrementar per part de l'últim govern del PP, sota el pretext que «de les innovacions en la tecnologia militar es beneficiarà també la societat civil». La posició política del Govern socialista és ben diferent, encara que en els dos darrers anys a penes s'ha modificat substancialment la situació.¹⁵

Una part significativa de la comunitat científica espanyola que treballa als centres d'investigació del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), a les universitats i d'altres institucions d'investigació s'ha implicat en una campanya «Per la Pau: no a la investigació militar!», la qual inclou l'objecció científica en investigacions que tinguen aplicació militar. El sentiment d'una ciència per a la pau ha provocat també el compromís estatutari de moltes universitats, com la de València, amb la pau i els drets cívics, i en contra del militarisme.

El «Manifest per una investigació i desenvolupament per la pau» ha denunciat que el 65 % de les inversions de 2003 per programes d'armament (avió de combat Eurofighter, fragates F-100, carros de combat Leopard i avió A-400M) procedien de fons del Ministeri de Ciència i Tecnologia. Al final d'aquell any, el consell de ministres va aprovar un pla per a adquirir armament per valor de 4.176 milions d'euros, incloent-hi 24 helicòpters, 4 submarins, 212 vehicles de combat i una gran nau de combat per a 1.200 soldats, que es varen finançar amb fons del Ministeri de Ciència i Tecnologia i amb la venda de terrenys militars.

Segons l'informe de la Fundació per la Pau,¹⁶ els pressupostos generals de 2004 destinaren 1.371 milions d'euros a despesa militar, cosa que suposava més del 31 % del total de la despesa prevista en els pressupostos per a investigació científica i desenvolupament. Aquesta xifra triplicava la dedicada a investigació científica bàsica, principal font de finançament del CSIC i de les universitats; era set vegades més gran que la destinada a investigació sanitària pública, 27 vegades més gran que el fons per a investigacions agràries i 38 vegades més gran que el fons destinat a investigació oceanogràfica i pesquera. Sembla, doncs, que la indústria militar estava en vies d'esdevenir la principal esfera de la investigació espanyola als inicis de la present dècada sota el govern conservador. El principal destí d'aquests fons era el disseny d'onze tipus d'armament, de manera que tan sols cinc empreses vinculades a la indústria militar (EADS-CASA, Santa Bárbara Sistemas, SENER, Izar i ITP) acaparaven més finançament que el que rebien el conjunt de les universitats espanyoles i el CSIC.

En el difícil context internacional de la investigació científica pública, els fets denunciats signifiquen un sarcasme i la *política científica* que han dut endavant els successius governs espanyols des dels inicis dels anys 1990 representa una farsa. Segons les dades de l'informe de la Fundació per la Pau, la inversió global en ciència i tecnologia representava el 0.96 % del PIB en 2003, mentre que la mitjana europea era del 1.9 %. Al mateix temps, durant els anys de govern del PP l'aplicació de fons públics en investigació i desenvolupament a la indústria militar es va multiplicar per vuit, de forma que si descomptàvem del pressupost d'investigació els fons destinats a la fabri-

cació d'equipament militar, la inversió real en investigació i desenvolupament seria del 0.75 % del PIB, cosa que significa estar a la cua dels estats de la Unió Europea. Malgrat la propaganda oficial, aqueixa és la nostra posició real. Si hem de creure les conclusions d'un informe elaborat per investigadors del CSIC, cas de seguir al ritme actual en política científica, Espanya tardaria 50 anys a assolir el nivell científic mitjà de l'OCDE i 100 anys a assolir l'objectiu del 3 % del PIB acordat pels governs de la Unió Europea per a l'any 2010.

COROL·LARI

La transformació que experimenta a hores d'ara el sistema democràtic i els nous escenaris de decisió de les relacions internacionals junt amb la creixent importància de la indústria tecnocientífica dins l'univers mediàtic plantegen un panorama complicat, amb possibilitats i riscos sense precedents. La progressiva marginació de l'Estat com a agent regulador, i dels espais de debat i representació política de l'esfera pública, accentuen la tendència a eludir el control polític i democràtic en benefici de les dinàmiques mercantils associades a la lògica dels poders econòmics i de la indústria militar. Regulació democràtica i bé públic perden així importància com a valor suprem i queden desplaçats a un segon pla davant el predominí del complex producció-consum-benefici. La dinàmica de privatització dels coneixements i dels productes de la ciència i la tecnologia és una de les principals amenaces per a la democràcia, que hauria de provocar reaccions de ciutadans i moviments cívics a escala internacional. Caldria reprendre el debat públic com a

punt de partida d'una crítica de les inconsistències i els efectes perniciosos que genera la simple *governança* de la indústria que es genera de forma creixent al voltant del coneixement, els productes de la indústria, la natura o el medi ambient. Cada vegada és més urgent analitzar i regular amb criteris d'universalitat les estructures de poder que hi ha darrere de la indústria agroalimentària, de les indústries de la salut, l'energia, l'armament o el medi ambient. Si l'opinió pública internacional i els espais de debat i participació pública (estatals, cívics, no governamentals...) no reaccionen davant de la configuració de formes de poder absolut que actuen per damunt de les lleis, en un futur no massa llunyà assistirem a la vulneració impune dels drets humans, convertits en un anacronisme de fugaces democràcies utòpiques del passat. □

1. M. Callon, P. Lascoumes, Y. Barthe, *Agir dans un monde incertain. Essai sur la démocratie technique*, París, Seuil, 2001.
2. P. Moreau Defarges, «Gouvernance», *Le Debat*, 115, (2001), pp. 165-172.
3. L. Boltanski, E. Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme*, París, Gallimard, 2000.
4. M. Angell, A. S. Relman, «Patents, profits and American medicine: conflicts of interests in the testing and marketing of new drugs», *Daedalus*, (primavera, 2002), pp. 13-25.
5. D. Pestre, *Science, argent et politique. Un essai d'interprétation*, París, INRA, 2003.

6. A. Hatchuel, «Agir public et conception collective: l'expertise comme processus démocratique», dins: E. Heurgon, J. Landrieu, *Prospective pour une gouvernance*, París, Éditions de l'Aube, 2000; P. B. Joly, «Besoin d'expertise et quête d'une légitimité nouvelle: quelles procédures pour réguler l'expertise?», *Revue Française des Affaires Sociales*, 1, (1999), pp. 45-52; C. Milani, C. Arturi, G. Solinis, *Démocratie et gouvernance mondiale. Quelles régulations pour le XXIe siècle?*, París, UNESCO & Karthala, 2001.
7. U. Beck, *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter*, Frankfurt, Suhrkamp, 2002.
8. Vid. Callon, Lascoumes i Barthe (2001), *op. cit.* en la nota 1.
9. P. Dasgupta, «Science as an Institution: setting priorities in a new socio-economic context», *World Conference on Science. Science for the 21st Century. A new commitment*, París, UNESCO, 2000, pp. 264-271.
10. M. A. Hermitte, P. Kahn, *Les ressources génétiques végétales et le droit dans les rapports Nord-Sud*, Brussel·les, Bruylant, 2004.
11. L. Lessig, *Free Culture. How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity*, Londres, The Penguin Press, 2004.
12. J. Laurance, «Pharmaceutical Companies Accused of Manipulating Drug Trials for Profit», *The Independent*, 23 abril 2004.
13. K. Buse, G. Walt, «The World Health Organisation and Global Public-Private Health Partnerships: in Search of Good Global Health Governance», A: *Public-Private Partnerships for Public Health*, Harvard, Harvard University Press, 2002, pp. 169-195.
14. A. Dahan, D. Pestre, *Science et Guerre, 1940-1960*, París, Éditions de l'EHESS, 2004.
15. Aquest fet ha estat recentment denunciat pels col·lectius que defensen una ciència per a la pau. Vid. <www.noalainvestigacionmilitar.org>.
16. *Ibidem*.

Té futur l'ecologisme?

John M. Meyer

Hi ha una paradoxa al si de l'ecologisme americà contemporani. D'una banda, les seues organitzacions són generalment més grans i més fortes i estan millor dotades i millor informades que mai. L'afiliació ha crescut en els últims anys i hi ha ara més de vuit milions de membres que cotitzen en les grans organitzacions nacionals –i molt més en les organitzacions locals i estatals– en comparació dels dos milions de 1980. A més a més, les enquestes mostren nivells molt elevats de suport públic a la protecció ambiental, nivells que serien l'enveja de molts moviments progressistes.

I tanmateix, els ecologistes es troben més a la defensiva que a l'ofensiva, i dediquen més temps i recursos a combatre projectes com ara les perforacions petrolíferes en el Refugi Nacional de Vida Salvatge de l'Àrtic que a elaborar noves respostes a crisis com per exemple el canvi climàtic. Naturalment, res del que han dut a terme aquestes grans i

experimentades organitzacions durant l'era Clinton-Gore –per no dir res de l'actual era Bush– resulta comparable a victòries tan decisives com ara l'Acta de Política Ambiental Nacional, l'Acta d'Aigua Neta i l'Acta d'Espècies en Perill d'Extinció que, fa una generació, guanyà un moviment molt més immadur. Les mateixes enquestes que mostren regularment alts nivells de suport públic també revelen que aquest suport és bastant superficial. El medi ambient rarament es troba entre les principals preocupacions de la gent. Això podria ajudar a explicar per què, malgrat l'abisme entre els projectes polítics de George W. Bush i John Kerry, els temes ecològics no han generat pràcticament gens d'interès durant la darrera campanya presidencial.

Cap al final de la campanya, Michael Shellenberger i Ted Nordhaus assistiren a l'assemblea nacional anual dels patrocinadors de projectes ecologistes –la gent que distribueix els fons que mantenen en funcionament moltes organitzacions no governamentals– i llançaren una andanada contra el moviment. En un llibre blanc de tretze mil paraules amb el provocatiu títol de «La mort de l'ecologisme»,¹ afirmaven que l'actual ecologisme s'ha quedat estancat en «presumpcions no verificades, conceptes suats i estratègies esgotades». Els ecologistes han anat incrementant la seua llista

John M. Meyer és professor associat de política i govern a la Humboldt State University i autor de *Political Nature: Environmentalism and the Interpretation of Western Thought*. Actualment és professor visitant a la School of Social Science, de l'Institute for Advanced Study de Princeton. L'autor vol agrair Ethan Schoolman i Carolyn Benson pels seus suggeriments constructius a una primera versió d'aquest article. Aquest article es va publicar a *dissent*, primavera 2005.

d'enemics al llarg dels anys, però aquests dos autors no es troben entre ells, ja que poden exhibir sòlides trajectòries en el moviment. Amb experiència en estratègies de campanya i enquestes d'opinió pública, ambdós han servit com a assessors i com a directores d'organitzacions ecologistes. A principis de desembre de l'any passat, en el Commonwealth Club de San Francisco, Adam Werbach –un antic nen prodigi ecologista que a 23 anys era president del Sierra Club– es va fer eco de les posicions de Shellenberger i Nordhaus quan va proclamar: «Estic ací per practicar una autòpsia».² Cosa que provocà tota mena d'atacs i elogis. Evidentment, tots tres han pinçat un nervi, i el malestar postelectoral de l'esquerra afavoreix un clima propici per a les veus heterodoxes.

A grans trets, el que volen dir és que els ecologistes han de connectar d'una manera més eficaç les seues preocupacions amb l'apel·lació als «nostres valors cardinals com a americans i... a la nostra visió per al futur». Shellenberger i Nordhaus afirmen que això ho ha fet la dreta de manera molt efectiva, mentre que l'esquerra ho ha ignorat olímpicament. Cosa que és bastant certa. Encara que, per a comprendre la seua crítica, primer hem de distingir-hi dues parts. La primera és un atac a la miopia de la vacil·lant política tecnocràtica, mentre que la segona és una crítica de la concepció estreta del «medi ambient». La primera es podria aplicar a un bon grapat de grups o moviments de l'actual política americana, però la segona és pròpia només de l'ecologisme.

Centrar l'atenció pública en polítiques específiques, una per una, suposa substituir preocupacions interconnectades per temes particulars. Com apunta Werbach,

«l'ecologisme americà i la seua ideologia germana, el liberalisme», han separat les preocupacions públiques del «seu context i la seua xarxa de connexions. Són 'temes' singulars, cada un amb el seu propi moviment i els seus propis experts». En general, les preocupacions públiques han passat a ser concebudes com a «interessos especials» estrets. De manera semblant, diuen Shellenberger i Nordhaus, centrar-se en un «gran tema polític a curt terme» negligeix «l'elaboració de projectes polítics que, mitjançant la visió i els valors alternatius que introdueixen, creen el context per a futures victòries electorals i legislatives». Aquesta visió podria permetre al moviment guanyar la guerra política encara que perda batalles particulars. Sense ella, les polítiques són mers projectes tècnics, només tenen sentit si són adoptades, només són rellevants per a aquells que ja n'estan assabentats. La vacil·lació apareix així com la conseqüència previsible de les polítiques actuals del liberalisme de grups d'interès.

En una entrevista, Shellenberger observava que «una crítica semblant a la que hem fet de l'ecologisme es podria fer també de molts altres moviments particulars –com el dels drets de les dones, el dret a l'avortament, contra la guerra, la justícia criminal, el treball, etc».³ Però la segona part del seu argument és més concreta. Shellenberger i Nordhaus afirmen que «la creença per part de l'ecologisme que el seu poder deriva de definir-se ells mateixos com a defensors del 'medi ambient' ens ha privat d'obtenir una major legislació sobre l'escalfament de la terra». L'afirmació sembla incongruent, si no directament errònia. Ben mirat, les apel·lacions retòriques a protegir el «medi ambient» sols són una mica més controvertides que les que es fan a favor de mamà o

del pastís de poma, quan fins i tot els llocs comuns ecologistes que es fan servir en les escoles elementals emfasitzen la centralitat de la interconnexió. Els autors arriben a afirmar fins i tot que «avui, l'ecologisme té més a veure amb protegir una suposada 'cosa' –el 'medi ambient'– que amb fer avançar una visió del món articulada pel fundador del Sierra Club, John Muir, el qual fa gairebé un segle observava que 'quan tractem de distingir una cosa per ella mateixa, trobem que està lligada a tota la resta de l'univers'».

Aquesta reïficació del «medi ambient» soscava la visió ecològica de Muir i reforça el marc de temes particulars per a les polítiques ambientals. Pel fet d'establir el «medi ambient» com una cosa «exterior» i al marge de la vida quotidiana i les seues preocupacions, és molt el que exclou, i les connexions profundes amb altres preocupacions públiques desapareixen de la vista. És això, continuen els nostres crítics, el que ajuda a explicar per què el suport popular a l'ecologisme resulta tan superficial. El públic hi simpatitza però, en la mesura que la protecció ambiental s'ha construït de manera perifèrica a la nostra vida quotidiana, mancarà de rellevància malgrat –o potser fins i tot a causa de– les ambicioses campanyes d'educació pública. Com remarquen Shellenberger i Nordhaus, «molta gent es desperta de matí tractant de reduir les coses que els preocupen. Els ecologistes es desperten tractant d'augmentar-les».

A aquells que han seguit l'evolució del moviment ecologista i dels seus teòrics en la generació anterior, els resultaran familiars molts elements d'aquesta crítica. Encara que la crítica actual no ofereix cap paral·lel amb els antics arguments, n'hi ha molts que es podrien esgrimir.

Podem veure un paral·lel en l'emergència de grups radicals, d'acció directa, com Earth First! (La Terra primer!). Dave Foreman, un antic *lobbista* de la Wilderness Society i membre de la junta del Sierra Club, se separà del corrent majoritari per fundar aquest grup el 1980. La passió intransigent que Foreman i els seus companys imprimiren a la seua lluita per protegir les «terres verges» ofereix un clar contrast amb l'orientació política tecnocràtica que ell i altres jutjaven endèmica en les grans organitzacions nacionals.

La crítica a l'ecologisme vacil·lant també ha trobat ressò en llibres importants apareguts a mitjan anys noranta. En *Losing Ground* Mark Dowie afirma que «en el cor de la demència del moviment majoritari hi ha una obstinada convicció que la legislació produïda pels processos judicials protegirà adequadament la salut ambiental de la nació». L'anàlisi històrica de Robert Gottlieb en *Forcing the Spring* l'ha portat a concloure que l'ecologisme és avui «menys un moviment que un apèndix del procés polític». Però tots dos, Dowie i Gottlieb, ofereixen una font d'esperança molt diferent de la d'Earth First! Al contrari que aquests, s'inclinen per una xarxa emergent d'activistes veïnals que combaten els riscos ecològics locals per protegir els llocs on viuen, treballen i juguen les seues famílies.

Aquests activistes es defineixen a si mateixos com un moviment de justícia ambiental. Els seus líders són majoritàriament dones i minories de comunitats urbanes i rurals pobres, i molts d'ells coincidiren el 1991 en la Primera Cimera Nacional per al Lideratge Ecològic de la Gent de Color, un repte tant per als líders empresarials i polítics com per a la comunitat ecologista establerta. El repte es reflecteix en les dues

parts de «La mort de l'ecologisme». Estan en contra d'una orientació política tecnocràtica i a favor de més confrontacions tàctiques. Centrant-se en preocupacions més immediates a la vida, la salut i els mitjans de subsistència de les seues comunitats veïnals, també han desafiat moltes interpretacions estretes de l'ecologisme i del «medi ambient» mitjançant el seu activisme i la seua identitat.

Les crítiques a l'ecologisme majoritari per part d'Earth First! i els activistes de justícia ambiental han trobat ressò i han inspirat un cos creixent de pensament teòric. Alguns d'aquests pensadors, incloent-hi els «ecologistes profunds» i els ètics que busquen en la natura una base per a les seues demandes de valors, reclamen un ecologisme arrelat en un canvi substancial de valors, rebutjant els tripijocs tecnocràtics que també torben els nostres crítics. Altres pensadors se centren en l'electorat potencial per al canvi ambiental, plantejant qüestions sobre els objectes a protegir. Aquests tons i veus tan dispars inclouen l'«ecologia social» de Murray Bookchin, feministes com ara Val Plumwood, pensadors democràtics com ara John Dryzek i Douglas Torgerson, a més d'historiadors ecologistes, pragmàtics i crítics postmoderns que han intentat desafiar la concepció estreta tant de l'ecologisme com del «medi ambient».

I, de fet, les organitzacions ecologistes majoritàries han canviat com a conseqüència d'alguns d'aquests reptes. Líders com Carl Pope, del Sierra Club, han defensat el moviment contra les tesis de «La mort de l'ecologisme», afirmant que, lluny d'«estar morint-se», els ecologistes han adoptat moltes de les idees que els seus nous crítics fan servir per a estovar-los. Si no del tot original, la crítica és poderosa. En part, perquè ve

de gent de dins. I encara més, perquè moltes de les seues acusacions continuen formulant-se fins i tot després dels canvis que descriu Pope. Alguns articles de *Nation and Salon* del passat mes de gener i un número especial de la revista ecologista digital *Grist* (www.grist.org) han obert el debat sobre el futur de l'ecologisme a una audiència més àmplia. Tot això ho hem de posar en la part positiva. Però fins i tot amb «la mort» en el centre d'aquests arguments crítics, és possible que se subestime l'abast del que hi ha en joc. Cosa que seria un error.

Quan advoquen per la unió entre «visió» i «valors», els crítics pressuposen de vegades que es pot elegir entre tenir-los i no tenir-los. Tot i que «visió», en contra de Bush pare, no és una «cosa» que es pugui tenir. El debat significatiu és sobre quina mena de visió i valors han de guiar a aquells que es preocupen pels canvis resultants i per com estan comunicats. Ací, el desacord és de fa molt de temps i important. Ara bé, més que considerar aquest desacord en termes de l'un o l'altre, m'agradaria dir que hi ha tres parells de contradiccions en què es podria situar una visió ecologista. Encara que les tres estan relacionades, resultarà més útil considerar-les per separat.

AMPLITUD CONTRA PROFUNDITAT

El terme «ecologia profunda» és habitual en els cercles ecologistes, però la qüestió sobre a què s'oposa no deixa de ser provocativa. El creador del terme, el filòsof noruec Arne Naess, optà pel contrast lingüístic més obvi, i designà el contrari com a «ecologia superficial». Mentre que aquesta última era identificada amb una aproximació tecnocrà-

tica i un combat antropocèntric contra la «contaminació i l'esgotament dels recursos», la primera era descrita d'una manera que es podria dir «ecocèntrica», per tal com se centrava en la interdependència ecològica i en el que Naess anomenava «igualitarisme biosfèric». Hom suposava, especialment els posteriors adeptes americans, que l'adopció d'una visió «profunda» de l'ecologia transformaria la visió del món de la gent i en conseqüència portaria a la transformació de l'ordre social. Com que el terme «superficial» semblava massa hostil, molts partidaris de l'ecologia profunda començaren a designar com a «ecologisme reformista» l'alternativa a la seua pròpia posició. Sigui quin sigui el terme que s'aplique, la tradició que l'ecologia profunda atacava és la mateixa que Shellenberger i els altres rebutgen.

Però aquesta contraposició no fa justícia al ventall de posicions en joc, que és el motiu pel qual propose substituir el costat «superficial» o «reformista» de la contradicció per la noció molt diferent d'ecologisme extens o «ampli». Com que l'«ecologia profunda» propugna una visió d'un mateix en comunió amb la natura, es tracta d'una posició arrelada en nocions de puresa i autenticitat accessible probablement a molt poca gent. La nova dualitat ens permet centrar-nos en aquesta qüestió d'accessibilitat i audiència. En contrast amb l'ecologia profunda, l'ecologisme ampli es pot concebre com aquell que posa l'èmfasi en la interconnexió com a via per a integrar preocupacions tan diverses com l'escalfament de la terra, la biodiversitat, la contaminació tòxica, etc., en altres àrees polítiques –urbanes, econòmiques i internacionals. Es pot situar fàcilment Earth First! en l'extrem «profund» d'aquesta dualitat, mentre que les preocupacions i l'electorat del moviment de

justícia ambiental se situarien en l'extrem «ampli». En aquesta gradació revisada, les organitzacions ecològiques majoritàries dels Estats Units –«ecologistes reformistes»– se situarien al mig. El mateix Werbach sembla convincent quan, en comparar la reeixida aproximació estratègica de la dreta conservadora als ecologistes, conclou que «ells trien anar amples, nosaltres anar estrets».

Els nostres crítics, doncs, se situen del costat de l'«amplitud». I ofereixen exemples com la nova Apollo Alliance, una iniciativa que incrementa l'electorat a favor de combatre el canvi climàtic connectant-lo a l'energia neta, la reinversió comunitària i l'ocupació. El repte particular, en aquest cas, rau a connectar la –altrament– crisi abstracta del canvi climàtic amb la mateixa mena de preocupacions quotidianes per la vida i els mitjans de subsistència, tal com han fet els partidaris de la justícia ambiental amb problemes més materials i localitzats, com ara l'exposició a residus tòxics.

Es podria consignar un altre contrast en aquesta dualitat: entre l'ecologisme «postmaterialista» del món industrialitzat, preocupat per temes de qualitat de vida d'interès primordial per als que ja han satisfet les seues necessitats materials més bàsiques, i el «materialisme» del moviment de justícia ambiental, basat en la preocupació per la vida i els mitjans de subsistència. Aquest contrast il·lumina una cosa important, però que també podria confondre matèries. Els que se situen en el costat «ampli» de la dualitat tracten sovint d'unir els anomenats postmaterialistes i els materialistes. Per la seua part, Shellenberger i Nordhaus afirmen que aquesta unió no es pot basar només en apel·lacions als interessos materials de cadascú, sinó que ha d'emmarcar-se en una visió pròpiament no

materialista del bé que cal aconseguir. Quan remarquen aquest punt és quan resulten més convincents, encara que el seu assaig no descriu realment quina hauria de ser la visió necessària.

COL-LABORACIÓ CONTRA CONFRONTACIÓ

La relació plural de la política de grups d'interès suggereix que les organitzacions ecologistes tenen un paper de confrontació, desafiant tots aquells que s'oposen a les polítiques que ells proposen i pressionant els qui prenen decisions perquè adopten les seues posicions. Les coalicions i aliances es consideren estratègiques i interessades, d'ací que siguin inestables i movedisses. Allà on aquesta visió no és congruent amb les pràctiques actuals d'aquestes organitzacions, aquestes són criticades per no ser prou combatives i deixar-se corrompre per la modesta ostentació de poder o privilegi assequible fins i tot per a les ONG o, altrament, passar de moda amb la seua missió i el seu electorat. El model de confrontació ha esdevingut l'ideal normatiu fins i tot —o potser especialment— quan no és capaç de descriure acuradament la realitat.

Un repte a aquest model de confrontació el trobem en els esforços per promoure la col·laboració entorn del que els europeus anomenen «modernització ecològica». En promoure la cooperació ecologista amb la indústria i el govern, i en desenvolupar «safanòries» econòmiques en comptes de «pals» reguladors, que aquesta posició manté, podem identificar fonts d'innovació i eficiència que beneficiaran tant el medi ambient com les empreses més modestes. El llibre *Natural Capitalism*, de Paul Haw-

ken i Amory i Hunter Lovins, presenta aquest discurs optimista en un llenguatge americanitzat.

Un segon repte procedeix dels anomenats esforços de «conservació col·laboradora», el més conegut dels quals probablement siga el «Quincy Library Group» al nord-oest de Califòrnia. Aquests grups sorgiren, principalment en les comunitats rurals, per tractar problemes ecològics de base local, com ara la protecció d'una conca fluvial o la gestió de la tala d'arbres, mitjançant la discussió entre la indústria, els treballadors, els ecologistes i els representants del govern. Aquests esforços es presenten sovint com un exemple dels progressos que es poden obtenir en un context democràtic de discussió, respectant el coneixement local i promovent solucions que representen un nou «centrisme radical». Encara que els seus partidaris reconeixen que l'atractiu d'aquest model no sempre resulta evident en casos reals, la veritat és que encarna un ideal normatiu que no deixa d'atraure seguidors ecologistes.

Com amb els modernitzadors ecològics, l'èmfasi es posa en aquest cas en solucions en què tots guanyen (*win-win*), més que no en resultats en què uns guanyen i altres perden (*win-lose*), propis del model de confrontació. Encara que amb aquest model s'ha seguit algun nivell d'acomodació als interessos de la indústria, el que li dona valor és el respecte per la fràgil posició dels treballadors i les comunitats. Però encara que els partidaris de les polítiques de confrontació semblen a vegades valorar molt més els gestos que l'eficàcia tranquil·la, els partidaris de la col·laboració tendeixen a subestimar la centralitat de les relacions desiguals de poder en els resultats que promouen.

Shellenberger i Nordhaus no són clars del tot quan arriben a aquesta dualitat. D'una banda, empenyen a «tornar a l'ofensiva», a censurar els líders ecologistes per la seua vacil·lació en «atacar la indústria», i critiquen Hawken, Lovins i Lovins per ser favorables a «solucions polítiques tècniques, com si la política no importàs». D'altra banda, en explicar el fracàs del Congrés a l'hora de produir legislació per augmentar els nivells d'eficiència del combustible de vehicles, argumenten que els ecologistes «fallen a l'hora de trobar una solució convenient tant per a la indústria com per als treballadors» i que el camí dret per a guanyar hauria d'emmarcar la moció «com una via per a salvar la indústria automobilística americana». La seua manca de claredat reflecteix l'ambigüitat sobre la política progressista a la qual volen lligar l'ecologisme. Com a part de l'esquerra, la col·laboració amb els treballadors, siga en una fàbrica de cotxes o en una comunitat que viu de la fusta, sembla elemental. El mateix es pot dir de les aliances interracials. Però els treballadors sovint s'alien amb les empreses que els donen feina per a produir vehicles esportius o talar boscos antics. Quina postura s'hauria d'adoptar envers aquestes empreses? És ací on emergeixen els missatges contradictoris. Superar aquestes contradiccions podria requerir la (re-)invenció del moviment progressista al qual aquests autors proposen unir-se, un punt sobre el qual tornaré en la conclusió.

POPULISME CONTRA PATERNALISME

Si mires sota la pell de molts ecologistes, segurament hi trobaràs una certa sensibilitat autoritària. I per què no? Si

un grup de lemmings s'abalança cap a la vora d'un penya-segat, segurament algú hauria d'esbrancar-los, tant si poden ser persuadits com si no de repensar-se la seua direcció... correcta? El conegut assaig de Garret Hardin sobre «la tragèdia dels béns comuns» defensa oficialment «la coerció mútua, mútuament acordada», per tal d'evitar la destrucció dels comuns, però Hardin no deixa dubtes sobre el fet que la coerció és necessària encara que es puga assolir l'acord. Tot i que els arguments explícitament autoritaris no són desconeguts entre els ecologistes, el paternalisme resulta una caracterització més adequada per a la tendència política més àmplia. Nosaltres —els entesos, de mires àmplies i enduts pel civisme— volem ajudar-vos a vosaltres —els desinformatos, de curta visió o interessats només en vosaltres mateixos— a protegir-vos de les crisis que vindran.

Evidentment, la cosa no és tan simple. En la generació anterior, molts investigadors empírics han qüestionat les tesis de la «tragèdia» de Hardin posant en relleu les moltes i diverses maneres en què les comunitats han creat institucions informals per assegurar el manteniment dels comuns. Per a alguns pensadors democràtics, el coneixement local i l'experiència directa amb els impactes ecològics poden contribuir a la resolució de problemes ambientals, sobretot si s'afavoreix la discussió i la participació popular.

Sembla plausible situar els grups ecologistes majoritaris en el centre ambivalent d'aquest espectre paternalista-populista. D'una banda, aquests grups posen normalment molt d'èmfasi en la necessitat d'educar la gent i fer que prenga consciència del problema que *nosaltres* ja coneixem. D'altra banda, demanen sovint una major partici-

pació pública en els processos de presa de decisions, argumentant que la voluntat popular –l'interès públic– es veu frustrada per l'enorme poder dels interessos particulars.

On se situen els nostres crítics? Evidentment, la seua localització en les dues primeres contradiccions ens portaria a buscar-los en l'extrem populista. Amb tot, hem de fer una advertència important. Com deuen saber els lectors que han seguit el recent debat entre progressistes americans, l'èmfasi que posen aquests crítics en la importància de temes emmarcats per una visió i uns valors subjacents deriva de l'anàlisi cada vegada més popular del lingüista cognitiu i guru de la «teoria-marc» George Lakoff. Werbach agraeix la seua presència entre l'audiència del seu parlament, i Shellenberger i Nordhaus el regraduen per «ensenyar-nos com identificar errors categorials».

En l'obra de Lakoff sobre el marc dels arguments polítics, hi podem distingir dos nivells d'anàlisi. El primer es reflecteix en l'èmfasi que hem considerat sobre la visió i els valors. La qüestió clau que podríem formular en aquest nivell és fins on arriba el «marc». Considerat superficialment, al capdavant, emmarcar és essencialment «filar». En aquesta interpretació, l'admonició a emmarcar els arguments ecològics dins una visió progressista englobadora sona a vi vell en ampolles noves –paternalistes, naturalment. Pope, del Sierra Club, en una nota publicitària del llibre de Lakoff, suggereix aquesta clau de lectura. Frustrat amb marcs republicans poc sincers com ara «boscos saludables» i «cels nets», Pope elogia Lakoff per demostrar el poder d'aquests marcs mentre permeten als progressistes combatre'ls. Per contra, si el marc s'utilitza a tota hora, per dir-ho així, aleshores pot servir no sols per a millorar el llenguatge

sinó per a reconceptualitzar problemes com el canvi climàtic. La retòrica de «la mort» significa situar directament els nostres autors en aquest darrer camp, que és també congruent amb una nota a peu de pàgina en què rebutgen explícitament la primera interpretació de l'obra de Lakoff.

El segon nivell de l'anàlisi de Lakoff detalla la substància d'aquests marcs. Per als conservadors, afirma Lakoff, el marc dominant representa el govern com un «pare sever». El títol del seu llibre més recent i àmpliament llegit, *Don't Think of an Elephant*, pretén il·lustrar el seu argument que, en intentar negar un marc, necessàriament se'l reforça. De manera que ens podem sorprendre de veure que el marc que Lakoff promou com a alternativa progressista és un govern com un «pare nodridor». És evident, en aquesta analogia de pare a govern, que Lakoff no qüestiona la idea que el paternalisme siga el paper adequat per al govern. En el seu assaig, Shellenberger i Nordhaus no s'aturen explícitament en el marc paternalista de Lakoff, encara que en intervencions més recents han destacat, en suport de les seues tesis, el creixent suport públic que el marc del «pare sever» està obtenint. Hi ha també una tensió evident entre el seu argument que l'opinió pública està canviant cap a una direcció «equivocada» i l'adopció del populisme, que plantejaria molts dubtes sobre els seus compromisos populistes.

Qualsevol que haja viscut en els últims anys la vida política americana sap que la por pot ser una eina política altament eficaç. Encara que si la por genera mobilització i acció sembla dependre de la seua relació amb l'esperança o la desesperació. Shellenberger i Nordhaus tracten aquest punt de manera retòrica, demanant-nos que reimagem l'impacte del cèlebre dis-

curs de Martin Luther King, Jr., si hagués descrit el seu «malson» en comptes del seu «somni». En caracteritzar les preocupacions ecologistes –especialment les abstractes, com el canvi climàtic– com a crisis amenaçadores, unint-ho de manera inadequada a una visió de reconstrucció i oportunitat, molts simpatitzants es podrien quedar amb un sentiment de desmoralització. Segurament també molts de nosaltres ens podríem desmoralitzar quan ens diuen que l'ecologisme ha mort!

POR CONTRA RE-IMAGINACIÓ

Naturalment, no sols resulta irònic sinó també perillós rebatre les lamentacions amb una altra lamentació. Per una banda, correm el risc de reforçar els atacs dels anti-ecologistes, als qui els agradaria qualificar el moviment d'elitista. I per l'altra, això podria socavar les iniciatives dutes a terme en els darrers anys, de manera gens menyspreable, en la direcció que aquests crítics ens empenyen a anar.

Shellenberger, Nordhaus i Werbach afirmen que la decadència de l'ecologisme està massa profundament arrelada per a ser resolta amb aquesta mena de reformes internes. I suggereixen que els límits a la centralitat de les preocupacions ecològiques en l'acció política no rauen tant en el que *fan* les organitzacions ecologistes com en el que *són*. És en aquest sentit que l'ecologisme ha «mort». És una afirmació rotunda i important. Amb tot, tenim bones raons per a ser prudentes. Per bé que a alguns líders els agradaria reconèixer que les seues organitzacions s'han quedat molt desfasades enfront dels reptes que hem d'afrontar,

l'alternativa requerirà alguna altra cosa –i més dura– que substituir el personal o refer les agendes.

Les polítiques progressistes que els nostres crítics suggereixen com a nou projecte no existeixen en la política americana –i potser mai no hi han existit. Enteses degudament, el seu objectiu no és només la reconstrucció de l'ecologisme, sinó la reconstrucció de la formació social en què puga participar un nou «ecologisme» (es diga com es diga). És una visió que transcedeix la fragmentació de la política de grups d'interès, però que no subsumeix les diverses preocupacions i identitats. Aquestes, al capdavall, ajudarien probablement a promoure la invisibilitat i centralitat de les preocupacions ecològiques. Aquest nou projecte suposa ni més ni menys la reimaginació i reconstrucció de la mateixa esquerra democràtica. I si aplaudisc Shellenberger, Nordhaus i Werbach pel coratge d'adreçar-nos cap aquest objectiu vital, ni ells –ni nosaltres– hauríem de subestimar la seua magnitud i els seus reptes. □

Traducció d'Antoni Furió

1. <www.thebreakthrough.org/images/Death_of_Environmentalism.pdf>.
2. El parlament portava per títol «The death of environmentalism and the birth of the commons movement», encara que la versió impresa es titula «Is environmentalism dead?», <http://www.3nov.com/images/awerbach_ied_final.pdf>.
3. Amanda Griscom Little, «Death wish: an interview with authors of the controversial essay 'The death of environmentalism'», *Grist*, 13, gener 2005. <www.grist.org/news/maindish/2005/01/13/little-doe/>.

Indigenisme, democràcia i pacte social

Del subcomandant Marcos al president Evo Morales

Joan del Alcàzar

El primer dia de l'any 1994 els indígenes originaris de l'Amèrica hispana van irrompre en l'escenari mediàtic internacional amb una potència desconeguda. L'autoanomenat Ejército Zapatista de Liberación Nacional (EZLN) declarava la guerra a l'Estat mexicà, i anunciava que havia decidit avançar cap a la capital «derrotant l'exèrcit federal mexicà, tot protegint en el seu camí alliberador la població civil i permetent als pobles alliberats triar, lliurement i democràticament, les seues pròpies autoritats administratives». Amb una insolència majúscula que, després ho sabríem, era només una mostra del peculiar humor del màxim líder zapatista (autopresentat com el Subcomandant Marcos, una altra irreverència corrosiva), els insurgents de Xiapas demanaven «la rendició incondicional de les casernes enemigues abans de començar els combats». Els insurrectes deien ser el resultat de cinc-cents anys de lluita i en la seua proclama inicial afirmaven:

Avui diguem 'Prou!' Som els hereus dels veritaders forjadors de la nostra nacionalitat, de desposseïts en som milions i convoquem a tots els nostres germans que se sumen a aquesta crida com l'únic camí per a no morir de fam davant l'ambició insaciable d'una dictadura de més de setanta anys encapçalada per una camarilla de traïdors que representen els grups més conservadors i venedors de pàtries.¹

Set anys després de la insurrecció, en 2001, Marcos afirmava que tant la societat mexicana com la societat internacional «estan convençudes que la situació actual dels pobles indígenes es insostenible i que s'hi ha de posar remei». En aquesta entrevista, Marcos reiterava la idea més subversiva de tot el repertori zapatista: «Entenc que la mexicana és una nació formada per diferents pobles contràriament a allò que han afirmat tots els governs federals de Juárez ençà, a saber, que és una nació fonamentalment mestissa. No. És una nació formada per diferents pobles». El *Sub*, certament, es carregava així el mite indiscutit del Mèxic mestís. Tot i amb això, Marcos no estripava la baralla ja que, «encara que els indígenes siguen els més oblidats, el EZLN s'aixecà en armes per reclamar democràcia, llibertat i justícia per a tots els mexicans, i no tan sols per als indígenes. No volem la

Joan del Alcàzar és professor d'història contemporània de la Universitat de València, especialitzat en història d'Amèrica Llatina, i director de la Universitat d'Estiu de Gandia. És autor, entre altres, d'*Història contemporània d'Amèrica* (PUV, 2002, amb N. Tabanera, J. M. Santacreu i A. Marimon).

independència, volem ser part de Mèxic, ser indígenes mexicans».²

Jorge Castañeda que, contràriament al que pensa Marcos, sí que creu que Mèxic és un país mestís, que glorifica i exalta el seu passat indígena, accepta tanmateix que el EZLN havia posat l'Estat contra les cordes perquè la sublevació de Xiapas havia evidenciat que «no es pot exaltar al mateix temps allò que s'exclou i es margina».³ L'aparició d'una insurgència armada, pobrament armada, al sud del país, vora la frontera amb Guatemala, va provocar, doncs, una commoció a Mèxic. La denúncia de la pervivència de l'ancestral marginació indígena, juntament amb les notícies i les imatges d'enfrontaments armats entre bàndols grollerament desiguals, i la coincidència de les demandes de democratització dels insurgents amb els desitjos de bona part de l'opinió pública mexicana, va donar als guerrillers la seua simpatia i la seua protecció. L'aliança implícita entre els insurrectes i l'opinió pública va fer possible la supervivència del EZLN, que altrament hauria estat aixafat per l'Exèrcit mexicà sense cap contemplació. Paral·lelament, la democratització mexicana féu un gran pas, per tal com l'etern PRI va perdre en 2000 el poder que havia mantingut durant més de setanta anys. El problema, però, quedava damunt la taula, i els anys passen i no hi ha solució a la vista: què fer amb els indígenes? O no és tan sols un problema amb els indígenes? L'agra polèmica entre intel·lectuals prestigiosos que va produir-se en 1994 potser encara és vigent. Els primers signants de cada bàndol van ser Octavio Paz i Carlos Fuentes; i, comptat i debatut, es discutia si el problema de Xiapas era Xiapas o era Mèxic. És a dir, si l'aixecament del EZLN era el resultat de la manipulació política

esquerrana sobre els indígenes de Xiapas (Paz) o, contràriament, era un efecte de la pobresa i falta de democràcia que afectava una bona part dels mexicans, indígenes i no indígenes (Fuentes), a la selva Lacandona i a la resta de la República.

En qualsevol cas, va generalitzar-se la convicció que s'havia encès una alarma important per a la societat mexicana. L'indigenisme que havia caracteritzat el discurs revolucionari clàssic des de 1910 patia una via d'aigua important. El EZLN, com a exèrcit indígena, mexicà però indígena, sintonitzava amb els corrents ideològics més d'avançada en la primera meitat dels anys noranta.

En els primers setanta, Alejandro Marroquín havia definit l'indigenisme com «la política que realitzen els Estats americans per atendre i resoldre els problemes que afronten les poblacions indígenes, amb l'objectiu d'integrar-les a la nacionalitat corresponent».⁴ Dues dècades més tard, el concepte d'*indianisme* va començar a utilitzar-se per a al·ludir a la ideologia reivindicativa dels indígenes en el seu enfrontament amb el colonialisme intern, i com a contraposició amb l'*indigenisme*, –l'anomenat *indigenisme de participació*, aparentment més benintencionat, inclusivament–, el qual passà a ser vist com el paternalisme interessat dels no indis envers els indis.

Un altre concepte que arranca de la dècada dels setanta i que triomfarà igualment en la dels noranta és el d'*etnodesenvolupament*, que va ser definit en la Declaració de San José (Costa Rica, 1981) com:

L'ampliació i consolidació dels àmbits de la cultura pròpia, mitjançant l'enfortiment de la capacitat de decisió d'una societat

culturalment diferenciada perquè guien el seu propi desenvolupament i l'exercici de l'autodeterminació, siga quin siga el nivell que considere, i implica una organització equitativa i pròpia del poder. Això significa que el grup ètnic és la unitat politicoadministrativa amb autoritat sobre el seu propi territori i capacitat de decisió en els àmbits que constitueixen el seu projecte de desenvolupament dins d'un procés de creixent autonomia i autogestió.⁵

Com diu José M. Fernández, allò que es va aprovar, doncs, a Costa Rica va ser, clar i ras, que ja no es tractava sols de prendre en consideració l'opinió i les aspiracions dels descendents dels pobladors originaris, sinó que es va afirmar que han de ser ells, i únicament ells, els qui han d'agafar amb les seues mans les regnes del seu propi destí històric. Aquesta concepció, que es consolidaria en la reunió de Managua en 1994, era el resultat d'una equació amb variables com ara la fallida del model modernitzador tradicional, la transformació del paper de l'Estat, l'emergència dels pobles originaris i el desenvolupament científic i tecnològic. I tot això en un context de globalització econòmica i financera. La conclusió més evident, llavors, és senzilla d'enunciar: els pobles originaris expressaven el seu dret a fer compatibles el desenvolupament i la modernitat amb la seua identitat ètnica, les seues tradicions i la seua continuïtat històrica.⁶

El Subcomandant Marcos, amb el seu passamuntanyes, la pipa i el seu cordial i simpàtic cosmopolitisme, al cap del seu exèrcit menesterós semblava haver obert una nova era per als descendents dels pobladors originaris de l'Amèrica hispana. Tanmateix, ha passat més d'una dècada i

els resultats són bastant magres, fins i tot per als mateixos zapatistes.

En la VI Declaració de la Selva Lacandona, al juny de 2005, el balanç dels guerrillers de Xiapas, si el despullem de la retòrica que els és pròpia, és poc encoratjador i traspuia una certa sensació de derrota, si més no respecte dels objectius de 1994:

Així, el EZLN ha resistit 12 anys de guerra, d'atacs militars, polítics, ideològics i econòmics, de setge, de fustigació, de persecució, i no ens han vençut, no ens hem venut ni rendit, i hem avançat. Més companys de diferents indrets s'han incorporat a la lluita, i doncs, en compte de fer-nos més dèbils després de tants anys, ens hem fet més forts. Clar que hi ha problemes que es poden resoldre separant més el que és politicomilitar del que és civil i democràtic. *Però hi ha coses, les més importants, com ara les nostres demandes per les quals lluitem, que no s'han aconseguit cabalment [la cursiva és nostra)].*⁷

Marcos i el EZLN quasi han desaparegut dels mitjans de comunicació que els van donar una cobertura impagable. Durant aquests anys van veure com la caiguda del PRI en 2000, en la qual van ser tan importants, no significà la victòria de l'esquerra PRD, que era el seu aliat natural, sinó la de la dreta del PAN. Durant les darreres eleccions de 2006 han desqualificat Andrés Manuel López Obrador, i aquestes han esdevingut una nova victòria per als *panistes* (no acceptada pels *perredistes* amb el consegüent repte a la institucionalitat democràtica), i per això alguns acusen els zapatistes de ser aliats objectius de la dreta. Un escenari polític, doncs, poc favorable a l'etnodesenvolupament dels zapatistes que

ha provocat un gir estratègic, enunciat en la mateixa VI Declaració de 2005, segons la qual els indígenes han d'unir-se en la lluita amb els treballadors del camp i la ciutat, i així reprendre una posició d'esquerra clàssica que no fa bandera excloent de la condició ètnica, sinó que posa l'accent en el fet social:

Segons el nostre pensament i el que veiem en el nostre cor, *hem arribat a un punt en què no podem anar més enllà* i, a més, és possible que perdem tot el que tenim, si ens quedem com estem i no fem res més per avançar. És a dir que ha arribat l'hora d'arriscar-se una altra vegada i donar un pas perillós però que val la pena. Perquè tal vegada, units amb altres sectors socials que tenen les mateixes mancances que nosaltres, serà possible aconseguir el que necessitem i mereixem. *Un nou pas endavant en la lluita indígena només és possible si l'indígena s'ajunta amb obrers, camperols, estudiants, mestres, empleats... és a dir, els treballadors de la ciutat i el camp* [la cursiva és nostra].⁸

No deixa de ser paradoxal que pocs mesos després de fer-se pública aquesta Declaració a Mèxic, Evo Morales Ayma, un indígena aimara sense més formació que l'obtinguda en «la universitat de la vida» segons les seues paraules, obtinguera el 53,7 per cent dels vots en les eleccions presidencials i es convertira en president de la República de Bolívia, al capdavant del Movimiento al Socialismo (MAS).

Declaració per declaració, si la dels zapatistes de la selva Lacandona és sucosa, no desmereix en absolut el discurs d'Evo Morales del 22 de gener de 2006, durant el solemne acte de presa de possessió de la presidència de Bolívia. L'al·locució de

Morales va desenvolupar-se en un doble nivell: el primer, el dedicat a enaltir les àncores originàries i a comprometre's amb els principis bàsics de la llei dels avantpassats; i el segon, dedicat a anunciar els objectius centrals del seu govern, que pretén una segona independència de Bolívia mitjançant «com a Espanya diuen, un nou pacte social».⁹

Morales va començar demanant un minut de silenci pels Màrtirs per l'Alliberament (indígena), milions, que han caigut en tot Amèrica, i cità pel seu nom els més reconeguts herois de la mitologia índia, des de Tupac Amaru, Tupaj Katari o Bartolina Sisa, a altres de més recents i universals com el Che Guevara, el socialista bolivià Marcelo Quiroga i el jesuïta català Lluís Espinal, assassinats els dos darrers a Bolívia durant el colp militar de García Meza en 1980. El discurs va acabar amb una deferència dirigida al líder xiapanec: «Compliré el meu compromís, com diu el Subcomandant Marcos, manar tot obeint el poble, manaré [a] Bolívia tot obeint el seu poble».¹⁰

I el poble del president Morales és majoritàriament descendent dels pobladors originaris, i són molts els greuges que han patit:

Els pobles indígenes –que són majoria de la població boliviana–, per a la premsa internacional, perquè els invitats sàpien: d'acord amb l'últim cens de 2001, el 62.2 % d'aimares, de quítxues, de *mojeños*, de *chipayas*, de mulats, de guaranís. Aquests pobles, històricament hem estat marginats, humiliats, odiats, menyspreats, condemnats a l'extinció. Aquesta és la nostra història; aquests pobles mai no van ser reconeguts com a éssers humans, tot i ser ells els amos

absoluts d'aquesta noble terra, dels seus recursos naturals.¹¹

I és per això que les coses han començat a canviar:

Aquest matí, aquesta matinada, amb molta alegria he vist alguns germans i germanes cantant en la plaça històrica de Murillo, la Plaça Murillo com també la Plaça San Francisco, quan fa 40, 50 anys no teníem dret a entrar a la Plaça San Francisco, a la Plaça Murillo. Fa 40, 50 anys no tenien els nostres avantpassats el dret de caminar per les voreres. Aquesta és la nostra història, aquesta la nostra vivència.¹²

El nou president aprofità per a denunciar l'*apartheid* en versió criolla en què ha viscut la majoria dels bolivians, però això —anuncià— canviaria aviat, tot i que ningú no els regalarà res:

Bolívia sembla Sud-àfrica. Amençats, condemnats a l'extermini estem ací, estem presents. Vull dir-los que encara hi ha regustos d'aqueixa gent que és enemiga dels pobles indígenes, volem viure en igualtat de condicions amb ells, i per això estem ací per canviar la nostra història, aquest moviment indígena originari no és concessió de ningú; ningú ens ho ha regalat, és la consciència del meu poble, del nostre poble.¹³

No serà fàcil, va dir Morales en el seu discurs: «Com buscar mecanismes que permeten reparar els danys de cinc-cents anys de saqueig als nostres recursos naturals? Serà una altra tasca que durem a terme en el nostre govern». Un govern que farà una revolució democràtica, amb vots i no amb bales:

Estem ací en democràcia, i vull que sàprien —sobretot la comunitat internacional—, com el nostre vicepresident de la República deia en una conferència: volem canviar Bolívia no amb bala sinó amb vot, i aquesta és la revolució democràtica.¹⁴

Un govern que ja no es deixarà enganyar pels opressors de sempre, pels que han enganyat i espoliat sistemàticament Bolívia:

Hem de tenir tones d'acords firmats en papers, que mai han resolt els nostres problemes, mai han pogut entendre'ns, i vam dir: cal passar de les protestes a les propostes. Nosaltres mateixos ens governarem com a majoria nacional. Ací feliçment trobem gent conscient, sana, de les ciutats, professionals que se sumen i el company Álvaro García Linera és un dels intel·lectuals professionals de la classe mitjana de la ciutat que se suma per donar suport al moviment indígena originari. El meu respecte, la meua admiració al germà Linera.¹⁵

El govern es mantindrà fidel a la llei dels avantpassats: «*ama sua, ama llulla, ama que-lla*, no robar, no mentir, ni ser malfaener, aquesta és la nostra llei».¹⁶

No li manca raó a Evo Morales quan denuncia l'*apartheid*, si més no social, que ha patit i pateix la majoria indígena boliviana, ni quan es pregunta què ha passat durant els quasi dos segles de vida republicana: «Com és possible, que des del 6 d'agost de l'any 1825 cap recurs natural no haja sigut industrialitzat en el nostre país? Com és possible que només s'hagen exportat primeres matèries? Fins quan continuarà Bolívia sent exportador de primeres matèries? Aqueixos governants, durant la república mai han pensat en el país. No es pot acceptar».¹⁷

Bolívia és un país molt desigual, com ho són tots els de l'Amèrica Llatina, però en aquest cas, atès el gran volum de població indígena, la desigualtat presenta una aclaparadora connotació ètnica. Com diu Óscar del Álamo, hi ha desigualtat econòmica (nivells d'ingrés i consum, així com condicions de treball), desigualtat social (accés a educació i salut, fonamentalment) i desigualtat política (desequilibris pel que fa a l'accés al poder polític o a les institucions).

Dos terços de la població indígena es troben entre la meitat de la població més pobre del país, i a les zones rurals l'extrema pobresa ha passat darrerament del 65 al 72 per cent, mentre que s'ha reduït lleugerament del 53 al 52 per cent per als no indígenes. Hi ha quasi vint punts percentuals de diferència entre la pobresa que afecta els qui parlen en castellà i els qui parlen alguna de les llengües indígenes. Segons el Cens de 2001, la quinta part de la població indígena no té cap tipus d'estudis (enfront del 5,6 per cent dels no indígenes), i la taxa d'analfabetisme va més enllà del 19 per cent enfront del 4,5 dels no indígenes. Podem parlar, amb les dades a la mà, de *dues Bolívi*, l'una molt més nombrosa que l'altra. Per exemple, si mirem l'Índex de Desenvolupament Humà, veurem que el IDH global del país és 114; però el de la població no indígena és 75, i el de la població indígena és 134. Són 58 posicions de diferència, entre indígenes i no indígenes.¹⁸

Les xifres, les dades empíriques, però, no són eines suficients per a l'anàlisi. És el Banc Mundial el que afirma, basant-se en estudis solvents, que a Bolívia s'han produït millores significatives en apartats tan importants com l'educació o la representació política; tanmateix, és evident que, com

diu del Álamo, «allò que es manté igual és la sensació de no tenir una igualtat efectiva d'oportunitats (...) [I és que] la situació de desigualtat no és simplement una cosa empírica, sinó també simbòlica, cultural, ideològica i per què no, psicològica».¹⁹

És molt probable que tots aquests intangibles, entre altres elements de matriu històrica, política o social, resulten imprescindibles per a comprendre com és el Moviment al Socialisme (MAS), el partit que sustenta el govern de Morales. I és que el MAS, una confederació de grups sindicals, més que un partit polític clàssic, està conformat per tres tendències que no són fàcilment conciliables: la que podem dir indigenista radical o etnicista, l'antiimperialista més o menys clàssica i, digue-m'ho així, la democràtica. Rafael Archondo ha escrit que Morales, amb aquesta eina política, «haurà de fer concessions, buscar equilibris i articular creativament els diferents corrents si vol transformar la societat boliviana i consolidar la democràcia».²⁰

La convivència entre els tres corrents està sotmesa a un permanent estira-i-arrotonsa entre si que dificulta, i molt, la mateixa acció de govern. Des del corrent més etnicista es parla dels indígenes quasi com d'una gran família, com d'una nissaga, i es parla dels blancs com de llogaters a Bolívia. A la pregunta de «Com podem alliberar-nos nosaltres mateixos», la resposta del senador del MAS Lino Vilca és clara: «Reconstruint el Tahantinsuyu»,²¹ és a dir, allò que era l'imperi dels inques en l'Amèrica precolonial. El corrent antiimperialista, contràriament, respon més a coordenades de l'esquerra clàssica llatinoamericana, adaptada, això sí, a un territori amb majoria de població indígena. Propicien un sistema de propietat col·lectiva, per exemple, però ho

fan perquè no és sinó la realitat concreta dels pobles bolivians. El lideratge del procés de canvis estructurals, doncs, ha d'estar en mans dels indígenes, però entenen, com fa el ministre Hugo Salvatierra, que la contradicció fonamental de la Bolívia actual «no és la que es produeix entre indígenes i no indígenes, sinó la que enfronta Bolívia contra l'imperialisme». ²² El tercer corrent, el democràtic, és el que els analistes adjudiquen al mateix Evo Morales, qui sembla dels pocs que valoren la democràcia com a mitjà i com a objectiu, i no vol deixar fora ningú: «Si exclouem la gent blanca, d'ulls verds, estaríem actuant igual que els nostres opressors». ²³ Morales, com és evident, no té una tasca de govern senzilla per davant. Pel que fa a la situació interna del MAS, «ha de demostrar que és possible ser anticolonial, antiimperialista i demòcrata al mateix temps, sense perdre per això el lideratge del procés». ²⁴

A més de les qüestions partidàries, el president de la República ha d'enfrontar problemes domèstics importants, com ara la voluntat autonomista de la província de Santa Cruz (la més rica del país), i la poca simpatia envers l'indigenisme etnicista que es fa palesa tant en aquesta mateixa província com en les de Tarija, Pando i Beni. Quatre províncies, de les nou amb que conformen el país, on la població indígena no és majoritària. A més a més, en les dues primeres, les principals productores d'hidrocarburs, la política sectorial de Morales tampoc desperta massa passió.

Tot i amb això, els reptes del govern d'Evo Morales són diversos, però potser el més rellevant no és altre que aquell que ha estat el pal de paller d'altres conjuntures de canvi en altres països de l'Amèrica Llatina: l'eficàcia social de la democràcia. Serà pos-

sible superar la situació d'*apartheid* social en què viu una àmplia majoria de la població boliviana, però de forma molt més severa la indígena?

El radicalisme indigenista del EZLN de Xiapas ha esdevingut, dotze anys després de la sublevació inicial, una recuperació, més retòrica que real, segurament, de paràmetres de front ampli de l'esquerra plural. Amb aquest discurs a Bolívia poden connectar els antiimperialistes del MAS i, potser, el mateix president Morales malgrat els seus homenatges a les glòries indígenes. En qualsevol cas, l'evolució dels zapatistes hauria de ser estudiada pels bolivians. Darrere la derrota del PRI, vingué el sexenni de Vicente Fox amb el PAN, partit que ara repetirà amb Felipe Calderón, tot i l'aldarull organitzat per AMLO, Andrés Manuel López Obrador, el candidat del PRD, que ha estat derrotat per la mínima. El Subcomandant Marcos, desmentint la seua pròpia proposta d'esquerra plural, no va prestar suport a AMLO, encara que era l'eixida més natural i allò que es desprenia de la lletra i la música de la VI Declaració de la Selva Lacandona. Són moltes les anàlisis assenyades que s'han fet sobre el perquè d'aquesta actitud de Marcos.

Més enllà, però, de l'entre bastidors mexicà, i de si els membres del MAS paren o no esment en l'experiència de Marcos i els seus, el fet cert és que ni la I Declaració de la Selva Lacandona de 1993, ni la Sisena de 2005 serviran per a encoratjar a Bolívia. Marcos ha entrat en el santoral indigenista, però no sembla un exemple a seguir.

Més desig d'emulació suscita, pel que sembla, la figura emergent de la gran esperança de l'antiimperialisme llatinoamericà, el president de Veneçuela Hugo Chávez

Frías, qui aspira a convertir-se en el relleu de Fidel Castro ara que l'edat maltracta el carismàtic líder cubà. L'eix l'Havana-Caracas va apostar oportunament per Morales, i és lògica la simpatia d'aquest envers els dos líders caribenys. De fet, en el discurs de presa de possessió, els va retre un petit homenatge, quasi filial, quan va dir: «Em perdonareu, companys, no estic acostumat a parlar tant, no penseu que Fidel o Chávez estan contagiant-me».²⁵

Hugo Chávez i la seua *petrocràcia*,²⁶ amb el seu model de *socialisme del segle XXI*, més prop de Santa Claus que de Lenin, segons la suggerent imatge de M. A. Bastenier, és un dirigent al qual no se li pot negar un carisma que arrasa en segons quins ambients. Al populisme de Chávez, cada cop més de llibre (hi trobem paternalisme i personalisme, mobilització política de dalt cap avall, ideologia eclèctica, antielitista i antiintel·lectual, i un projecte econòmic redistributiu i clientelar), cada cop se li aprecia amb més nitidesa la component autoritària natural de la condició de militar professional del líder, que ha assumit la desimboltura que caracteritza els seus amics cubans per a pontificar sobre allò que és i allò que no és democràcia.

Les darreres notícies que arriben de La Paz rebaixen el perfil democràtic del president Evo Morales. La decisió de donar caràcter *originari* a l'Assemblea Constituent, és a dir, desvinculant-la de tota la legislació boliviana de 1825 ençà; junt amb l'acord imposat pel MAS d'aprovar els articles del text constitucional per majoria absoluta i no pels dos terços dels constituents –la qual cosa assegura a aquest partit la victòria– explica que l'oposició haja convocat moviments de protesta arreu el país, però especialment a les províncies de l'anome-

nada *media luna* (les ja citades Santa Cruz, Tarija, Pando i Beni), i que les xifres demoscòpiques de suport a Morales hagen baixat de forma sensible.

La nacionalització dels hidrocarburs i les demostracions de força envers les companyies estrangeres que operen a Bolívia, així com les confusions que genera un discurs conciliador barrejat amb una actitud de confrontació, poden provocar, fins i tot a curt termini, més problemes que solucions per al govern i per al país. Les vacil·lacions respecte a les relacions amb Xile, a propòsit de l'exportació de gas, connectant-les un dia sí i un altre no a la cessió (poc versemblant) d'una eixida territorial al Pacífic, no beneficien en absolut la confiança internacional que el país andí necessita.

Ara el govern Morales comença a parlar dels enemics interiors i de la campanya desestabilitzadora que ha posat en marxa l'imperialisme contra Bolívia i el seu president. Segur que hi ha grups i entitats, empreses i corporacions, que estan posant tots els pals que poden a les rodes. El govern haurà de destriar els qui actuen de forma il·legal i perseguir-los, però la resta de les activitats d'oposició se les haurà (o hauria) d'empassar. La raó moral de la proscripció indígena, els justs recordatoris de la injustícia i l'opressió colonial (durant la colònia i durant la república) no poden ser esgrimits com a justificatius de la deriva autoritària. Igualment, ha d'assumir-se per part del govern que les dissensions, fins i tot els enfrontaments entre els corrents del MAS hauran d'acceptar-se com a moneda corrent en la vida política democràtica: «els compromisos interns i les aliances externes que van sumar vots i van fer possible la victòria electoral [a Bolívia

i a tants altres països abans] deixen pas a tensions i eventuais trencaments quan es passa del diagnòstic a la implementació, o de la crítica a l'execució».²⁷

El govern d'Evo Morales, amb un suport popular en 2005 de quasi el 54 per cent dels vots, ja sabia que havia de trobar fortíssimes resistències internes i externes. En el seu discurs de presa de possessió Evo Morales es preguntava, recordem-ho, «com buscar mecanismes que permeten reparar els danys de cinc-cents anys de saqueig dels nostres recursos naturals». En la I Declaració de la Selva Lacandona, tretze anys abans, el EZLN havia dit: «Som producte de cinc-cents anys de lluites [...] se'ns ha negat la preparació més elemental per a poder utilitzar-nos com a carn de canó i saquejar les riqueses de la nostra pàtria [...] sense importar-los que no tinguem res, absolutament res».²⁸

La raó moral a Xiapas no va ser suficient per als insurgents i, com diuen ara, les coses més importants per les quals lluitaven no les han aconseguides. La raó moral tampoc no serà suficient a Bolívia. Caldrà fer política d'alt nivell que tinga eficàcia social i que genere consensos amplis entre la ciutadania, al temps que no pertorbe la confiança exterior als socis i clients de Bolívia. I això serà difícilíssim. Intentar-ho des d'un etnicisme exclouent o des de la retòrica populista ho farà impossible.

Ara bé, hi ha actors, interns i exteriors, que haurien de col·laborar lleialment amb el nou govern bolivià. El realisme i la racionalitat no poden exigir-se-li exclusivament a Morales. L'oposició interna hauria de tenir el mateix interès que el Govern perquè la democràcia fos vertaderament eficaç socialment parlant. Els diversos actors

polítics opositors al nou govern, els bolivians i els estrangers, així com els agents econòmics internacionals, hauran d'entendre que Morales no podrà compensar plenament la població per les injustícies patides a mans dels colonialistes, els antics i els recents; però que és imprescindible que la seua victòria per més del 53 per cent dels vots esdevinga socialment eficaç per als que més ho necessiten. Evo Morales va ser molt explícit sobre això, i va parlar explícitament d'un assumpte transcendental per als inversors exteriors a Bolívia:

Després parlen de seguretat jurídica. Qui no voldria tenir seguretat jurídica? Tots apostem perquè hi haja seguretat jurídica, però perquè hi haja vertadera seguretat jurídica primer ha d'haver-hi seguretat social i això s'assoleix solucionant els problemes socials del nostre país, i si parlem de Bolívia, solucionant el problema econòmic, el problema d'educació, el problema de l'ocupació, fonamentalment perquè no tinguem protestes socials.²⁹

L'*apartheid* social ha de començar a retrocedir a Bolívia. Cal un nou pacte social a Bolívia que permeta un model de desenvolupament compatible amb les diverses identitats ètniques. I cal que siga prompte. □

1. Declaració de la Selva Lacandona, 1993. <<http://www.ub.es/conflictos/metodo/ampliacio/lacandona.htm>>.
2. «Haremos política sin el *glamour* del pasamontañas», entrevista d'Ignacio Ramonet al Subcomandant Marcos, *El País*, 26.02.2001.
3. Jorge Castañeda: «La difícil coyuntura mexicana», en Joan del Alcázar i Nuria Tabanera, *Historia y presente de América Latina*, Valencia, Fundació Bancaixa, 1996.
4. Citat per José M. Fernández Fernández, en «Indigenismo», en Reyes Román (dir.): *Diccionario crítico en ciencias sociales*. Vid. a <<http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/I/indigenismo.htm>>.
5. Idem.
6. J. M. Fernández Fernández, *op. cit.*, p. 13.
7. VI Declaració de la Selva Lacandona, juny de 2005, en <<http://www.ezln.org/documentos/2005/sexta.es.htm>>.
8. Idem.
9. Discurs d'Evo Morales en assumir la presidència de Bolívia, el 22 de gener de 2006, en <<http://www.presidencia.gov.bo>>, p. 11.
10. Idem, p. 19.
11. Idem, pp. 1-2.
12. Idem, p. 2.
13. Ibidem.
14. Idem, p. 3.
15. Idem, p. 7.
16. Idem, p. 19.
17. Idem, p. 12.
18. Óscar del Álamo (2006), «Desigualdad y emergencia indígena en Bolivia», en <http://www.revista-futuros.info/futuros14/emerg_bolivia.htm>, pp. 2-4.
19. Idem, p. 4.
20. Rafael Archondo (2006): ¿Qué le espera a Bolivia con Evo Morales?, *Nueva Sociedad*, 202, abril de 2006, p. 4.
21. Idem, p. 8.
22. Idem, p. 7.
23. Idem, p. 8.
24. Idem, p. 11.
25. Discurs d'Evo Morales, p. 14.
26. M. A. Bastenier, «La petrocracia de Hugo Chávez», *El País*, 6.09.2006.
27. Carlos M. Vilas (2005), «La izquierda latinoamericana y el surgimiento de regímenes nacional-populares», *Nueva Sociedad*, 197, p. 92.
28. Declaració de la Selva Lacandona, 1993.
29. Discurs d'Evo Morales, p. 8.

L'aprovació del nou Estatut ha revifat el debat sobre les diferents estratègies polítiques del catalanisme, que han inclòs històricament el federalisme i l'independentisme i que han tingut com a punt de trobada l'autonomisme. A més, la descentralització política ha consolidat a Catalunya, com ocorre també a la Gran Bretanya o al Canadà, una identitat dual o compartida.

Passeig de Sant Joan, 26, 2n 1a
08010 Barcelona - Telèfon 93 245 79 21
lavenc@lavenc.cat - www.lavenc.cat

**I al desembre...
més història
i més cultura**

L'assalt al territori

PRESENTACIÓ

La preocupació pels efectes del llarg boom de la construcció sobre el territori és cada vegada més gran. Creix la sensació que ens hem instal·lat en una espiral perversa. D'entrada, un model econòmic basat en la construcció planteja dubtes i interrogants absolutament justificats, en la mesura que vincula la seua sort a un sector molt particular, de baix nivell tecnològic i amb un cicle específic que té data de caducitat. La concentració d'esforç, iniciativa i capitals en la construcció implica deixar d'actuar en altres sectors, econòmicament més avançats i menys problemàtics. A més, l'ocupació extensiva del territori de què som testimonis, i que ha arribat a un punt que causa vertadera alarma social, presenta aspectes inacceptables.

La destrucció d'entorns i paisatges, la congestió urbana i l'edificació a l'engròs sense tenir en compte les necessitats d'infraestructures i de serveis de tot tipus, passarà factura indefectiblement. D'això hi ha una consciència social creixent. La via lliure donada als interessos privats per fer i desfer en el camp de l'urbanisme, amb una vessant especulativa indubtable, té ja uns costos molt alts i és previsible que ho seran encara més en el futur.

D'altra banda, l'entrellat que hi ha rere tanta activitat frenètica d'actuacions urbanístiques, amb la implicació directa d'administracions potser «massa» properes i vulnerables, com els ajuntaments, deixa al descobert flancs enormement extensos d'irregularitats i, al capdavant, de corrupció, amb les seqüeles inevitables de desgast de les institucions democràtiques que això comporta.

Per un altre costat, la gran paradoxa d'un estat de coses en què la construcció ha passat a ser el motor de l'economia, és que la qüestió de l'habitatge ha esdevingut un veritable drama, per la impossibilitat d'accedir-hi, de manera diguem-ne normal, en què es troben sectors socials creixents, sobretot joves.

La política urbanística ha assolit un protagonisme molt destacat al País Valencià, per raons que s'expliquen amb detall en aquest dossier. (I cal no perdre de vista que les coses han arribat tan lluny que han determinat la intervenció directa de Brussel·les, un cas realment singular). Però no tan sols al País Valencià. La situació de les Illes, d'una altra manera, també és eloqüent, amb les agressions constants al territori i els correlatius moviments de defensa. I a Catalunya, els conflictes territorials, les lluites per l'accés a un habitatge digne, o els planys pels paisatges malmesos o perduts, hi són una constant. En general tot el litoral mediterrani es troba immers en una situació d'extrema urgència, que sol·licita l'atenció pública més viva i que reclama una reorientació immediata

Territori i/o patrimoni (comú)

Paraules... i sentits

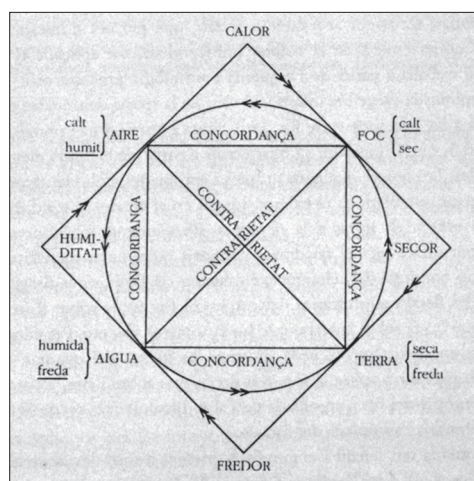
Vicenç M. Rosselló

El clam ha esdevingut clamor i el debat «urbanístic» ja depassa fronteres provincials i estatals. L'home del carrer parla d'una activitat immobiliària forassenyada, d'un enfilall de sospites, il·legalitats, abusos i excessos, de fortunes instantànies, de corrupteles i prevaricacions. Durarà, encara més, la sordesa dels polítics? Serà possible mantenir el ritme anorreador de les excavadores, piconadores i formigoneres? Som als inicis d'una reacció ciutadana?

INTROIT

El paradigma filosòfic medieval dels «quatre elements», terra-aigua-aire-foc (fig.) ens dóna peu a un seguit de consideracions bàsiques de caràcter ètic sobre la relació home-natura o societat-patrimoni. És clar que sense homes la natura no tindria valor, ni existiria el concepte patrimoni. Ara, la dominació de la natura –dels «elements»–, l'apropiació per part de l'home de la terra, de l'aigua, de l'aire, del foc (llegiu energia), ha estat modulada de manera diversa segons les societats i segons les èpoques. Les lleis –dels països «occidentals», almenys– diuen que l'aigua és de tothom,

però en solen permetre i reglamentar la privatització; el dret general sovint es veu reduït al got d'aigua de beure que, fins i tot, arriba a ser objecte d'una «obra de misericòrdia» dins l'òptica judeocristiana. Actualment l'Estat organitza el «mercat de l'aigua», però les batusses per l'aigua-que-ens-han-promès o per l'aigua-que-ens-han-furtat són històriques. Sobirans contra jussans i viceversa: *rival* deriva de riu. Això, sense arribar a la transgressió de la natura que constitueix depassar les conques, fer anar l'aigua contra gravetat, contra clima, contra sentit comú... Perquè el dret contemporani internacional ha maldat per fer coincidir fronteres amb divisòries d'aigua.

Els «quatre elements»

Vicenç M. Rosselló és catedràtic (emèrit) de geografia de la Universitat de València.

La partió inspirada per la «pau» dels Pirineus (1659) volia que la línia de cims i la divisòria –poca cosa en sabien, de geografia– servís per a justificar l'amputació de Catalunya Nord. Va romandre, però, Llívia i la Garona va seguir el seu camí, Vielha avall... I si la «transvaséssim»?

L'aire, encara, ningú no ha gosat apropiarse'l. O sí? Els corredors aeris no són només espai, són suport gasós. I la contaminació de l'atmosfera és imputable a qui la utilitza com a claveguera; se l'apropia. Arribarem a vendre/comprar parcel·les d'atmosfera incontaminada? Diuen que els japonesos ja compren aire pur embotellat. L'energia solar sembla que, ara per ara, és de lliure disposició –el sol ix per a tothom–, si tenim superfície per a captar-la; a les ciutats, no obstant, hi ha gent que no veu mai el sol, perquè l'alçària i la configuració dels edificis no sempre és raonable. L'element «foc», altrament, cal traduir-lo al llenguatge actual: energia. I el control de l'energia és a la base de les baralles més primitives fins a les guerres més despietades i recents. Abans podria ser –altre cop– l'energia de l'aigua corrent. Ara és, sobretot, el petroli. No cal entrar-hi, però els jaciments formen part del territori.

DE QUI ÉS EL TERRITORI?

Primi capientis, del primer que l'ocupa, dins la filosofia brutal i primitiva del salvatge que té tot el camp per córrer, tot el continent buit. Un mil·lenni i mig després del dret romà –*ius utendi et abutendi*–, algú dirà que *la propriété c'est le vol*. Les nostres societats modernes admeten i defensen la

propietat i la seva transmissió, cosa que vol dir que bona part del territori està en mans privades i l'únic contrapès que hi ha és invocar-ne la funció social. La funció social del territori hauria de graduar-ne el gaudi o la modificació o la destrucció. I qui diu territori, diu paisatge amb tota la càrrega patrimonial que comporta. Paisatge –*Landschaft*– és un terme que cíclicament apareix i desapareix a la geografia i altres ciències socials. A hores d'ara torna estar en rauja [damunt fulla]: hom parla d'«arqueologia del paisatge», d'«ecologia del paisatge», dels «paisatges de l'aigua», dels «paisatges de l'oci», dels «paisatges de l'oblit»... Substituiu la paraula per *geografia* i serà igual.

Tanmateix, mot i concepte ens poden ajudar a ponderar la complexitat del territori que no és el sòl pelat, el terror, la superfície, les hectàrees, les fanecades, les tafalles o les quarterades, sinó tot el conjunt d'elements físics i culturals que hi romanen. Des de la vegetació i la fauna fins als «constructes» antròpics com l'ocupació agrària/ramadera, els edificis, les parets, la xarxa caminera, les infraestructures hidràuliques. Precisaré més. En un país de camps oberts, els horitzons són més amples (potser que la propietat siga o haja estat comunal), la circulació més fàcil, els accessos més lliures, els camins no tan rígids. En un país de *bòcage* o de camps closos, les parets o les bardisses denoten –o inviten a– l'individualisme.

El dret de propietat, siga com siga que s'exerceixi, no hauria de permetre eliminar la vegetació natural, sense solta ni volta, o exterminar la fauna autòctona. Ni tampoc deturpar o destruir els habitatges tradicionals o els contextos

arqueològics. En poques paraules, el patrimoni (paisatgístic) ha d'estar per damunt dels interessos privats. El legislador i, sobretot, el gestor de la cosa pública ha de vetlar per la conservació d'aquest patrimoni. Potser caldria afegir ací que el dret al lleure no és exclusiu dels mortals més afortunats que tenen propietats més o menys rurals.

PRIVAT
VS.
PÚBLIC?

Tot el territori dels nostres països està cadastrat des del segle XVI o, almenys, des del mitjan segle XIX. Cadastre i registres de la propietat –que *haurien* de coincidir– demostren a bastament que allò privat és molt més que allò públic, i doncs accentuen la contraposició que suggereix que el propietari privat no té cap obligació envers la societat. Ara bé, el parcel·lari ni ho justifica ni ho explica tot. L'aprofitament del sòl té vessants diverses i l'òptica ruralista, que motivà en bona part els cadastres com a instruments fiscals, s'ha capgirat des de fa mig segle. A principi del XX el geògraf J. Brunhes distingia entre ocupació del sòl *productiva* i *improductiva*. La primera era l'agrària o ramadera; la segona corresponia als edificis (fins i tot rurals), als camins, a les infraestructures diverses; allò que el cadastre «de rústica» no considerava. Casualment, aquesta categoria d'ocupació és la que *consumeix* territori i el consumeix d'una manera irreversible. Vet aquí un dels entrellats que hem d'aclarir.

També hauríem de qualificar d'irreversible l'artigament o la desforestació

–justificada, justificable amb el *primum vivere*– que ha exigít tota agricultura. És més fàcil que hagi subsistit el bosc públic o comunal que no el privat: la comprovació és planera. De la mateixa manera ha estat més factible estalviar els espais naturals, la forest, la garriga, l'ermàs: eren improductius; del paisatge, no en menjàvem, fa cent anys.

Ocupar el litoral, *ara*, és molt productiu. Els nostres besavis, en canvi, en fugien. Una zona tan sensible com l'ecotò terra-mar, on els matisos d'interferència geomòrfica i ecològica són tan abundants, es desequilibra amb no res. Jo diria –i sé de què parle, és la meua feina– que el sistema litoral és un dels més delicats i, per això mateix, un dels més interessants: hi conflueixen litosfera, hidrosfera, atmosfera i biosfera. Tot i amb això (potser ensumant el seu interès), ens hi hem acarnissat. Fa un grapat d'anys (1986) em vaig referir a l'artificialització del litoral valencià on els ports esportius i comercials, els passejos marítims, la construcció residencial i, sobretot, la «defensa» de les platges amenaçaven de deixar només unes desenes de quilòmetres de litoral, especialment de penya-segats, indemnes. Tota la resta era artificial. Fet i fet era la privatització de la zona marítimoterrestre la que s'imposava i ja sabem que l'home és el principal responsable del «descontrol» de les costes. Un raig d'esperança que s'albirava amb la llei de costes de 1988 s'ha vist anul·lat amb la dura realitat posterior. No hi ha res més eloqüent que comparar les fotografies aèries del terme de Torrevella (sud del País Valencià), de 1930 i 2000. Podria ser que en tot el món no hi hagués un cas semblant. I el 2006?

Vista aèria de Torrevella, 1930 i 2000.

Imatge de Torrevella per satèl·lit, 2006.

Les Illes i el País Valencià i també un bon sector del litoral principatí han esdevingut el paradís dels constructors entre 1998 i 2005. El fenomen es tradueix en la depredació del territori, una autèntica voracitat al litoral i les àrees metropolitanes, una vertadera saturació urbana amb allò que comporta de congestió i contaminació i una exagerada pujada del preu de l'habitatge. El País Valencià, que ha guanyat 550.000 habitants entre 1999 i 2005, projecta encabir-ne 100.000 més en 2006. La denúncia va arribar al Parlament Europeu a final de l'any passat. Els sospitosos PAI (Plans d'actuació integrada) s'han multiplicat com bolets aplicant una legislació permissiva, plena de belles paraules que amaguen una privatització descarada d'unes competències gestionades per una conselleria que reuneix àmbits tan contraposats com «Territori i Habitatge». El rètol, és ver, prové del Principat...

La confusió de mots em preocupa. Què vol dir *urbanitzar*? Si atenem a l'etimologia, hauria de significar 'fer ciutat'. I allò que volen dir és justament el contrari, difondre l'habitatge, explosionar o ruralitzar la ciutat, crear uns espais residencials nous, sovint oberts; en algun moment es va parlar de *villegiatura*. La confusió volguda, però, és moralment més greu que la semàntica. Urbanitzar ha esdevingut sinònim de *requalificar*, que implica desbaratar la planificació, anul·lar qualsevol proteccionisme legal. L'alegria *desqualificadora* es basa massa sovint en informació privilegiada i no cal més que un bon nas i manca d'escrúpols per a enriquir-se sense gaire esforç. Comissions i d'altres corrupteles, intermediaris dubtosos i compradors «previsors» fan un entrunyellat d'interessos on es repeteix el constructor i/o el testafarro. I l'oli unta les mans.

No fa molt, un arquitecte assenyat (E. Gaja, *Levante*, 7.05.06) parlava d'involució urbanística, camuflada pel desbordament de les irregularitats esmentades. El vell *ius aedificandi* romà, que reconeixia el dret universal de tot propietari a construir dins el seu terreny, calgué regular-lo amb el planejament urbanístic. A l'Estat espanyol la Llei del Sòl de 1956 implicà un trencament històric que oficialment consideràvem arrelat. Curiosament, des del socialisme, als anys 1980, començaren les primeres escomeses contra la restricció del «dret universal a construir». La llei de 1992 tingué poca efectivitat quan el Tribunal Constitucional va establir que qualsevol «sòl no urbanitzable comú» podria ser reconvertit, construït. Només n'escapava el «sòl de protecció especial». Una norma valenciana destinada a *ordenar* el territori i *protegir* el paisatge (2004) ha servit per a desmuntar tot el sistema, minimitzant els controls. Tot el territori ha esdevingut un solar potencial. El dret d'edificar –restringit o no– ha estat substituït pel dret d'«urbanitzar» que invalida qualsevol planejament i l'ús raonable del sòl.

EL PARANY DE LES PARAULES

Un observador atent de la realitat política o mediàtica s'adona perfectament de la introducció de mots, modismes, frases fetes o *latiguillos*, que no sempre corresponen a conceptes clars, quan no amaguen ignorància, falsedat o trampa. Ho remarcàvem amb el mot *urbanitzar*. No és l'únic cas ni de de bon tros. L'embolica-que-fa-fort és assidu en la verborrea política, però en vull remarcar tres paraules-comodí: sostenibilitat, impacte i parc.

Fa deu o quinze anys ningú no havia sentit dir mai sostenible ni sustentable; ara se'n fa un ús quotidià. Empresaris i polítics empen la paraula sostenibilitat a tort i a dret, sense saber gaire —o sense voler saber-ho— què significa. L'informe Brundtland (1987), difós per la Comissió de Medi Ambient de les Nacions Unides, posà en circulació l'expressió *desenvolupament sostenible*. Durant alguns anys, hom va discutir si era millor sustentable o sostenible, quan una bona traducció de *sustained* hauria d'haver estat 'perdurable'. No oblidem, però, que l'ambigüitat del terme prové d'una certa contradicció bàsica: desenvolupament i sostenible són dos conceptes ben mals de casar i, quan un puja, baixa l'altre. Més encara, el desenvolupament econòmic no sempre porta creixement econòmic. I molts empresaris creuen de bona fe que desenvolupament sostenible vol dir mantenir la proporció geomètrica de guanys, any rere any. En altres mots, la sostenibilitat del seu negoci és que, si enguany han augmentat els rèdits un 10 %, l'any que ve els torne augmentar un altre 10 %. L'origen de l'expressió era tota una altra cosa. Certes idees de la fisiocràcia i del conservacionisme maldaven per cristal·litzar en la doctrina de l'«ecodesenvolupament», terme vetat aleshores pel totpoderós H. Kissinger. Per això va sorgir el «desenvolupament sostenible», ús racional dels recursos naturals, pensant en les generacions futures, una pràctica econòmica que no hipotequés el futur. La concepció burgesa del progrés sempitern —aturar-se seria recular— té unes limitacions paleses en l'ocupació del territori, que és un recurs *finit*, limitat sobretot als àmbits litorals o insulars, on el ritme d'implantació —asfalt, formigó, atovó— és brutal com mostra qualsevol cartografia o imatge de

teledetecció. Els cinquanta anys darrers han destruït més sòl que tota la història humana precedent. Potser la «síndrome holandesa» explicarà les conseqüències danyoses provocades per la prosperitat d'un país que tot ho xifra a multiplicar el comerç, els serveis i la construcció.

Haureu sentit a dir, segurament, l'expressió *impacte favorable*. Una contradicció *in terminis*. Com pot ser favorable un impacte, un xoc, una topada? En tot cas serà menor, justificable, admissible en un ordre de prioritats morals o polítiques. Qualsevol acció humana sobre el paisatge o el territori provoca desequilibris indesitjats que poden arribar a ser més perniciosos que no beneficis l'efecte que hom cerca. La legislació sol parlar d'avaluació de l'impacte, tasca que haurien d'efectuar persones o institucions no compromeses amb els provocadors de l'impacte, ni amb les instàncies moderadores. Tothom sap que «pagant, sant Pere canta» i que sempre, amb bons diners es pot trobar una consultora o un professional que minimitze les conseqüències de l'obra proposada. Potser caldria una cos oficial d'avaluadors? Com que l'*impacte* en el món de la investigació i de la comunicació és una cosa molt plausible i recercada, i fer impacte en els cercles comercials o industrials, ho anhela qualsevol empresari, la perversió del mot està servida i ens hem de conformar amb la minimització o correcció de l'impacte que, en el millor dels casos, és inclosa en els preceptius informes que ningú no llegeix. Paperassa administrativa. Tal vegada seria més eficaç exigir un compromís (amb fiances) de restauració o correcció. La Directriu-marc de l'Aigua de la Unió Europea ja parla de *renaturalitzar*, no sols els àmbits, sinó també els règims fluvials... Veurem dinamitar embassaments?

Parc és una altra paraula polisèmica que cadascú entén segons la seua conveniència. Ens arribà, fa segles, des de França en el sentit de jardí tancat d'aire aristocràtic o espai de cacera més o menys reservat. D'allà a l'«Aldea global-thematik park» del vuitè disc (2001) d'Els Brams, hi ha molt de camí i una mala fi d'aplicacions: parcs zoològics (que hauríem d'esborrar del mapa), parcs automobilístics (les Illes tenen el més dens del món), parcs de grues (el País Valencià n'és campió a Europa), parcs d'atraccions o temàtics... No hi ha motiu per a malvoler el mot? Anem, però, als parcs naturals. La idea de parc natural implica una aprehensió del paisatge per part d'uns ciutadans –o uns dirigents– per poder-ne fruit ells mateixos o uns altres, amb restriccions o sense. El proteccionisme hi és implícit per tal de mantenir uns valors naturals i/o patrimonials que són o acompanyen uns recursos controlats pels poders públics. Els habitants, segons els casos, veuen amb bons ulls o mals ulls la reglamentació de la seva residència o de l'aprofitament. El Conservatoire du littoral francès, en trenta anys, ha salvat 86.000 ha i 400 km lineals de costa; el National Trust del Regne Unit absorbeix donacions i llegats de finques costaneres i les administra, la Fundació Territori i Paisatge, entre nosaltres, fa un paper semblant; són entitats semiprivades que malden per garantir espais naturals, culturals i històrics, preferentment litorals. La Xarxa Natura, que segueix les directives europees per a la protecció d'espècies animals i vegetals, abasta al Principat 856.567 ha (26,7 % del territori), al País Valencià 685.862 ha (26,1 %) i a les Illes 88.007 ha (4,7 %). Aquesta baixa proporció delata a les illes Balears i Pitiüses la forta pressió dels propietaris, dels constructors i dels interessos

turístics (que haurien de ser els més preocupats) contra la minsa protecció. El govern està a les seves ordres. I encara hi ha un fet més contradictori: els més beneficiats de la plusvàlua que representa un parc natural o qualsevol tipus d'espai similar protegit són precisament els veïns immediats... L'opinió pública sovint és desorientada per figures diferents manejades per polítics manifassers sense gaire precisió. Darrerament hom parla molt de «paratges naturals», que gairebé són figures retòriques d'abast inferior al municipal, i de «paisatges protegits», que són encara menys. Un espai natural que no té pressupost és una rònega declaració verbal, un rètol buit de contingut. Altrament, les realitats són sempre inferiors a les promeses: el parc de Penyagolosa –la muntanya cimera valenciana– ha resultat en superfície una vint-i-cinquena part d'allò promès: el tros més àrid, fred i pedregós...

A MANS DE QUI?

El control del territori, de l'ús o l'aprofitament del sòl, és un afer molt més transcendent que la rònega propietat. Com a geògraf, no tinc cap vel·leïtat intervencionista, però no tinc més remei que rebel·lar-me davant la destrucció del patrimoni etnogràfic, arquitectònic o natural. L'ordenació territorial és un deure fonamental dels poders públics que es visualitza sobretot en la legislació urbanística, però també en la política de comunicacions, de recursos miners, d'eliminació de residus, de tractament de l'aigua, de defensa de la natura, de patrimoni, etc. Tants de capítols entravessats i superposats no ens poden fer oblidar l'home com a protagonista, el poblador i el poblament. La relació entre

habitants i recursos, emigració i immigració, congestió i desertització. El paisatge ideal, intacte, gairebé metafísic, no és el real on la petja humana, més destructiva que constructiva, sempre és present. Amb el sòl i el sol, en presència de l'aigua i l'aire —els quatre elements, una altra vegada!— es forma la biomassa, matèria verda, aliment i bellesa. La recerca d'energia «neta» ens invita a «destruir» el paisatge amb aerogeneradors monstruosos o sementers de plaques fotovoltaïques. Les contradiccions ens persegueixen.

Una cosa són els criteris per a controlar el territori i una altra, ben diferent, els pretextos o reclams [cimbells] per a justificar-ne la destrucció. Els polítics sovint ens donen gat per llebre. Més d'un cop invoquen l'«interès social» d'un port esportiu, d'una estació d'esquí o d'un camp de golf. Hauria de penar-se la perversió de les paraules! La gespa és verda i més bonica que la terra broixa, però qui en frueix i a costa de què? En aquests moments hi ha al País Valencià seixanta-set camps de golf en tràmit i en funcionen vint; vint-i-dos n'hi ha a les Illes, on la fretura d'aigua és molt més acusada; trenta-un en publiciten al Principat, especialment a la Costa Brava. Els golfistes cada dia malden per captar els mitjans de comunicació i desviar-ne la vista dels orígens especuladors. El mateix podríem dir de l'esquí i de la navegació de lleure: privatitzen l'espai, destrueixen la natura en benefici d'una fracció molt concreta de la societat. No seguiré per no passar per demagog, encara que vull denunciar el xantatge que sempre fan els empresaris per a salvar actuacions il·legals o discutibles: els llocs de treball. Dels dividendes mai no en parlen.

L'administració territorial compta amb una primera baula, la més elemental: el municipi. Sense oblidar que a les nostres terres tenim diferències abismals pel que fa a les superfícies dels termes i als contingents humans, hom es pregunta sovint si cal confiar als ajuntaments la gestió del territori, sobretot tenint present l'endèmica precarietat dels seus recursos. Perquè la temptació de malvendre el patrimoni —el territori— és la mateixa que sotja l'hereu malfeiner de casa rica. Requalificar és malversar, tudar, balafiar. Són obligacions del municipi facilitar l'accés a l'habitatge, oferir els serveis bàsics i preservar el medi ambient; no, promoure l'expansió urbana o edificatòria.

Les preocupacions ambientals i ecològiques depassen moltes vegades l'àmbit municipal, sobretot quant a les infraestructures, al desenvolupament dels assentaments i al sistema d'espais oberts. Una de les tasques que han d'escometre les comunitats autònomes és la implantació d'instal·lacions ingrates com ara abocadors, presons, indústries insalubres, casernes, reformatoris, etc. En canvi, no és competència autonòmica la destrucció sistemàtica del territori, com la del País Valencià que en quinze mesos ha obert el camí a un miler de PAI. El gestor públic ha de defensar els valors territorials i no fomentar la «barra lliure immobiliària» (Pere Fullana). Si coincidim que hi ha massa competències que vénen amples als ajuntaments, cal reconèixer també que manquen els plans supramunicipals; concretament, el nou Estatut valencià ni tan sols els esmenta.

Si falla la instància municipal i l'autonòmica, les hauria de suplir el govern central? Mentre n'hi hagi, sí. Parle de conquestes

hidrogràfiques –l'aigua-que-ens-furten–, de gestió del litoral, d'energia, de comunicacions de llarg abast, de litigis fronterers, de desastres naturals. El territori entra en les responsabilitats del Govern estatal. La distància permet, de vegades, escometre els problemes amb més imparcialitat. I qui diu Estat, diu Europa, per no allargar el discurs. Un tema que he seguit amb particular atenció, per raons professionals: les decisions estatals espanyoles sobre afers litorals (ocupació, artificialització, privatització, pesca) solen ser més equànimes que les dels nostres respectius governs autonòmics (català i balearic, especialment).

La racionalitat territorial o urbanística, que hauria de ser científica i inspirada per l'interès comú, ha estat fet i fet substituïda per la dura lògica del mercat. N'hi ha prou de veure les firmes que, repetides fins al fàstic, dominen les tanques publicitàries d'obres públiques i privades. No els cal formar part dels governs per a decidir la política territorial. A llarg termini els ciutadans haurem d'assumir els costos i les càrregues d'aquest desgovern. Deixem a les generacions futures la feixuga hipoteca d'un model insostenible.

EXCURSUS I FINAL

Unes quantes generacions de viatgers i estudiosos han ponderat el paisatge –humanitzat al límit, és ver– de les hortes mediterrànies: Palerm, Damasc, Múrcia, València. Totes, en diversos contextos socials i polítics, estan en crisi. Concretem més, l'horta valenciana, té salvació? Els sepulcres emblanquinats que, des de l'alcaldia del cap i casal,

defensaven l'horta ja fa alguns anys que han callat. El *Plan Estratégico Valencia 2015*, el 1996, encara ponderava el paisatge tradicional i l'il·lustrava –no caldria sinó– amb una barraca. La mateixa sèrie municipal, en 2002, constata la minva galopant del terrer regat i deia que la protecció era «un reto» que calia assumir. Ara sembla que tot això s'ha oblidat: cada any 2.000 ha de regadiu es transformen en solars. No sé si és un sarcasme: algú ha insinuat la «salvació» en forma de parc temàtic. Uns funcionaris o comparses disfressats de llauradors farien com que reguen o prepararien saquets de farina «autòctona», mòlta en un giny històric amb la sagrada aigua de la sèquia... No hi ha altra solució?

Destruir per conservar, una altra trampa dialèctica. Sembla traslladada del cercle de l'aigua on és admès «pagar per contaminar». La mateixa filosofia de les farisaiques quotes d'emissió de diòxid de carboni, que tenen un mercat internacional. Una determinada conselleria urgeix a protegir per a poder destruir. La Llei valenciana d'Ordenació del Territori i Protecció del Paisatge (quin nom més bonic i cínic!) ha establert el mecanisme de l'1/1 o «metre per metre», que santifica sense manies les discutibles requalificacions, és a dir, estendre l'acció urbanitzadora a tot el sòl no protegit. La condició és cedir un metre quadrat de sòl no urbanitzable per cada metre quadrat reclassificat. Així, el promotor multiplica per vint-i-cinc o trenta el valor del sòl rústic reconvertit; a canvi, cerca espais «inútils» que, de tota manera, es conservarien, com el cim de Penyagolosa... Amb l'inri de presentar-ho com a defensa del paisatge i el promotor com a campió de la filantropia. □

El decenni del taulell

Josep M. Alcañiz

Tots aquells que fa temps que denunciem el desgavell urbanístic del País Valencià hem obtingut una victòria tan inesperada com amarga. I, fins a cert punt, inútil, perquè gran part del mal ja està fet i té molt difícil curació, per no dir impossible. Però no hi ha dubte que es tracta d'una gran victòria moral. Sense massa precedents en la història de les institucions comunitàries, el Parlament Europeu s'ha involucrat en les qüestions internes d'una regió, si utilitzem la nomenclatura oficial. El resultat de la votació, a més, no respon ni de lluny al repartiment d'escons entre la dreta i l'esquerra. De fet, el PP espanyol no va trobar suport en els seus partits germans de la resta del continent i, com li sol passar a les Corts Espanyoles, es va quedar pràcticament a soles. Només 45 vots va poder reunir per a fer front als 550 diputats que condemnaren, amb una claredat inusitada, la política urbanística desenvolupada durant un decenni pels governs d'Eduardo Zaplana i de Francesc Camps. O potser no va ser així

perquè, segons els condemnats, es tracta només d'un nou episodi de la conspiració sociocatalanista contra els valencians. «Existe una campaña de desprestigio contra el desarrollo turístico de la Comunidad Valenciana orquestada por el PSOE y sus amigos en Bruselas, además de los compañeros de viaje contra el trasvase del Ebro», va dir el president de la Generalitat com a explicació del que havia passat. Segons ell, res de trellat, res que no estiguera ja *descomptat* per les autoritats valencianes.

Però a les poques setmanes era derogada la Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística (LRAU) i a continuació el conseller de Territori i Habitatge era destituït. Per segona vegada en la curta història de l'autonomia valenciana, Rafael Blasco havia d'alçar les mans del pastís immobiliari. Esteban González, el seu successor, en una de les metàfores més estranyes mai exhalades per un polític, anunciava que la nova política anava a ser com un meló d'Alger, verda per fora i roja per dins. Això sí, als seus íntims els confessava que ell ni entenia en qüestions ambientals ni hi tenia el més mínim interès, però que el seu amic *Paco* li havia demanat ajuda i ell no podia negar-se. Les declaracions que seguiren feren evident que no mentia, almenys pel que fa a la seua preparació tècnica. Per exemple, va atribuir l'incendi forestal de la Vallesa de Mandor

Josep M. Alcañiz Castells és llicenciat en ciències de la informació i en filosofia. Al llarg de 30 anys d'activitat periodística, sempre s'ha ocupat de l'urbanisme i del medi ambient. Ha sigut guionista de desenes de reportatges i documentals de temàtica ecològica i del llargmetratge *Cavanilles, història del paisatge valencià*, produït per la Universitat de València.

l'agost de 2006 a la caiguda d'un cable de... fibra òptica. Mentrestant, tot Europa rebia, a través dels seus principals mitjans de comunicació, una imatge de València més pareguda a les llegendes del Tempranillo o Luis Candelas que a la fastuosa modernitat de l'*America's Cup*.

El més curiós és que, per una vegada, Camps tenia part de raó en l'atribució de responsabilitats. La llei que ha permès la dècada prodigiosa del taulell valencià és de paternitat socialista. Però ací acaben les veritats. La LRAU va arribar tan tard que Joan Lerma no va tenir temps d'aplicar-la abans de ser foragitat del Palau de la Generalitat per les eleccions de 1995. Quan va ser aprovada, el 1994, per la majoria d'esquerres, el PP la va qualificar de confiscatòria i va anunciar-ne la derogació immediata quan arribaria al poder, situació que es va produir pocs mesos després. Però, en lloc de derogar la LRAU, el PP ha estat aplicant-la fins a extrems que segurament mai no havien imaginat els seus redactors. El resultat ha sigut que, els darrers deu anys, al País Valencià s'ha construït més que en tota la seua història anterior. En xifres rodones, parlem de 120 milions de metres quadrats urbanitzats en aquest període i una quantitat semblant de terreny en vies de ser-ho. En aquests moments, els ajuntaments tenen damunt la taula projectes per a construir més de mig milió d'habitatges, més dels que hi ha a tota la ciutat de València. Les propostes de nous camps de golf superen les 85.

Però, al mateix temps, els embassaments es troben en mínims històrics, el transvasament de l'Ebre mai no arribarà i el govern de Camps posa tots els entrebancs possibles a les plantes dessalinitzadores que promou el Govern central. El turisme, sobretot el britànic, busca ja noves destinacions (també

a conseqüència, segons la Generalitat, d'una conspiració dels operadors turístics). Un 70 per cent dels visitants entrevistats diu que no pensa tornar. Davant d'aquestes perspectives, aquells que s'han fet immensament rics amb el negoci valencià abandonen el vaixell camí del Marroc i de les repúbliques bàltiques, entre altres destinacions més prometedores. I, com a símbol, la gran aposta del PP local, la nau capitana d'aquesta política desenfrenada, el parc temàtic construït damunt d'un sospitos incendi forestal, ha estat dos anys en suspensió de pagaments, de la qual acaba d'eixir en condicions més que dubtoses.

L'IMPACTE AMBIENTAL

Aquest article pretén actualitzar el que l'autor va publicar en el número 16 d'aquesta revista, corresponent a la primavera de 2004. Com aquell («La desfeta del territori»), no té més pretensió que fer un relat periodístic dels fets, sense entrar en profunditats analítiques que corresponen a economistes, sociòlegs, arquitectes o advocats. No insistirem en els efectes que aquest *boom immobiliari* té ja sobre el patrimoni natural dels valencians, bé siguen els ecosistemes litorals, les zones humides o qualsevol territori pròxim a la costa, que continua sent l'objecte primordial de desig. Però sí que començarem amb una revisió de les dades disponibles, que cada volta en són més gràcies a la tecnologia. Per exemple, en els dos anys i mig transcorreguts des de l'article anterior, la mateixa Generalitat ha posat en mans dels ciutadans un visor via satèl·lit, que es pot utilitzar des de la web de la conselleria de Territori i Habitatge i que mostra ben clarament l'extensió de la taca

de ciment i asfalt. Segons les dades de la mateixa Conselleria, només queden lliures d'edificació 146 quilòmetres dels 470 que té el litoral valencià; d'aquests, només 120 tenen alguna classe de protecció. «En aquest moment, es pot afirmar que quasi tot el sòl que s'havia de desenvolupar ja està classificat com a urbanitzable o es reclassificarà a curt termini, i quasi tot el sòl que s'havia de protegir en primera línia ja està protegit», afirma l'estudi d'impacte ambiental del Pla del Litoral presentat per la Conselleria de Territori al febrer de 2006.

El projecte europeu Corine Land Cover demostra que només Múrcia i Navarra van lleugerament per davant de la Comunitat Valenciana quant a l'augment del territori cobert per asfalt o formigó. Les tres s'acosten al 50 per cent d'increment en deu anys, mentre Catalunya i Euskadi, per exemple, ho fan al voltant del 10 per cent i la mitjana espanyola se situa en el 29 per cent. Les dades corresponen al període 1990-2000, que és l'últim analitzat, però la tendència es manté i fins i tot s'accentua en l'avanç de resultats de la nova presa de dades, realitzada en 2005 i que no estarà totalment analitzada fins a mitjan 2007. En termes absoluts, les superfícies artificials ja representen el 5 per cent del País Valencià, més del doble de la mitjana espanyola. No cal insistir que l'impacte d'aquesta artificialització no és únicament paisatgístic, sinó que té una influència apreciable en els processos de desertització. On la terra està pavimentada, la pluja rellisca i es perd, en comptes d'infiltrar-se i recarregar els aqüífers. A més, i contradient la propaganda oficial, el Corine Land Cover indica que la superfície forestal valenciana s'ha reduït un 0,8 per cent i només està arbrada en un percentatge del 28,6, majoritàriament amb pins blancs

altament inflamables. La superfície agrícola també s'ha reduït, un 2,9 per cent.

Prenent aquestes dades com a base, l'Observatori de la Sostenibilitat –una fundació de la qual formen part, fonamentalment, la Universitat d'Alcalà i el Ministeri de Medi Ambient– fa la descripció següent de l'evolució del territori valencià els darrers anys:

- Augment de les infraestructures.
- Augment de les urbanitzacions en el litoral i en l'interior, especialment en zones amb recursos hídrics escassos.
- Canvi d'hortes de regadiu a superfície urbanitzada.
- Transformació de zones forestals a regadiu, amb la incorporació de cítrics.
- Pèrdua de superfície de totes les tipologies forestals.
- Disminució neta de la superfície agrícola, inclosos els regadius, a causa fonamentalment del creixement de les superfícies artificials.
- Augment de les zones humides, a pesar que 20 hectàrees d'aiguamolls han anat a urbanitzacions, 23 a zones industrials i 43 a diversos tipus d'agricultura.¹

Aquesta última conclusió sembla contradictòria, però té una explicació molt senzilla. El projecte Corine Land Cover també considera zones humides els embassaments artificials com ara les basses de reg, que han proliferat sobretot al sud del país amb capacitats que arriben al milió de metres cúbics. Un vol fotogràfic encarregat pel govern de Castella-La Manxa durant l'estiu de 2005 va demostrar que, mentre que des de la Comunitat Valenciana i Múrcia es mostraven embassaments buits per justificar un nou transvasament del Tajo, centenars de basses de reg estaven plenes. Les aus aquàtiques

també se n'han adonat i comencen a niar en aquesta classe de tolls, perquè els troben més estables que els naturals.

Lògicament, una bateria de dades de procedència molt diversa confirmen –i expliquen– les conclusions de Corine Land Cover. Per exemple, el consum de ciment es va duplicar en només cinc anys, els que van de 1998 a 2002, i va passar de 3.889.748 a 6.395.017 tones. Aquest sembla ser de moment el màxim històric, perquè els anys següents s'ha mantingut de manera pràcticament inalterable al voltant dels 6 milions de tones. L'ocupació en el sector de la construcció ha experimentat un creixement similar, i ha passat de 129.138 persones l'any 1998 a 231.450 en 2003. En canvi, i a pesar de l'enorme quantitat d'habitatges nous que han entrat en el mercat, els preus han continuat la mateixa línia ascendent que a la resta d'Espanya, passant de 496 euros/m² en 1997 a 1.028 en 2003.

És fàcil atribuir aquesta situació a la dreta que governa la Comunitat Valenciana des de fa ja més d'onze anys i que en gran part d'aquest període ha gaudit d'un govern de l'Estat del mateix signe polític. És fàcil i tranquil·litzador per a una consciència d'esquerres, però no és exacte. L'organització Greenpeace, en el seu informe anual *Destrucció a toda costa*, assenyala, al costat de la valenciana, un altra comunitat autònoma en el vèrtex més alt de l'agressió ambiental al litoral. I no es tracta de les Illes ni de cap altre feu del PP, sinó d'Andalusia, on governa el PSOE des que hi ha autonomia. El recent cas de l'hotel que pràcticament s'estava construït dins de la mar, a la zona d'influència del parc natural del cap de Gata, és un bon exemple que també a la socialista Andalusia el poder del taulell és gran.

Ací, molts sospiten que la poca contundència demostrada pel PSPV en la denúncia dels abusos urbanístics valencians és deguda al fet que també els socialistes tenen casos que no els convé remoure. El poble de Finestrat, a la Marina Baixa, per exemple, va rebre l'any 2001 el premi del diari *Expansión* a la millor iniciativa ambiental de l'any. L'alcalde, el socialista Josep Miquel Llorca, defensava la necessitat de mantenir l'equilibri ecològic i la sostenibilitat, en contraposició al que havia passat als pobles veïns, com ara Benidorm, Altea i l'Alfàs. Cinc anys després, Finestrat, que continua regida pel socialista Josep Miquel Llorca, ha presentat un pla per a unir la Cala –la seua única eixida a la mar, un mini-Benidorm– amb el nucli urbà, situat 7 quilòmetres terra endins, a través d'un rosari d'urbanitzacions. Prop d'allí, a l'Alfàs, el PSPV ha obert expedient a quatre regidors que han sumat els seus vots als del PP per aprovar un programa d'actuació urbanística al marge del Pla General d'Ordenació Urbana. A Cabanes i Orpesa, per contra, no sembla haver-hi cap problema amb els seus regidors a l'hora de donar suport a un dels projectes més controvertits de tot el país, com és el de Mundo Ilusión.

Per acabar, cal reconèixer que, de manera paral·lela al procés urbanitzador, la Generalitat ha incrementat de manera significativa les zones protegides. És cert que ja hi ha una vintena de parcs naturals i una trentena de paratges municipals, però també que entre tots amb prou feines sobrepassen les 160.000 hectàrees, molt lluny de les 700.000 que diu un document propagandístic de la Generalitat.² No és cert, per tant, que estiga protegit el 29 per cent del territori valencià, sinó a penes el 5 %, una superfície similar a la que ja està artificialitzada. Sembla que

per arribar a aquest espectacular percentatge del 29 %, la Generalitat hi ha inclòs futurs Llocs d'Interès Comunitari (LIC), Zones d'Espacial Protecció per a les Aus (ZEPA) i similars. Però aquestes zones no passen de ser una llista remesa a Brussel·les perquè, en el seu cas, formen part de la futura xarxa europea Natura 2000. De moment no es veuen lliures d'amenaçes.

Ni tan sols la condició de parc natural sembla garantia suficient de conservació del territori. En l'article anterior parlàvem de les agressions consentides a la marjal de Pego-Oliva. En el temps transcorregut des d'aleshores, l'esperpent s'ha traslladat a un parc de nova creació, el de les Gorges del Cabriol, A pesar de ser el més extens de tots, és el parc natural on menys territori es pot visitar. Gran part de la superfície està ocupada per immenses finques cinegètiques. A banda del contrasentit que suposa permetre la cria d'animals exòtics –com ara els arruús o cabres africanes– en un dels reductes de la fauna autòctona, els centenars de quilòmetres de tanca metàl·lica que impedeixen la fugida dels animals tallen també carrerades, camins públics i fins tot part del curs del riu. Algunes aldees deshabitades han quedat engolides dins d'aquestes macro propietats; les que encara continuen habitades es troben totalment encerclades, com si foren camps de concentració. Al Penyagolosa ni tan sols s'ha arribat a aquesta situació perquè la pressió dels grans propietaris ha fet que el parc natural quede reduït estrictament al cim i les faldes, amb una extensió de 1.000 hectàrees quan el LIC del qual forma part arriba a les 32.000. Les tensions urbanitzadores són el pa de cada dia a parcs com el Montgó, l'Albufera, la serra d'Irta, la marjal de Pego-Oliva, el penyal d'Ifac o la serra Calderona, per no citar-los tots.

ELS PAI O L'ESPOLI LEGAL

Parlàvem més amunt de Terra Mítica i de les circumstàncies més que dubtoses que li han permès alçar la suspensió de pagaments. La Generalitat ha perdonat una part del deute i ha convertit la resta en accions. Part dels terrenys eixiran a la venda després de ser requalificats (per segona vegada; la primera va ser per desposseir-los de la protecció com a sòl forestal no urbanitzable). Tant Bancaixa com la CAM –en la triple condició d'accionistes, creditors i entitats públiques– n'han capitalitzat tot el deute. Però Bancaixa no sembla haver eixit escalada de l'operació i promou en aquests moments un dels programes urbanístics més ambiciosos –i de més impacte sobre el medi ambient– com és l'anomenat Vall de la Mar. Es tracta de l'ocupació de més de 4 milions de metres quadrats en primera línia de platja a Tavernes de la Valldigna per construir-hi més de 4.000 habitatges, tres hotels, un centre comercial, un parc tecnològic i dos camps de golf, a més d'una planta dessalinitzadora per a poder proveir d'aigua tot el complex. El canvi de la llei urbanística ha obligat a retirar el projecte per a aprovar abans la reforma del Pla General d'Ordenació Urbana del municipi, un tràmit que, sembla, es pensava obviar si s'arribava a temps d'aplicar la llei anterior.

Per aquest procediment, zones qualificades com a rústiques han passat a ser urbanitzables d'un dia a l'altre, sense necessitat de modificar el PGOU o en absència total d'aquest instrument cabdal de planificació. Requalificació per la via ràpida. Si hi havia confiança, en lloc de requalificació es parlava de *pelotazo*, com se li va escapar en públic al president del València CF en presentar

el projecte de nova ciutat esportiva per a l'entitat. L'anomenat *pla Porxinos* –pel nom de la partida de Riba-Roja on s'ubica– és, segons Juan Soler, «todo un pelotazo, pero en beneficio del club». Ell, que és un dels grans actors del *boom* immobiliari, sap molt bé de què parla. Pel que diu, cal suposar que deu haver gaudit d'uns altres *pelotazos* que no eren en benefici de cap club, com li ha passat a un selecte grup de promotors. Un grup, per cert, del qual també forma part l'adjudicatari del *pla Porxinos*, l'expresident del València i exrival de Soler en la lluita per la direcció del club, el famós Paco Roig. No pot estranyar que, el dia de la presentació del PAI, Soler estiguera tan eufòric que va ignorar tota prudència en el missatge. D'una tacada obtenia fons per a un club que havia agafat en la ruïna i es desfeia d'un competidor. Ara bé, la Confederació Hidrogràfica continua exigint que Soler o Roig justifiquen d'on pensen traure l'aigua per a proveir els habitatges, el camp de golf i la ciutat esportiva.

Alguns dels membres d'aquest reduït grup de promotors tenen antiguitat en el càrrec, com els dos suara mencionats, Ballesster, Lladró o Batalla. Uns altres són promotors *ex-novo*, gràcies a la simbiosi amb l'alcalde adequat. Com per exemple Joaquin Antonio Grau Pomares, tan unit al primer edil d'Oriola que no té inconvenient a cedir-li un xalet de luxe per un lloguer irrisori, o també un automòbil Rolls-Royce *per a les ocasions*. Possiblement gràcies a això, José Manuel Medina no necessita quedar-se amb els diners de les mongetes, a diferència del seu antecessor en el càrrec, Luis Fernando Cartagena. Però, igual que ell, ha acabat davant del jutge.

L'instrument urbanístic que ha fet possible tantes *partides de pilota* s'anomena PAI,

que són les sigles de Programa d'Actuació Integrada. Es tracta d'un invent autòcton, la paternitat del qual hauríem d'atribuir a l'últim conseller socialista d'Urbanisme, el catedràtic de geografia Eugeni Burriel, i al seu director general i també professor de la Universitat de València, Fernando Roger. Mai no s'haurien pogut imaginar l'èxit del mecanisme, encara que en una direcció ben diferent a la que ells intentaven. Segons l'exposició de motius de la LRAU, allò que volien era abaratir el preu dels habitatges i dinamitzar el sector, després de la dura crisi de 1992-93.

Una explicació molt esquemàtica del que és un PAI podria començar per dir que qualsevol particular pot presentar el projecte d'urbanització d'un sector del territori, encara que no tinga ni un metre quadrat dels terrenys ni cap intenció d'edificar. El projecte inclou la reparcel·lació forçosa dels terrenys. Si l'ajuntament aprova el PAI, el promotor delimita els solars i els dota de totes les infraestructures necessàries perquè siguin directament edificables, com ara carrers, llum, aigua i clavegueres. A canvi, rep el cost de les obres i un percentatge de benefici, quantitats que es reparteixen entre tots els propietaris i que aquests poden pagar en metàl·lic o en terrenys. Al final, cadascun d'ells rep un solar, que pot edificar pel seu compte o vendre a un promotor immobiliari. La intenció original era evitar la retenció del sòl per part dels grans propietaris, de manera que entraren en el mercat més solars edificables, per tant més barats i amb menor repercussió en el preu final dels habitatges. I, al mateix temps, que entraren alhora tots els d'una mateixa zona i es poguera fer una urbanització integrada i completa en llocs d'illes de cases enmig de terrenys rústics.

El propietari (del sòl) no és, ni necessàriament ni freqüentment, promotor immobiliari. El veritable promotor, per a desenvolupar la seua actuació, es veu obligat per la llei a iniciar-la amb la compra de molt de terreny encaritat. La seua demanda fomenta l'increment dels preus i trau recursos financers que potencialment podrien ser destinats a l'execució de les infraestructures d'urbanització necessàries. Tots aquests problemes poden ser sintetitzats en un. A la nostra Comunitat s'urbanitza poc amb relació al que s'edifica. Si es prefereix, es pot dir que s'urbanitza tard respecte al moment en què s'edifica, o que s'urbanitza malament respecte a les demandes socials de construcció (...) Açò produeix un encariment, per escassetat, del sòl urbanitzat i, per tant, una pressió social continua per incrementar la densitat del sòl històricament urbanitzat. Al remat, s'incrementen les rendes de substitució de l'edificació existent i, així, es desincentiva la conservació de l'edificació històrica.

La legislació antiga contemplava la urbanització com un problema que només afectava –i enfrontava directament– dos subjectes: l'Administració i el propietari. Aquesta nova Llei la contempla com un problema que reclama la col·laboració simbiòtica de tres subjectes: l'Administració actuant, l'Urbanitzador i el Propietari.³

Però els promotors urbanístics i alguns polítics van reduir la simbiosi a només dos parts, i doncs van deixar fora del negoci els petits propietaris de terres. La seua acció es va veure afavorida pel fet que els reglaments previstos en la disposició addicional octava de la LRAU mai no van arribar. Diverses disposicions i moratòries van fer possible allò que la llei original no permetia: que els PAI es convertiren en instruments de planejament en lloc de limitar-se a desenvolupar el

PGOU del municipi en qüestió. En la pràctica, els PAI es convertiren en la forma *legal* de furtar les seues terres a petits propietaris, que pagaven les obres d'urbanització amb el seu sòl, valorat a preu rústic, i rebien a canvi un solar calculat a preu d'or. Milers de metres que *no valien res* es convertien en una petita parcel·la que, en massa ocasions, ni tan sols era suficient per a poder edificar i havia de ser malvenuda.

La legalitat d'aquestes actuacions venia donada, és clar, per l'aprovació del PAI per l'ajuntament afectat. *L'home de la maleta* començà a ser una figura habitual en molts municipis. Quedava oberta la porta a tota classe d'acords secrets entre l'urbanitzador i les autoritats municipals. O més amunt, perquè el control de legalitat que havia de fer la Conselleria de Territori no era massa estricta, com després s'ha demostrat.

Aquesta peculiar forma d'aplicar la LRAU fou resumida de manera exemplar per l'advocat José Luis Ramos, expert en temes d'urbanisme i medi ambient. En un informe elaborat l'any 2003, Ramos explica la manera com s'està aplicant la LRAU i les conseqüències nefastes que això comporta:

1.- Manca de transparència i consulta dels afectats. Els urbanitzadors es limiten a remetre al domicili fiscal dels afectats l'avís de sotmetre a exposició pública el programa quan ja ho tenen tot decidit.

2.- Aprovació del pressupost inicial sense desglossar els costos. El desglossament es presenta amb el projecte d'urbanització, uns mesos després d'haver-se aprovat el PAI.

3.- Valoració dels terrenys per davall del seu valor real. Als terrenys se'ls sol donar un valor inicial de sòl rústic incrementat (entre 20 i 60 euros per metre quadrat), quan hau-

ria de ser el valor de mercat de l'edificabilitat de la parcel·la resultant (en cap cas per davall de 300 euros per metre quadrat construït)

4.- Pressupostos excessius, pel fet que es presenten sense desglossar i ningú no corregeix les estimacions.

5.- Alta quota d'urbanització.

6.- Excessiu coeficient de cessió de canvi de terreny per parcel·la edificable. Per exemple, d'una parcel·la de 2.000 metres quadrats, un 40 % dels terrenys es cediran per a dotacions públiques; dels 1.200 que en queden, entre 600 o 800 seran per a l'urbanitzador. Al propietari li'n quedaran 400, dels quals encara haurà de cedir el 10 % de l'edificabilitat a l'ajuntament.

7.- Establiment de parcel·la mínima. Quan els terrenys tenen una alta edificabilitat i gran demanda, l'urbanitzador sol establir una parcel·la mínima superior a la mitjana que resultarà després de la reparcel·lació, de manera que aquell propietari que al final no arribi a la parcel·la mínima queda exclòs i se li paga el valor dels terrenys excepte la quota d'urbanització. D'aquesta manera, amb pocs diners l'urbanitzador es va apropiant de la major part dels terrenys.

8.- Apropiació per l'urbanitzador de terrenys col·lectius, com ara vials o sèquies.

9.- Adjudicació injusta de parcel·les. L'urbanitzador sol adjudicar-se els solars millor comunicats, amb millors vistes o més pròxims a la platja.

10.- Desviacions en el projecte d'urbanització, afavorides pel fet que el tècnic encarregat de l'execució és elegit per l'urbanitzador i no pels propietaris.

11.- Establiment de càrregues no pertinents. En molts casos en què el PAI inclou un camp de golf, els terrenys ocupats per aquest es presenten com una càrrega urbanística que han d'aportar tots els propietaris, mentre que

al final es queden com a propietat exclusiva de l'urbanitzador.

12.- Aprovació de convenis urbanístics sense participació dels afectats. El firmen l'ajuntament i l'urbanitzador i en ocasions es pacten millores a favor de l'ajuntament que han de sufragar els propietaris, a pesar de no estar obligats a fer-ho ni haver sigut consultats.

13.- Inclusió en les reparcel·lacions d'edificis i sòl urbà consolidat, quan diverses sentències del TSJ estableixen que els propietaris d'aquests béns han de completar-ne la urbanització (clavegueram, per exemple) al seu càrrec però no cedir terrenys.⁴

José Luis Ramos assenyalava en aquest document que, a més de les deficiències i dels clivells que els promotors havien trobat en la llei, la Generalitat no feia res per evitar el desastre. També apuntava la sospita que aquesta relaxació no era casual, sinó que responia a interessos econòmics molt definits. El govern autonòmic del PP no sols ha tardat més de deu anys a canviar la llei, sinó que ha aplicat la LRAU sense desenvolupar els mecanismes de control que incloïa. Per exemple, no ha constituït el Consell Superior d'Urbanisme que, segons la LRAU, havia d'emetre els informes de legalitat abans de la convalidació per la Generalitat de qualsevol document urbanístic. Les funcions d'aquest òrgan, que havia d'estar compost per professionals independents, les ha assumides la Comissió Territorial d'Urbanisme, composta per funcionaris amb dependència jeràrquica del conseller. De la mateixa manera, mai no s'ha promulgat el Reglament de Reparcel·lació Forçosa, que hauria evitat bona part dels abusos denunciats. Finalment, i com també assenyalava el Parlament Europeu, els

PAI, que únicament havien de desenvolupar el planejament de terrenys, s'han convertit en una manera de canviar tal planejament o de substituir-lo quan encara no existeix. La mateixa Conselleria, en un escrit oficial tramès a la Comissió Europea, reconeix que «només» va aprovar 69 PAI que reclassificaven sòl entre 2004 i 2005.

Tot açò era possible gràcies al fet que la LRAU establia un procediment pràcticament d'emergència per a ser aplicat en la vida quotidiana. La falta d'informació als afectats n'era una de les claus. En moltes ocasions, els propietaris no s'assabentaven que havien perdut la seua casa fins que no tenien les excavadores a la porta. És difícil dir-ho d'una manera més clara i concisa que Fernando Díaz Orueta, professor de sociologia de la Universitat d'Alacant:

El fet cert és que la falta d'informació és quasi total; els incompliments legals, generalitzats i, en la majoria de les ocasions, existeix un acord previ entre els governants locals i els agents urbanitzadors per portar-ne endavant el PAI. D'aquesta manera, molts propietaris prenen consciència del procés quan les màquines estan literalment a punt d'entrar als seus terrenys, obligats a assumir els costos d'urbanització d'unes obres que no desitgen i, en molts casos, expulsats de la zona on resideixen. Terrenys ocupats per hortes o, en qualsevol cas, amb una densitat molt baixa, es converteixen en urbanitzacions d'adossats o en edificis d'altura.⁵

Com a exemple, el cas de la ciutadana belga Godelieve De Clippel, que ha intervingut en diversos programes televisius d'Espanya i de la resta d'Europa. Conta aquesta senyora que va arribar a Espanya fa vint anys i va comprar una casa centenària,

situada en una lloma del terme municipal de Benissa. A poc a poc, ella i el seu marit la van anar restaurant i posant en condicions. Ara, el paratge es diu PAI Coma del Pou i ella es veu obligada per la llei a cedir de manera gratuïta la meitat dels 30.000 metres quadrats de la parcel·la ... i a pagar 700.000 euros en metàl·lic en concepte de despeses d'urbanització. Com que no els té, haurà de vendre la casa i la resta del terreny al preu que li vulguen pagar. I encara sort que va rebre un preavis al seu domicili, cosa que no passa en la major part de les ocasions:

Benissa, a 21 de noviembre de 2005.

Estimado Sr./Sra:

Por la presente, como titular catastral de derechos afectados y al amparo del artículo 48 y concordantes de la Ley 6/1994, de 15 de noviembre, Reguladora de la Actividad Urbanística de la Generalitat Valenciana (LRAU) pongo en su conocimiento que por parte de la mercantil URBA-BENISSA S.L. con C.I.F. 8-53844668 y domicilio social en Ondara, calle Gonzalo Ortola nº 12, se ha presentado ante el Ayuntamiento de Benissa, Alternativa Técnica del programa de Actuación Integrada para la programación y desarrollo del SECTOR 23 COMA DEL POU, que incluye programa de Actuación Integrada, Anteproyecto de Urbanización y Plan Parcial.

El objeto de este programa de Actuación Integrada es el de promover el desarrollo urbanístico de dicho Sector y a tal efecto identificar el ámbito de Actuación Integrada con indicación de las obras a realizar, programar los plazos para su ejecución, establecer las bases técnicas y económicas para gestionar la Actuación; regular los compromisos y obligaciones del Urbanizador que se designe al aprobar el Programa, definiendo sus relaciones con la Administración y propietarios,

y fijando las garantías y en su caso las sanciones por incumplimiento de dichas obligaciones.

Dicha Alternativa Técnica estará en periodo de información pública durante veinte días a contar desde la publicación del correspondiente anuncio en el Diario Oficial de la Generalitat Valenciana.

De conformidad con ello, usted como titular afectado podrá consultar la documentación:

1º.- Durante el plazo de veinte días desde la publicación del Anuncio en el Diario oficial de la Generalitat Valenciana, podrá comparecer en la Notaría de D. Andrés Sánchez Rodríguez, con domicilio en Benissa, calle Pou d'Avall nº 1, bajo, donde la Alternativa Técnica consta protocolizada, para obtener, a su costa, copia total o parcial del acta de Protocolización del Proyecto o solicitar que se le exhiba la misma.

2º.- Durante el plazo de veinte días desde la publicación del Anuncio en el Diario oficial de la Generalitat Valenciana, podrá consultarse en los locales del Ayuntamiento de Benissa sitos en la Plaza del Portal nº 1, las actuaciones derivadas de la documentación depositada en éste y de presentar ante él tanto las alegaciones que se estimen oportunas como alternativas técnicas que pretendan competir con la expuesta al público; así como proposiciones jurídico-económicas para desarrollar cualesquiera de las alternativas técnicas presentadas. Las proposiciones jurídico-económicas se presentarán durante los cinco días siguientes al vencimiento del plazo de veinte días indicado al principio. Sin otro particular, aprovecho la ocasión para saludarle cordialmente.

Fdo.: Jaime Garcia Tent

En nombre y representación de Urbabenissa S.L.⁶

Es tracta, repetim, d'un cas *privilegiat* pel fet que el propietari ha rebut un avís de la tempesta que li caurà damunt. Ni més ni menys que de vint dies disposa per a preparar una millor oferta; és a dir, per a constituir-se ell mateix en agent urbanitzador i aconseguir el suport dels propietaris d'almenys la meitat de la superfície total afectada. L'urbanista Fernando Gaja resumeix en tres els abusos que pateixen els petits propietaris de sòl afectat per un PAI:

– *La brevetat dels terminis de les tramitacions, que a penes els permet reaccionar davant de propostes que han sigut elaborades discretament pels urbanitzadors al llarg de mesos (i això sense tenir en compte el desconeixement tècnic).*

– *La complicitat de l'Administració pública amb els urbanitzadors, els quals són contemplats com una espècie de Mister Marshall davant les mans mortes dels terratinents.*

– *Les àmplies facultats concedides, per llei, als urbanitzadors per a executar i cobrar les operacions, cosa que els atorga prerrogatives típiques de l'Administració i situa els propietaris en una posició clarament subordinada, pròxima a la indefensió.⁷*

Entre els afectats per la LRAU predominen els estrangers, sobretot els que només passen a Espanya una part de l'any. La tendència de molts d'ells a l'aïllament o a relacionar-se únicament amb compatriotes, el desconeixement de l'idioma –més encara, del llenguatge tècnic de l'urbanisme– i la dificultat d'accés als mitjans de comunicació local han actuat en contra seua. *Ara bé, quan han reaccionat, ho han fet amb tota la força de qui no ha conegut des que va nàixer una altra cosa que no siga una societat democràtica i amb mecanismes per a defensar-se*

de les injustícies. Amb aquesta vocació es va crear l'associació Abusos Urbanísticos No, amb una directiva formada quasi exclusivament per ciutadans no espanyols i que a hores d'ara congrega més de 30.000 socis.

Però també els indígenes estan patint els efectes perversos de la LRAU. L'únic avantatge que tenen és el seu coneixement del terreny, les relacions socials i els contactes que els permeten assabentar-se potser amb més temps que arriba la tronada. I són justament aquestes relacions socials les que resulten més danyades per la febrada urbanística. En condicions d'estricta justícia, ja hi hauria baralles entre els propietaris dels terrenys afectats per una reparcel·lació; quan hi ha corrupció pel mig, veïns de tota la vida poden arribar a les mans.

Quasi ha passat a Benasau, un poblet de 200 habitants a les faldes de la serra d'Aitana on l'ajuntament ha aprovat un PAI per a la construcció de 1.200 xalets. El projecte va comportar que el Bloc expulsara tot l'equip de govern municipal, que ara continua com a independent i amb l'única oposició d'un regidor del PSPV. Equip de govern, per cert, compost per l'alcaldesa, el seu germà i els respectius cònjuges. El ple d'aprovació es va fer enmig d'una tempesta de neu que havia deixat incomunicat el poble. El PAI va rebre el vistiplau sense que estiguera encara aprovat el PGOU del municipi i sense que l'ajuntament haguera contestat les més de 6.000 al·legacions presentades pels contraris al projecte. Els opositors també informaren que les dues propostes presentades per a portar endavant el PAI semblen en realitat una només, ja que les dues empreses –Inversen Levante i Segoeix Promociones y Construcciones– comparteixen socis, administrador i fins i tot seu social a Elx. Finalment, els membres de la plataforma

anti-PAI denuncien la persecució per part de l'equip de govern, persecució que va des de negar-los qualsevol local per a celebrar reunions fins a la multa de 500 euros imposada a un d'ells per unes destrosses en el mobiliari urbà realitzades presumptament pel seu fill menor d'edat.

A Guadassuar, per contra, l'urbanitzador ha hagut de retirar el PAI Pi Redó per la forta oposició veïnal (plataforma «PAI MAI»). Anaven a construir prop de 5.000 habitatges, dos camps de golf i dos hotels en uns terrenys que superaven els 3,5 milions de metres quadrats. Els propietaris dels terrenys, que consideraven irrisori el preu que se'ls oferia, van aconseguir que l'ajuntament rebutjara el PAI, no sense que l'alcalde manifestara públicament el seu disgust més profund.

SÍNDIC DE GREUGES I PARLAMENT EUROPEU

Aquestes pràctiques van comportar, entre altres protestes i accions judicials, una allau de peticions davant el síndic de greuges. Concretament, 2.374 queixes entre els anys 1995 i 2003, el 18,5 per cent de totes les rebudes per l'organisme en l'esmentat període. Però la societat valenciana semblava anestesiada per les engrunes del *boom* econòmic i l'esquerra, globalment parlant, estupefacta encara per la pèrdua del poder institucional, ací en 1995 i a Madrid l'any següent. Ara bé, la investigació de les denúncies va continuar el seu lent camí i culminà en un informe extraordinari que el síndic de greuges va presentar davant les Corts Valencianes el novembre de 2004. El síndic hi avala la gravetat de la situació amb frases tan contundents com aquesta:

(en molts casos) els propietaris són absolutament ignorats per una connivència premeditada entre l'ajuntament i l'urbanitzador, els quals no faciliten cap informació ni pretenen obtenir el consentiment dels propietaris, sinó la ràpida apropiació dels terrenys per a mamprendre'n la urbanització per damunt de tot, encara que els propietaris, lluny de retenir el sòl o especular, vulguen gestionar-lo. No sembla molt justa aquesta situació. Si els propietaris volen urbanitzar els seus terrenys i es comprometen a fer-ho en les mateixes o millors condicions que l'urbanitzador, haurien de poder subrogar-se en la seua posició en garantia del seu dret constitucional a la propietat privada.⁸

En l'informe, de quasi cent pàgines, el síndic de greuges dona la raó a la major part de les raons aportades pels demanants. Tot i reconèixer que el Consell de la Generalitat ja ha fet el primer pas per canviar la situació –amb l'aprovació, el 16 de gener de 2004, de la intenció de modificar la LRAU– lamenta que no haja tingut en compte moltes de les seues recomanacions per a la futura normativa. Aquestes recomanacions són resumides pel mateix síndic en quatre punts:

– *Que l'ajuntament, en aprovar les quotes d'urbanització, pugui, atenent les circumstàncies econòmiques del propietari sol·licitant que s'establisquen reglamentàriament, acordar l'ajornament del pagament fins a la conclusió de les obres d'urbanització, moment en el qual el propietari ja disposarà d'un aprofitament urbanístic amb valor suficient per a poder obtenir crèdit financer amb el qual pagar les quotes d'urbanització i conservar el seu dret de propietat.*

– *Garantir la posició jurídica dels propietaris i la transparència del procés selectiu,*

obligant els aspirants a urbanitzador a determinar en la proposició econòmica-financera el cost total de les càrregues d'urbanització.

– *Contemplar l'audiència als propietaris com a tràmit previ i preceptiu a l'acord municipal pel qual es modifique la previsió inicial de les càrregues d'urbanització.*

– *Que siga únicament l'urbanitzador qui assumisca el cost dels compromisos addicionals als quals s'obligue voluntàriament amb l'ajuntament, sense possibilitat de traslladar l'esmentat cost als propietaris.⁹*

Al final, de les 13 recomanacions emeses pel síndic de greuges, el Consell només en va acceptar quatre de manera total i quatre més de manera parcial. Les altres cinc, entre les quals les més importants, van ser rebutjades. El govern de Camps tancava els ulls i obria el camí a una reforma insuficient de la legislació urbanística. Així ho va certificar la Comissió Europea encetant un nou expedient d'infracció per l'aprovació de la nova disposició, la Llei Urbanística Valenciana (LUV), el 30 de desembre de 2005.

De manera paral·lela a la presentació de queixes davant el síndic de greuges, els afectats seguien uns altres camins. Per exemple, els ciutadans d'uns altres països aconseguiren que 17 ambaixadors manifestaren la seua preocupació davant el president de la Generalitat, que ho va negar tot. Al maig de 2003, el procés de denúncia va culminar amb la presentació de 15.000 signatures d'afectats davant la Comissió de Peticions del Parlament Europeu. L'Eurocambra va enviar dues delegacions a Espanya, una al maig de 2004 i l'altra al juny de 2005, delegacions que es van entrevistar amb molts dels afectats i també amb nombroses autoritats espanyoles. Entre les quals, el president de la Generalitat i el de les Corts

Valencianes, el síndic de greuges i el defensor del poble, representants dels promotors i constructors, ambaixadors dels països comunitaris i representants del Tribunal Constitucional i del Tribunal Superior de la Comunitat Valenciana.

El primer informe de la Comissió de Peticions, al juliol de 2004, era incendiari, ja que pràcticament parlava de corrupció generalitzada en la política valenciana:

... greu violació del dret a la propietat privada com a resultat de la urbanització desenfrenada posada en pràctica a la Comunitat Autònoma de València, a Espanya, promoguda per alcaldes i promotors immobiliaris sense escrúpols. La primera missió informativa efectuada a Espanya (entre el 25 i el 29 de maig de 2004 i aprovada per la Comissió al juliol de 2004) va concloure que l'aplicació de la llei havia desembocat en un abús greu dels drets fonamentals de diversos milers de ciutadans europeus. La llei, coneguda com a LRAU, estableix l'obligació, aplicada de manera irregular per les autoritats locals, de permetre l'edificació a qualsevol terreny qualificat d'urbanitzable per les autoritats locals, en col·laboració (per dir-ho suauement) amb uns promotors immobiliaris que actuen per interès personal exclusivament.¹⁰

Però el dictamen també incorria en algun greu error de concepte que li restava credibilitat i que va merèixer fins i tot la repulsa del síndic de greuges en l'informe abans esmentat. Per exemple, quan denunciava que els propietaris es veuen forçats a cedir un 10 per cent del sòl per a equipaments comunitaris. Això no és una ocurrència de la LRAU, sinó una disposició d'àmbit estatal, emparada per la funció social de la propietat que consagra la Cons-

titució. Al llarg del tràmit parlamentari, aquest primer informe de la Comissió de Peticions va quedar molt més matisat, en gran part per les aportacions dels mateixos europarlamentaris espanyols. Però, a pesar del *pentinat*, el document definitiu és demolidor. Se'l coneix com Informe Fourtou, pel cognom de l'eurodiputada francesa (Janelly Fourtou) –conservadora, per cert– que va exercir de ponent.

Entre els seus *considerants*, l'informe parla de mètodes lleonins d'expropiació, de compra a preus molt baixos i revenda a preus elevats, de condicions d'informació que impedeixen reaccionar als propietaris, falta de criteris clars i establerts prèviament, adjudicació de contractes públics que no s'ajusten al dret comunitari, elevat nombre de casos de corrupció confirmats i sospitosos. Però no es limita a defensar els drets dels propietaris, sinó el de tots els ciutadans de la Comunitat Valenciana, en dir que

alguns plans d'urbanització semblen tenir un impacte desastrós en el medi ambient i l'ecologia de nombroses zones costaneres i, més en concret, en les condicions futures d'abastiment d'aigua.¹¹

El Parlament Europeu també fa una llista de recomanacions per al canvi de la legalitat urbanística, que coincideixen bàsicament amb les del síndic de greuges. I també hi afegeix algunes de noves i de gran transcendència. D'una banda, demana respecte al medi ambient, present i futur:

Insta les autoritats valencianes i espanyoles competents que garantescen que qualsevol decisió sobre desenvolupaments urbanístics futurs siga compatible amb els requisits que estableix la Directiva 2000/60/CE pel que fa

*a la prudència en l'ús i protecció dels recursos hídrics i, en particular, que garanteixen la coordinació de les mesures adoptades en la conca del riu Xúquer per a la consecució dels objectius ambientals que estableix l'article 4 de l'esmentada Directiva.*¹²

D'una altra, i ací rau el principal conflicte que es manté entre les autoritats valencianes i les europees, *insisteix amb urgència en la necessitat d'una moratòria respecte a l'aprovació de nous projectes i plans de desenvolupament urbanístic en sòl no urbanitzable mentre no entrarà en vigor la normativa revisada.*¹³

El dia 13 de desembre de 2005, el dictamen va ser aprovat en ple amb 550 vots a favor, 45 en contra i 25 abstencions. El PP espanyol es va quedar en clara minoria: ni tan sols va aconseguir evitar que cinc dels seus diputats votaren a favor. També ho feren en massa els britànics de qualsevol partit i la majoria d'eurodiputats conservadors de tots els països. I, evidentment, tota l'esquerra. Els 25 vots en contra que s'afegiren als 20 del PP espanyol van ser, la major part, per una qüestió formal, com és la suposada ingerència d'un parlament en un altre, tan sobirà com el primer.

UNA RESPOSTA EQUIVOCADA

La votació va tenir un ressò molt important a tota la Unió Europea, cosa gens estranya si considerem l'elevat nombre de ciutadans d'uns altres països que han comprat propietats a Espanya. La imatge pública de la Comunitat Valenciana va quedar seriosament deteriorada, procés al qual va ajudar prou l'actitud de les autoritats valencianes.

El president de la Generalitat, el conseller de Territori, el portaveu del Consell, el president de les Corts Valencianes, els presidents de les tres Diputacions, alcaldes i empresaris immobiliaris i turístics es llançaren a una campanya de desqualificació del Parlament Europeu. El màxim responsable de l'urbanisme valencià va dir que tot era per culpa d'una campanya dels *lobbies* britànics per a desviar el turisme a unes altres destinacions més productives per als seus interessos. El conegut recurs a l'enemic exterior –per cert, una de les receptes que va establir Goebbels per a fer més eficaç la propaganda política– es va utilitzar a fons. La conspiració incloïa des de la *pèrfida Albió* fins a la tradicional enveja dels francesos pel nostre clima i els nostres vins.

I amb aquests enemics històrics havien col·laborat de manera entusiasta els socialistes espanyols, enemics de la pàtria i disposats a qualsevol cosa per a desplaçar el PP de la Generalitat. Hi havia major prova de la poca vergonya dels socialistes que el fet d'organitzar totes aquestes falses denúncies quan la LRAU havia sigut aprovada per ells? Però, clar, l'argument és poc consistent si considerem que el PP ha tingut més d'un decenni per a modificar la llei. Més infantil, si és possible, és l'altre argument que utilitzaren els alts càrrecs de la Generalitat, dient que el procediment d'infracció europea es dirigeix contra Espanya i per tant contra el govern d'Espanya, que està en mans dels socialistes. Per la mateixa raó, com deia el president d'Abusos Urbanístics No, podríem dir que el culpable és el rei perquè en realitat els documents europeus parlen del *Regne d'Espanya*.

Un dels arguments que utilitzà el PP per a demostrar la complicitat del govern Zapatero va ser la mera emissió d'un reportatge

en el programa *Informe Semanal*, a pesar que el treball periodístic, molt moderat, es limitava a contar els fets. Això sí: donava veu als afectats, que fins aquell moment havien sigut totalment silenciats pels mitjans de comunicació públics –TVE va estar controlada per Aznar fins al març de 2004– i afins al PP. La Generalitat va demanar fins i tot la destitució de la directora general de RTVE, quan totes les televisions d'Europa eren prou més agressives. Per exemple, la cadena pública alemanya, se suposa que controlada per la conservadora Angela Merkel, va ser prou més incisiva que l'espanyola en les crítiques al model urbanístic valencià. Sembla que l'única informació al gust de Camps va ser la proporcionada per la seua televisió: Canal 9 que, per enèsima volta, va passar de puntetes sobre un assumpte que podria perjudicar el PP i el poc que va dir va ser en la mateixa línia de la conspiració exterior. I les xifres que va donar van ser únicament les del conseller Blasco. El missatge queda ben resumit en aquestes declaracions que Blasco feia com a resposta a l'aclaparador acord del Parlament Europeu:

Des de 2003, s'han tramitat 55 PAI, que han comportat la requalificació d'unes 2.000 hectàrees. També en el mateix període hem protegit més de 40.000 hectàrees a la Comunitat Valenciana. A la regió, només està urbanitzat el 3,9 % del territori; al 94 % restant no s'ha actuat. La façana costanera valenciana té 476 quilòmetres, dels quals 137 estan protegits. La pressió urbanística està molt per davall d'unes altres comunitats autònomes: Catalunya, Balears i la regió de Madrid en tenen un 4,6 %, un 6,9 % i més d'un 11 per cent respectivament. Volem anar cap un desenvolupament sostenible.¹⁴

L'altra línia de resposta va ser que la Generalitat ja tenia preparada la nova llei urbanística i que Europa no havia volgut esperar unes setmanes, en el seu afany per fer mal a la Comunitat Valenciana. De nou es recorria Goebbels i s'utilitzava una petita veritat per a fer creure una gran mentida. És cert que la llei estava llesta, però encara ho és més que s'havia redactat i tramitat justament quan les institucions europees iniciaren la seua investigació i els *cervells grisos* de Presidència avisaren que el final del procés no seria gens favorable als interessos de Camps i companyia. A més, la nova LUV no resol totes les deficiències de la LRAU assenyalades pel Parlament Europeu. De fet, la Comissió Europea va decidir el 4 d'abril de 2006 abandonar tots els procediments sancionadors que estaven oberts per la LRAU, vist que ja havia estat derogada, però obrir-ne un de nou per la LUV.

Les autoritats de Brussel·les consideren que la LUV «no sembla posar remei a les possibilitats d'infracció que existien en la LRAU, com ara el contingut dels anuncis de licitació i els documents contractuals per a l'adjudicació dels PAI». També adverteixen de la possibilitat «d'augmentar el preu del contracte després de la selecció de l'agent urbanitzador» i d'altres aspectes que tampoc no compleixen les normes europees en matèria de contractació pública. La resposta de la Generalitat va ser de nou culpabilitzar els socialistes, en aquest cas el govern de Zapatero, per no haver incorporat a la legislació espanyola aquestes normes europees. El doble llenguatge emprat pels responsables de la Generalitat es fa evident quan els escoltem, per una banda, criticar els socialistes per haver aprovat la LRAU el 1995 i, per l'altra, defensar l'urbanisme dut a cap pel PP en aplicació d'aquesta llei.

Aquesta hipocresia es fa encara més patent amb la lectura del preàmbul de la nova llei. Diu, per exemple, que l'antiga LRAU, ara demonitzada, «va trencar amb el règim tradicional espanyol, basat en plans jerarquitzats i rígids (...) i va permetre unes respostes més àgils a la canviant demanda social de diferents productes immobiliaris». També afirma que la LRAU ha permès un fort increment de la quantitat de sòl que s'ha situat en el mercat per a la construcció d'habitatges i uns altres tipus d'edificacions. I, ja en un terreny molt més pròxim a la propaganda, per no dir directament a la mentida, afirma que aquesta major oferta de solars ha permès que el preu dels habitatges es mantinga en nivells discrets en comparació de la resta de comunitats autònomes». ¹⁵ És cert que el preu del metre quadrat construït a la Comunitat Valenciana està encara lleugerament per davall de la mitjana espanyola —fortament distorsionada pels preus de Madrid i Barcelona sobretot— però també que justament els darrers anys, quan més s'ha construït, aquesta diferència ha anat reduint-se de manera accelerada.

La LUV ha tingut un altre efecte que encara és prompte per a avaluar i que podríem anomenar *deslocalització turística*. Una volta munyida la vaca valenciana, els pròcers urbanístics, carregats de «valenciania», busquen nous horitzons on la necessitat obligue —com la gran crisi espanyola dels anys 1992-93— a donar-los via lliure. El grup Marina d'Or presentava al final de la primavera de 2006 un projecte de 6.300 habitatges al Marroc i anunciava l'obertura d'una oficina a Pequín per explorar la possibilitat de fer una ciutat de vacances semblant a la d'Orpesa. Benjamín Muñoz, secretari de la Federació de Promotors Im-

mobiliaris de la Comunitat Valenciana, era transparent quan declarava a la premsa que les empreses valencianes estaven en condicions d'aprofitar l'ocasió «en regions pràcticament similars a la nostra fa 30 anys».

En canvi, el sociòleg José Miguel Iribas considera aquest fenomen una conseqüència directa de la colmatació que ha patit el territori valencià i de la reforma legislativa, amb la qual ja no és tan fàcil obtenir beneficis astronòmics. ¹⁶ També assenyalava que els ajuntaments, després del *pelotazo* inicial que comporta un PAI, han d'assumir despeses corrents que en molts casos no poden assumir ni amb els ingressos ordinaris ni amb nous PAI que vagen dilatant la qüestió. Un dels problemes més greus d'aquest model és l'envelliment de la població estrangera, que cada volta requereix més atencions mèdiques i socials. ¹⁷ A banda d'aquests tres factors econòmics, Iribas n'assenyalava un altre que té més a veure amb l'opinió pública. Es tracta, per fi, de la contestació social, creixent i molt ramificada per tot el territori, amb una estructura autònoma però gran capacitat de coordinació com es va visualitzar per primera vegada en la gran manifestació celebrada a la ciutat de València el mes de juny de 2006.

L'exdegà del Col·legi d'Arquitectes de València, Fabián Llisterra, coincideix que l'oferta ja és excessiva i difícil de vendre, que els equips de govern municipals ja no poden suportar el desgast d'estar tots els dies en els diaris i també considera el Marroc com el gran futur per als promotors valencians. Sobretot perquè, com assenyalava el president dels promotors immobiliaris de València, Salvador Vila, «no tots els plans es desenvoluparan, però amb la superfície que contempen hi ha sòl perquè construïm els pròxims 15 o 20 anys».

Dèiem que la nova LUV tampoc no acaba d'agradar a la Comissió Europea. A més de les indefinicions assenyalades adés –i que no existirien si s'haguera fet cas de les recomanacions del síndic de greuges en lloc de defenestrar-lo– la nova llei no preveu la seua aplicació als PAI antics, ni tan sols a aquells que encara no han estat definitivament aprovats. És cert que les lleis no poden tenir efecte retroactiu en el que puga perjudicar els ciutadans. Però no és el cas: ni tan sols la Generalitat s'atreveix a utilitzar aquest argument en la seua resposta a Brussel·les i parla només que això suposaria «una fallida en la confiança legítima». A més, la Conselleria de Territori discrepa obertament de les xifres aportades per la Comissió, segons la qual els 15 mesos anteriors a la substitució de la LRAU per la LUV van ser adjudicats més de 1.000 PAI. La Generalitat no en reconeix ni tan sols un centenar. La data d'inici del recompte no és aleatòria, sinó que correspon al moment en què la Comissió va informar oficialment de l'obertura d'un expedient d'infracció contra la LRAU. Això va ocórrer el 21 de març de 2005 i la resposta de la Generalitat va ser llançar fum.

Per acabar, podríem dir que la Generalitat ha entès la lliçó i per això ha derogat la LRAU, ha aprovat la LUV, ha canviat el conseller, ha presentat una Llei del Golf i ha aprovat per fi el reglament de la Llei del Paisatge, però ens pensem que es tracta només d'un miratge, causat per la proximitat de les eleccions. Ja hem vist que la Unió Europea ha obert un nou procediment d'infracció i que el nou conseller arriba a Territori després de fer-se famós pels seus excessos en la defensa de la imatge del Consell de Camps. La futura regulació del golf, encara que prohibeix la vinculació del camp i dels

habitatges en un mateix projecte, no parteix d'un estudi de la demanda ni estableix cap moratòria sobre els projectes en tramitació, que sumen diverses desenes de nous camps. A més, i enmig de la sequera més intensa mai registrada, es limita a recomanar que els camps de golf es reguen amb aigua reciclada, però no exclou altres possibilitats. Quant al reglament del paisatge, només cal dir que amb la llei en vigor ha continuat de manera accelerada la destrucció de l'entorn més singular dels valencians –a penes n'hi ha mitja dotzena de semblants en tot el món– com és l'horta de València. La del nord, perquè la del sud ja no existeix. □

ANNEX:

ALGUNS DELS PAI EN MARXA

Si de sempre ha sigut difícil saber quants PAI hi havia en marxa, a hores d'ara resulta quasi impossible. Caldria recollir la informació ajuntament per ajuntament, un treball que excedeix per complet les possibilitats d'aquest article. Per fortuna, l'organització Greenpeace ha avançat prou en aquest camí amb l'informe *Destrucció a toda costa* corresponent a 2006.¹⁸ Encara que la recopilació es refereix sobretot al litoral, el fet que aquesta és la franja de territori més afectada pels PAI dona a aquest estudi un alt valor de referència i un gran mèrit als socis de l'organització que han investigat la situació en els seus respectius municipis.

Amb aquesta informació bàsica i la publicada per la premsa valenciana –molt especialment pel diari *Levante-EMV*– al llarg dels darrers anys, comencem la repassada. En primer terme figuren els projectes que, a banda de qualsevol altra consideració, poden afectar paratges protegits de fet o que haurien d'estar-ho en aplicació dels criteris generals de protecció.

Bocairent. Penyes Altes Resort

1.500 habitatges i un camp de golf.

El projecte està situat en la zona d'amortiment d'impactes del Parc Natural Serra de Mariola i prendria l'aigua del seu aquífer. Va ser retirat en entrar en vigor la LUV amb la finalitat d'adaptar-lo a la nova normativa.

Cullera. Pla de la Bega (Manhattan de Cullera)

33 torres de 25 pisos amb 4.880 habitatges, dos hotels de 40 pisos i un port esportiu i pesquer de 700 places en la marge esquerra de la desembocadura del Xúquer.

Promotor: IVVSA, Bigeco, Gesfesa, Florazar i Blauverd. Recorregut per la Delegació del Govern per la suposada il·legalitat del conveni entre l'ajuntament de Cullera i l'IVVSA, ja que no es garanteix l'abastiment d'aigua i no respecta la llei de Costes. En espera de sentència.

Dolores. PAI Dolores Golf

2.664 habitatges i un camp de golf.

Envaeix el perímetre de protecció del Parc Natural del Fondo, raó per la qual l'Ajuntament d'Elx va presentar al·legacions contra el PAI. Quatre PAI més, alguns d'ells en zones inundables d'horta tradicional, completen un total de 5.000 habitatges.

Elda

7.500 habitatges i un camp de golf.

Promotor: Invercon Reigo. L'alcalde, socialista, obtingué el suport de quatre dels 10 regidors del PP per a aprovar el PAI. Més de la meitat del terreny està classificat en el PGOU com a protegit.

El Puig. PAI Golf-Mar

6.200 habitatges. Camp de golf en primera línia de platja.

Promotors: Residencial Golf-Mar SL i Grupo Escavia SL. Excepcionalment, la Conselleria de Territori i Habitatge va informar de manera desfavorable per «ocupació irracional del sòl» i va exigir unes correccions que reduïen el camp de golf de 27 a 18 forats i obliguen a recuperar 60 hectàrees de la marjal de Massamagrell, després de la sentència del TSJ que obliga a incloure aquest paratge en el Catàleg de zones humides.

Estivella, Algímia i Torres Torres

3 camps de golf, 3.600 habitatges, una zona hotelera i un centre comercial i de serveis.

Promotor: Roig Grupo Corporativo. El projecte afecta una extensa zona de la serra Calderona. S'ha fet una modificació puntual del PORN del Parc Natural per legalitzar-lo.

Fontanars dels Alforins

800 habitatges, un hotel i un camp de golf.

Promotor: Espacios Medioambientales de Fontanars SL. La urbanització s'ubicaria en un espai inclòs en el catàleg de Llocs d'Interès Comunitari (LIC) de la UE.

Moncofa

12.500 habitatges, dos hotels i un camp de golf.

Projecte d'urbanització entre la marjal de Nules-Borriana i la marjal d'Almenara (LIC).

Oriola

45.000 habitatges.

13 plans urbanístics, alguns dels quals envaeixen el LIC Serra d'Escalona i Devesa de Campoamor.

Pego

1.400 habitatges, un camp de golf de 27 forats, un hotel i un centre hípic.

Promotor: Inversiones Patrimoniales La Marina. El camp de golf es situarà a 500 metres de la marjal de Pego-Oliva, en la zona d'afecció del parc natural.

Peníscola. Urbanització Las Atalayas

1.850 habitatges.

Promotor: Grupo Zissa. Ocuparà una zona protegida, inclosa en la Xarxa Natura 2000, sense avaluació d'impacte ambiental. Ha rebut 35.000 al·legacions. Segons l'ajuntament, els terrenys van ser declarats urbans en 1977 i queden fora de la zona protegida. En canvi, la Comissió Europea menciona aquest cas en l'expedient obert a Espanya. Curiosament, l'equip redactor del PGOU és el mateix que va fer el de Marbella.

Pilar de la Horadada

1.436 habitatges i un camp de golf.

Més d'un terç del PAI fa part del LIC Serra d'Escalona i Devesa de Campoamor.

Tavernes de la Valldigna. Vall de la Mar

4.000 habitatges, dos camps de golf, un centre comercial i d'oci, parc tecnològic i una dessalinitzadora, sobre una superfície de 4 milions de metres quadrats.

Promotor: Bancaja.

Afecta la primera línia de costa i les restes de la marjal. Aparcat momentàniament per modificar el PGOU.

Torrevella. Plans de La Ceñuela i la Coronelita

4.000 habitatges.

Dos projectes amb afeccions per al Parc Natural de la Llacuna de Torrevella.

Vilamarxant. Projecte Vilamarxant Golf Resort

4.107 habitatges unifamiliars, un camp de golf i un hotel.

Promotor: Grupo Llanera.

11.000 metres quadrats del projecte estan classificats com a sòl forestal protegit.

Xàbia. Arenal

1.716 habitatges i un llac central per tractar d'evitar les inundacions.

Promotora: Urbanizadora Parque Azul SL (agrupa a Civisa i Actur de Bancaja i Calviga) i Salvador Vila.

El projecte ocupa l'antiga marjal de l'Arenal, on encara es poden veure cartells que avisen «precaució, zona inundable».

Però, a banda d'aquests PAI altament problemàtics, n'hi ha desenes d'altres que, sense afectar zones directament protegides, tenen un impacte sobre el territori que mereixeria més calma i prudència a l'hora d'analitzar-los.

Alacant. Pla Rabassa

15.278 habitatges.

Promotor: Viviendas Sociales del Mediterráneo.

El síndic de greuges ha demanat explicacions de manera reiterada a la Conselleria de Territori perquè aquest pla s'ha fet al marge del PGOU.

Albalat dels Tarongers

4.300 habitatges, dos hotels de 700 places i un camp de golf.

Alboraia. Port Saplaya

600 habitatges i un port esportiu.

Promotor: Empresa municipal Egusa.

El projecte no està recollit en el PGOU ni en cap PAI. Obliga les grans superfícies instal·lades allí a traslladar-se a una zona de 200.000 metres quadrats d'horta protegida. Al gener de 2006 va ser paralitzat de manera cautelar pels tribunals.

Altea. PAI de l'Algar

5.000 habitatges, un camp de golf, quatre zones hotel·leres i tres àrees comercials.

Promotor: Altea Futura.

El projecte voreja terrenys protegits pel catàleg de zones humides, ocupa terrenys d'especial interès per a les aus (ZEPA) i comporta la canalització del riu Algar.

Anna

1.200 habitatges unifamiliars i un camp de golf.

Promotor: Anna Bella Golf i Aventura SL.

Benaguasil. PAI Molí Nou

4.426 habitatges, un hotel i un camp de golf.

Promotor: Benaguasil Urbana SL (Lubasa, Edival i Gesfesa).

El projecte es va registrar en l'ajuntament el 21 de desembre i a penes un mes després era aprovat, dos dies abans que entrara en vigor la LUV. El PSPV ha denunciat un sobrecoast d'urbanització de 28 milions d'euros. El PGOU està en redacció.

Benicàssim. PAI Benicassim Golf

2.500 habitatges, dos hotels i un camp de golf.

Promotor: Lubasa.

Benissa

2.000 habitatges.

Promotor: Ronda Norte Benissa SL, de la qual és conseller delegat Vicent Cotino, germà del conseller d'Agricultura.

Betxí

4.000 habitatges.

Set PAI en marxa o en estudi sobre 850.000 metres quadrats

Borriana. Golf Sant Gregori

5.444 habitatges i un camp de golf.

Promotor: Corporación Inmobiliaria Albias, SL.

L'informe tècnic signat per quatre funcionaris expressa les seues reserves per edificabilitat excessiva i afecció a la normativa de Costes.

Canals

1.000 habitatges i camp de golf.

Promotor: Secopsa.

Catarroja. Nou Mil·lenni

12.000 habitatges, repartits en 60 torres d'entre 10 i 25 pisos.

Promotor: Una societat mixta entre l'IVVSA i la promotora Llanera.

Zona d'horta reclassificada com a sòl urbanitzable.

Cullera. PAI Golf Brosquil

3.900 habitatges unifamiliars, un hotel i 2 camps de golf.

Promotor: Francisco Roig.

El PAI incompleix el Pla d'Acció Territorial sobre prevenció de riscos d'inundacions.

Cullera. PAI El Marenyet

9.000 habitatges, dos camps de golf i un port esportiu amb 1.100 amarratges.

Promotors: Rover-Alcisa, Lubasa i Cullera Playa y Golf.

Situat entre la desembocadura del riu Xúquer i l'Estany.

Finestrat

10.650 habitatges.

Ajuntament de majoria socialista. Aquest projecte pretén unir urbanitzacions disperses al llarg de 7 quilòmetres, entre el nucli urbà, a l'interior, i la Cala. La població passaria de 6.000 a 36.000 habitants.

La Llosa

720 habitatges.

El consistori va haver de modificar el PGOU per a poder requalificar el sòl rústic com a urbà.

L'Atzúvia

2.000 habitatges, quan el poble té 600 habitants.

Aprovat sense que existís PGOU.

La Vila Joiosa. L'Almisserà

1.653 habitatges i un camp de golf.

Promotor: Los Almendros, SA.

Llaurí

3.767 habitatges, que multiplicaran per quatre la població

Promotor: Alzira Golf.

Llíria. Vedat de Català

Milers d'habitatges, polígons industrials i un camp de golf.

Promotor: La Maimona, SA.

Entre els noms que han aparegut al llarg d'aquesta polèmica adjudicació hi ha des de membres de l'ajuntament fins a familiars de Juan Cotino, conseller d'Agricultura.

Manises

9.634 habitatges.

Promotor: Tarea Promotora Valenciana d'Habitatges. Empresa mixta formada per l'IVVSA i el promotor Enrique Ortiz.

3.859 dels habitatges seran de renda lliure, a pesar que la finalitat de l'IVVSA és construir habitatges protegits. Ni l'ajuntament ha revisat el PGOU, com semblava obligat, ni la Confederació del Xúquer ha acreditat la disponibilitat d'aigua.

Moncofa

Promotor: Dragados, SA (PAI Camp de Golf) i Mogar SL (PAI Balnearios).

31.500 habitatges, dos hotels, un camp de golf i un port esportiu, ajornat al període 2010-2015.

Montserrat

1.200 habitatges, un camp de golf, un hotel i un club social.

Promotor: Mas Vilanova, SA (Vertex).

Orpesa-Cabanes: Mundo Ilusión / Marina d'Or Golf

47.800 habitatges, 7.500 places hoteleres en 5 complexos, 3 camps de golf, 7 zones esportives i una dessaladora.

Promotor: Al voltant d'aquest macroprojecte ha tingut lloc una lluita acarnissada entre el grup Mundo Ilusión-Costa Azahar (format per Lubasa, Ortiz i PGP) i Construcciones 2000 (Marina d'Or). Finalment ha sigut Construcciones 2000 l'adjudicatària dels plans, amb els quals la població passarà de 10.000 a 200.000 habitants.

El Col·legi d'Arquitectes de la Comunitat Valenciana ha demanat a la Conselleria que reconsideri aquest *mega-PAI* per contradir la filosofia del Pla del Litoral. El grup parlamentari IU-ICV ha denunciat en el Congrés dels Diputats que dos regidors del PP i dos fills de regidors del PSPV-PSOE de l'Ajuntament de Cabanes, com també la secretària general del PSPV d'Orpesa, estan contractats per Marina d'Or. Tots ells votaren a favor del PAI. El TSJ ha admès a tràmit tres recursos contra l'adjudicació

Riba-Roja de Túria. Mas de Porxinos

2.800 habitatges unifamiliars de luxe i la ciutat esportiva del València CF.

Promotor: Roig Grupo Corporativo.

Paralitzat per no acreditar la disponibilitat d'aigua.

Sagra

2.800 habitatges per a un poble de 416 habitants.

Pendent de l'aprovació del PGOU.

San Antonio de Benagéber i Bétera

PAI Sant Antoni Golf: un camp de golf, un hotel i 3.246 habitatges.

Promotor: Nova Panoràmica, SL (empresa mixta participada al 50 % per Actura, SL, societat que, juntament amb el Grupo Bancaja i l'IVVSA, formen Solivsa).

PAI de La Conarda: 5.500 habitatges.

Promotor: IVVSA i Bancaja.

Tercer PAI: 3.700 habitatges.

Promotor: Exégesis Urbana, SL.

San Miguel de Salinas

50.000 nous habitatges en 29 sectors diferents.

El PGOU es troba en procés de revisió, però al mateix temps proliferen els projectes. La Conselleria de Territori ha dit que només aprovarà aquells que es plantegen com a extensió del nucli urbà, que sumen més d'1,8 milions de metres quadrats.

Tavernes de la Vallidigna. Granata Golf

1.500 habitatges, un hotel de luxe, complex residencial i camp de golf.

Promotor: Cereus, SA, que pertany al grup Promociones Lago Azul i Marina Azul.

Tormos

5 plans urbanístics per passar de 300 a 1.300 habitants.

Promotora: en els cinc casos, Mercantil Toscaforta, SL (Grup Blauverd).

Torrebaja

700 habitatges, hotel i camp de golf.

Promotor: Río Ebrón Residencial.

Al costat del riu Ebrón, considerat com un dels més verges d'Espanya.

Torreblanca

2.500 habitatges i un camp de golf.

Promotor: Blauverd, Grupo 10, Barada, Torreomar o Augimar.

Villalonga

4.000 habitatges, dos hotels i dos camps de golf.

Promotora: Urbacón Levante.

L'Advocacia de l'Estat ha interposat un recurs davant el TSJ.

Xixona

7.700 habitatges unifamiliars i un camp de golf.

Promotora: Construcciones Valencia Constitución.

El PSPV ha denunciat l'alcaldeessa (PP) i tres regidors per tràfic d'influències i prevaricació. L'apoderat de la promotora del PAI El Espartal actua com a advocat de l'ajuntament.

1. <www.sostenibilidad-es.org>.
2. *La sostenibilidad territorial de la Comunidad Valenciana en cifras*, 2006. Es pot consultar en la pàgina web de la Conselleria de Territori, <http://www.cma.gva.es/intro.htm>, en l'apartat «dades d'interès/dades de sostenibilitat»
3. Preàmbul de la Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística, DOGV 2394 de 24 de novembre de 1994.
4. José Luis Ramos, *La aplicación abusiva de la legislación urbanística* (2003), en <www.abusos-no.org/About.Laws/Ramos.htm>.
5. Fernando Díaz Orueta, «Urbanismo liberal, el ejemplo valenciano», *Página abierta*, 170, maig 2006. Es pot consultar en <www.pensamientocritico.org/ferdia0506.html>.
6. Pres de <www.abusos-no.org> apartat *Historias de pesadilla/Notificación notarial*.
7. Fernando Díaz Gaja, *El suelo como excusa: el desarrollismo rampante* <http://habitat.aq.upm.es/boletín/n29/afgaj.html>.
8. Síndic de greuges de la Comunitat Valenciana, *L'activitat urbanística a la Comunitat Valenciana. Principals preocupacions i queixes dels ciutadans*. Comunicació extraordinària a les Corts Valencianes, novembre de 2004.
9. Íd.
10. Parlament Europeu. Comissió de Peticions. *Comunicació als membres* 20-10-2005.
11. Parlament Europeu, *Informe sobre les al·legacions d'aplicació abusiva de la Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística (LRAU) i les seves repercussions per als ciutadans europeus*, Final A6-0382/2005.
12. Íd.
13. Íd.
14. Entrevista a Rafael Blasco en *El Mundo*, suplement *Su Vivienda* de la setmana de l'11 al 17 de desembre de 2005.
15. Preàmbul de la Llei Urbanística Valenciana, DOGV 5167 de 31 de desembre de 2005.
16. José Miguel Iribas, declaracions a *El País*, edició de la Comunitat Valenciana, de 4 de juny de 2006.
17. José Miguel Iribas, declaracions a la revista *Viajer@s por la Comunidad Valenciana*, 2, juny de 2006.
18. <www.greenpeace.org/espana/reports/destruccion-a-toda-costa-2006>.

Els vertaders costos del 'boom' immobiliari

Josep Sorribes

EL 'BOOM' IMMOBILIARI (1998-2006): L'EVIDÈNCIA EMPÍRICA I LES CAUSES

De 1998 ençà hem estat testimonis del *boom* immobiliari més virulent dels darrers cinquanta anys. És clar que n'hi ha precedents (un de prou tímid en el període 1973-1977 i un altre de més intens en 1986-1991) però cap dels dos no assolí la importància quantitativa i qualitativa de l'actual. Parlem, primerament, de les evidències. Una persona ben intencionada a qui li hagen explicat que un increment de la demanda pot provocar un augment dels preus a curt termini, però que si augmenta l'oferta els preus s'estabilitzen o baixen, es pot trobar una mica desconcertada en observar que entre 1998 i 2005 han augmentat a l'uníson *totes* les macromagnituds del sector: la demanda, l'oferta i els preus. I ho han fet de forma important i sostinguda. Al nostre ben intencionat lector no li hauran explicat que allò del «reequilibri» sols es dóna en mercats dels anomenats de

«competència perfecta» i no és aquest el cas, precisament, de l'immobiliari, on darrere de l'aparent miríada d'empreses promotores hi ha una notable oligopolització i on les rendes de monopoli són ben presents tant en el mercat del sòl com de l'habitatge.

Els fets són molt evidents, coneguts i irrefutables. Un augment sostingut de la demanda d'habitatge provocat pel sumatori de tres components: una demanda que podríem denominar «de consum» (vinculada a la millora de la renda disponible i de les expectatives); una demanda turística amb un biaix clarament residencial; i, en tercer lloc, una demanda d'inversió animada per l'elevada rendibilitat de la inversió immobiliària (sense competidors en altres actius financers) i facilitada per l'extinció del risc de canvi després de la moneda única i els avantatges de l'ús generalitzat d'Internet que acompanyen la globalització.

Si la demanda ha crescut de forma sostinguda (i és la demanda d'inversió el segment que ho ha permés), l'oferta no s'ha quedat precisament curta. Les xifres disponibles ens parlen de vertaders «records» (més de 700.000 nous habitatges a tot Espanya en alguns anys del període amb una participació del País Valencià que supera amb escreix el seu pes poblacional relatiu de l'11 %). S'han urbanitzat extensions considerables (sobretot a la franja costanera) i, el

Josep Sorribes és professor d'economia urbana a la Universitat de València, i autor entre altres obres de *La ciutat desitjada* (Tàndem, València, 1998) i *Un país de ciutats* (PUV, València, 2002).

que és pitjor, després de 2003 s'ha produït una autèntica allau de nous plans d'urbanització (els famosos PAI), molts dels quals suposen la requalificació *de facto* de terrenys declarats no urbanitzables pels respectius Plans Generals i que estan a l'aguait de la seua aprovació per la Conselleria.

La tercera variable en joc, els preus de l'habitatge, lluny d'estabilitzar-se després de la primera embranzida de finals dels noranta, ha mantingut una taxa d'increment acumulatiu anual que per al conjunt del període analitzat podem fixar en un 13-15 %. Un increment acumulatiu anual d'aquesta envergadura equival a dir que en un període de cinc anys els preus es dupliquen. De fet, per al conjunt d'Espanya la revista *The Economist* (quarta setmana de 2006) calcula l'increment de preus de la vivenda a Espanya en un 157 % per al període 1998-2005: el tercer increment més important dels registrats per darrere de Sud-àfrica i Irlanda i igual al d'Anglaterra.

Aturem-nos una mica més en la vessant quantitativa. Un interessant article de Julio Rodríguez (*El País*, 8 de gener 2005) analitza l'evolució del sector entre 1997 i 2004. En aquest període el sector immobiliari ha augmentat la seua participació en el PIB de l'11,7 al 15,7; l'ocupació al sector s'ha incrementat en dos punts (del 9,1 a un 11,1) però la seua aportació al creixement s'ha multiplicat per quatre (del 6,6 al 26,3). La inversió en habitatge ha passat del 4,9 al 9,3 del PIB, mentre que el crèdit immobiliari ha passat de representar el 39,6 del total del crèdit privat al 53,6, per la qual cosa el crèdit immobiliari ha vist incrementar la seua participació al PIB del 39,6 al 70,5. Si en 1997 foren 323.000 les vivendes que s'iniciaren, en 2004 s'assoliren les 651.000. Per últim, la contrapartida del pes creixent

del sector immobiliari ha estat que el sector «productiu» (agricultura, indústria i energia) ha minvat en el seu pes relatiu al PIB del 25,4 al 19,9. El fet que la balança per compte corrent haja registrat una evolució negativa (del 2,1 % en 1997 al 4,5 % del PIB en 2004) no es aliè a l'augment de la demanda interna i del consum privat estretament lligats al *boom* immobiliari.

Com es pot veure, el *boom* immobiliari és de proporcions fins ara desconegudes. Tan important ha estat l'expansió immobiliària que ha arribat a modificar qualitativament el model de creixement econòmic espanyol en menys d'un decenni. Un reportatge més recent sobre el *boom* immobiliari (*El País*, 22 de juliol 2006) ens permet completar i actualitzar la informació sobre el cicle. El parc de vivendes disponibles a finals de 2005 era de 23.209.842 unitats (el 31,5 % segones residències) la qual cosa suposa quasi una vivenda cada dos habitants. Els preus de la vivenda lliure s'incrementaren els anys 2003 i 2004 per damunt del 17 %, tot i que posteriorment aquests increments s'han moderat. Però el *gap* amb l'IPC continua sent considerable i l'efecte acumulat és una notable sobrevaloració dels béns immobiliaris que, sens dubte, supera el 40 % a hores d'ara. Com a conseqüència de l'augment sostingut dels preus, el deute de les famílies pujà entre març de 2005 i març de 2006 en un 19,2 % i el seu valor global (730.943 milions d'euros) suposa ja el 79 % del PIB. Pel que fa a la taxa d'esforç, si en 2000 l'adquisició de una vivenda de 90 metres quadrats equivalia a 3,32 vegades el salari anual, el 2005 ja s'emportava 5,23 salaris anuals.

Altres informacions disponibles reforcen el caràcter *explosiu* de l'actual *boom* immobiliari. Per exemple, en 2006 la vivenda

representa 6,4 anys de renda neta familiar i la hipoteca pel 100 % del valor absorbeix el 46,3 % de la renda familiar neta disponible (*El País*, 6 de juliol 2006). Les hipoteques als *mileuristes* s'ofereixen a 50 anys i un capital sol·licitat de 170.000 euros genera uns interessos de 223.421 euros, cosa que situa el cost total en 393.421 euros (*El País*, 6 de juliol 2006). En 2005 el sector immobiliari ja representava la setena part del PIB amb un increment del 25 % sobre el 2004 (*Levante-EMV*, 3 de maig 2006).

Pel que fa al País Valencià, les 4.023.441 vivendes disponibles en 1998 es convertiren en 4.692.449 en 2005. Quasi 700.000 vivendes més, un 15 % d'increment sobre l'estoc de 1998. Els preus pugens els darrers anys per damunt de la mitjana estatal i acurten les diferències amb Madrid, Catalunya i Euskadi. Així, en 2005 l'increment fou del 15,2 % i del 17,7 % en la vivenda de segona mà. El preu mitjà per metre quadrat passà dels 700 euros en 1998 als 1.700 euros en 2004 amb un ràtio crèdit/cost salarial ascendent (el 34 % en 1998 i el 52 % en 2004). Segons dades del Consell Superior d'Arquitectes d'Espanya, al País Valencià es visaren en 2005 100.835 vivendes de les quals sols 3.531 eren de protecció oficial. Al conjunt d'Espanya les xifres foren de 755.246 vivendes (64.861 de protecció oficial). És a dir, la participació relativa del País Valencià fou del 14 %, per damunt del seu pes poblacional relatiu.

Les dades oferides, malgrat la relativa heterogeneïtat, són eloqüents pel que fa a la magnitud aclaparadora del *boom* immobiliari dels darrers nou anys, els profunds efectes sobre el comportament de l'economia, el risc creixent d'esclat de la bombolla immobiliària (o «ajust brusca») i el caràcter socialment regressiu d'un increment sostin-

gut dels preus que situa les taxes d'esforç en cotes molt per damunt del que és raonable i que deixa fora del mercat col·lectius socials força importants com, per exemple, la població jove.

Fins ací l'evidència empírica. Cal, però, explicar-ne les causes. El *boom* immobiliari no és més que un procés circular acumulatiu ben conegut pels economistes i que ja fa més de trenta anys el professor Bernardo Secchi va fer servir per a explicar la «distorsió» especulativa vigent als anys seixanta a Itàlia. De forma molt resumida podem establir que, quan hi ha un fort procés d'urbanització, la demanda creix i de seguida ho fan els preus (cal tenir en compte la proverbial rigidesa de l'oferta immobiliària) i es produeix un procés de redistribució de la renda que modifica les funcions de consum i inversió i que pot arribar a alentir el creixement econòmic.

Abans, però, que arribe a produir-se un reequilibri (la moderació del creixement econòmic podria dur a una disminució de la demanda immobiliària) es posa en funcionament el «cicle especulatiu». L'increment dels preus del sòl urbà i vivendes pot ser (sol ser) tan fort que aquests actius superen ràpidament la rendibilitat d'altres actius financers alternatius (remuneració de l'estalvi, accions, obligacions etc...), amb la qual cosa pren cos una demanda d'inversió que s'afegeix a la demanda de «consum», i que fa que la demanda agregada de sòl i vivendes augmente. Però com més augmenta la demanda agregada, més augmenten els preus i més la demanda d'inversió. El cicle es retroalimenta i el sector immobiliari *s'independitza* de la conjuntura general de l'economia.

La persistència en el temps d'aquest procés és el que origina una revalorització

artificial dels actius immobiliaris que es coneix com a «bombolla especulativa». L'increment dels preus del sòl i l'habitatge és molt superior a l'increment d'altres variables macroeconòmiques (els salaris, els beneficis, la taxa d'inflació, el tipus d'interès) i la *tisora* es fa cada vegada més gran. Si la bombolla arriba a esclatar (com passà al Japó ja fa més d'una dècada) els valors immobiliaris «s'ajusten» al seu valor real i la depressió està garantida. Tot aquest procés té moltes semblances amb els *booms* especulatiu de la Borsa i el *crash* dels valors tecnològics de principi dels noranta és un bon referent.

Amb aquest esquema conceptual, el que ha passat a tot Espanya (i, de manera més intensa, al País Valencià) de 1998 ençà és prou fàcil d'entendre. La recuperació econòmica que succeí a la crisi del període 1992-1995 es va veure reforçada per una davallada molt considerable dels tipus d'interès i de la taxa d'inflació relacionades totes dues amb el compliment de les condicions de Maastricht per a entrar en el club de l'euro en 2001. La millora de la renda disponible i de les expectatives féu incrementar la demanda d'habitatge (molt sensible a les variacions de renda) i els baixos tipus d'interès i l'allargament dels terminis d'amortització feren baixar dràsticament la taxa d'esforç per a l'adquisició d'una nova vivenda, fet que animà encara més la demanda. Per si no n'hi havia prou, els estels s'alinearen i el mercat immobiliari es va veure afavorit per altres variables com ara el blanqueig massiu de diners negres abans de l'entrada en vigor de l'euro, una política de crèdit fàcil, el manteniment d'una política fiscal regressiva (la desgravació lineal per l'adquisició d'una vivenda independentment del seu cost) i una demanda turística

residencial¹ que ja havia estat important en el període 1986-2001 i que ara tornava amb més força de la mà de la moneda única i d'Internet.

Els preus continuaven creixent malgrat el considerable augment de l'oferta, i la demanda d'inversió agafà una volada sense precedents que reforçà el conjunt del procés. A tota aquesta conjugació favorable de circumstàncies no li calia un altra cosa que un govern conservador que, a casa nostra, aplicà de forma altament permissiva una llei *naïf* (la LRAU) –aprovada en 1993 pel Govern socialista de la Generalitat– que introduí una figura clau (l'agent urbanitzador), la qual figura, «ben administrada», donava molt de joc. Fins al punt que en cap moment el govern del PP no es prengué la molèstia d'aprovar el preceptiu Reglament de la Llei, la qual cosa augmentava el marge de discrecionalitat. El remolí urbanístic estava servit i el final d'aquesta història encara no s'ha escrit.

ELS SUPOSATS EFECTES BENÈFICS

Aquest Eldorado immobiliari tingué, de seguida, aferrissats defensors encapçalats, és clar, pels màxims beneficiaris del procés: els promotors immobiliaris, que han fet el seu agost. La seua taxa de guany (ràtio entre capital invertit i capital recuperat) s'ha disparat a nivells tan alts que els promotors mateixos tracten de llevar ferro a l'assumepte amb l'excusa pueril que ells «sols» apliquen un 10 % sobre el preu de venda, com si això fos la taxa de guany.

Però aquesta aferrissada defensa ha esdevingut una vertadera òpera en la qual no canten només tenors i sopranos. Es

tracta d'una òpera coral perquè en són molts els beneficiats (reals o hipotètics). En primer lloc, els ajuntaments que, amb una notable independència del color polític, obrin els braços al mannà que suposa l'increment de recaptació via llicències (el famós impost d'obres i construccions) i altres compensacions en forma de camps de golf enlluernadors, promeses d'increment de l'activitat comercial lligada a la nova població esperada, equipaments o altres guanys menys confessables i que són matèria judicial. En segon lloc, els propietaris dels terrenys urbanitzats. Si ja eren urbanitzables, els increments de preu augmenten generosament el seu patrimoni i quan es tracta de requalificacions de sòl agrícola, s'apressen a vendre perquè trauen als terrenys una rendibilitat que no obtindrien ni en vint generacions. No s'acaben aquí els acòlits: les empreses i els treballadors de les empreses que depenen del volum de construcció d'habitatges, els petits especuladors oportunistes que amb molt poc de capital intervenen en la compravenda d'habitatges amb marges suculents, etc...

És clar que aquest *boom* immobiliari ha tingut efectes positius sobre l'activitat productiva valenciana per diverses vies. Com a sector intensiu en mà d'obra, l'increment de la construcció ha absorbit molta mà d'obra i ha generat un augment de renda. A més, aquest increment suposa increment de demanda per als sectors que subministren *inputs* a la construcció (materials de construcció, ferros, fusta i vidre, instal·lacions diverses, transport, etc...). Per últim, hi ha allò que es coneix com a «demanda indirecta», és a dir, la demanda de sectors que tenen a veure amb la utilització de la vivenda: el moble, el tèxtil·llar etc... Aquesta mena de raonaments es pot

estendre amb facilitat a un altre sector que en els darrers anys forma part indissociable del *boom* immobiliari: el creixement sostingut de l'anomenat turisme residencial, val a dir, dels milers de construccions (sobretot urbanitzacions de baixa densitat encara que també s'han multiplicat els edificis d'apartaments i els hotels) dirigides a constituir-se en segona residència vacacional o amb un alt grau de permanència en el cas de la població europea d'edat avançada que s'instal·la a la franja costanera del país. Si d'aquest turisme residencial descomptem els efectes ja imputats a la construcció, encara romanen efectes econòmics arrossegats per l'increment de l'activitat turística en sectors com ara el comerç i l'hoteleria.

Amb la durada i persistència del *boom* immobiliari no sobta gens ni mica que el sector haja esdevingut el motor del creixement econòmic valencià, que de cada 100 euros d'increment del PIB entre 2000 i 2004, 26 siguen atribuïbles a l'activitat immobiliària (quan al conjunt espanyol la xifra és sols de 16), i que el sector haja sobrepassat, amb escreix, el 10 % del PIB valencià. Si ens quedàrem aquí, no tindríem cap opció honesta que no fos la de participar en l'òpera. Però, abans de fer-ho, com a mesura cautelar, mirem també els costos del procés per si de cas el veredicte final no és tan aclaparadorament favorable com pot semblar.

LA INFRAVALORACIÓ DELS COSTOS

Posats a equilibrar la balança i a no deixar-nos al calaix costos rellevants del procés, convé segmentar el discurs i, malgrat les òbvies i abundants interrelacions, diferen-

ciar —com si d'un poliedre es tractara— els diferents tipus de costos amb què ens trobem quan hi apliquem una capacitat analítica raonable.

Així, podríem parlar en primer terme dels costos vinculats al *model territorial, el patrimoni natural i el medi ambient*. Tant les dades disponibles com l'observació d'una fotografia via satèl·lit cada vegada més precisa o el saludable costum de viatjar, ens permeten, si més no, copsar els canvis introduïts pel *boom* immobiliari en el model territorial amb el corol·lari de danys irreversibles sobre el patrimoni natural i un notable agreujament dels problemes mediambientals. Pel que fa al model territorial, els fets més cridaners són un sensible avanç en la colmatació de la franja costanera; la presència dual d'urbanitzacions «compactes» i urbanitzacions de baixa densitat a les àrees densament poblades; la generalització del model d'urbanitzacions de baixa densitat a les àrees turístiques o potencialment turístiques; la multiplicació del binomi urbanització-camp de golf com a instrument de màrqueting; l'allau de requalificacions de sòl agrícola no urbanitzable utilitzant els PAI com a instrument per a modificar *de facto* els Plans Generals sense cap modificació legal i discussió pública i, per últim, la proliferació de *ciutats temàtiques* (La Ciutat de la Llum, Terra Mítica, La Ciutat de les Arts i de les Ciències, La Ciutat de Vacances Marina d'Or i Marina d'Or Golf, etc.). Tota aquesta febre de l'or ha tingut efectes negatius en el sistema urbà valencià, i ha introduït en el rànquing ciutats turístiques —com ara Torrevella o Orpesa— sense cap funció direccional en detriment d'altres ciutats mitjanes. A més, a les àrees metropolitanes o quasi-metropolitanes, la política *liberal* del PP ha suposat l'absència

de planificació, la construcció del territori a colp d'infraestructures viàries, la dispersió difusa, l'explosió de la motorització privada i, al remat, el caos i la més estricta insostenibilitat.

Malgrat l'ús i abús del terme de moda (la sostenibilitat), el *boom* immobiliari —i fa por pensar en l'esdevenidor— ha suposat pèrdues irreversibles de la qualitat paisatgística de molts enclavaments (costaners i no costaners) i un increment notable dels problemes mediambientals, bàsicament dels relacionats amb l'abastament i la depuració d'aigües i amb la recollida i eliminació de residus dels nous territoris urbans. Quant a l'aigua, ni les advertències (preceptives però no vinculants) de les Confederacions Hidrogràfiques han tingut fins ara un efecte moderador, ni les previsions de depuració d'aigües arriben a tranquil·litzar, ni de bon tros, els pitjors temors. I pel que fa als residus, el problema creix imparabile, mentre avancen inexorablement les urbanitzacions.

Passem ara a la visió de conjunt, relacionada amb l'impacte del *boom* immobiliari en la *dinàmica econòmica i el «model» econòmic del País*. Ja hem dit adés que no posem en dubte el paper de «motor» del creixement econòmic que ha suposat aquest *boom*, a la vista dels seus efectes arrossegadors directes i indirectes. Això és el que branden amb orgull (i una mica de xantatge) els promotors. El que no diuen és que la cosa té el seu revers. Fonts autoritzades del sector turístic (Exceltur, per exemple) han advertit reiteradament que el procés de colmatació costanera resta competitivitat i enterboleix el futur del sector, i doncs el condemna a un turisme de sol i platja, de baixa qualitat i ingressos per turista minvants. Per un altre costat, tot i que el *boom* no és l'única causa per a

subratllar l'estrepitós fracàs de la política industrial, tothom coincideix (la Generalitat inclusivament) en el fet que l'elevada rendibilitat del sector immobiliari està en l'origen d'un transvasament important de guanys cap al sector i d'una descapitalització creixent de «l'economia productiva». Irresponsablement, els actuals governants han arribat a proposar un «canvi de model» de l'economia valenciana (el famós model «Miami») donant per fet i per bo que el nostre objectiu consisteix a ser «una societat de qualitat residencial», és a dir, una economia on el turisme i la construcció duguen la batuta i on la indústria i l'agricultura siguen residuals. Per a adornar una mica l'oferta, s'afegeix al model la logística i l'alta tecnologia sense saber ben bé amb quin fonament i per a què. I, mentrestant, tots els indicadors industrials (índex de producció industrial, exportacions...) van a la baixa.

L'opció del «canvi de model» existeix, és clar, però demana més prudència en l'anàlisi dels pros i els contres i molta més discussió pública. De moment, no seria sobrer recordar que una economia on la construcció i el turisme siguen capdavanters és una economia tecnològicament endarrerida i amb una baixa productivitat, una economia que no requereix capital humà qualificat. De fet, els estudis disponibles demostren que, els darrers anys, l'increment del PIB s'explica sobretot per la reducció de l'atur i el creixement de la població ocupada i no per l'increment de la productivitat que, precisament, depèn en bona mesura dels avanços en capital humà, organització i tecnologia. Per últim, cal no oblidar que el creixement sostingut dels preus ha provocat un fort increment de la taxa d'endeutament familiar i nodreix un perill creixent que la

bombolla especulativa acabe esclatant de manera sobtada (el *crash*) i es produeixca la consegüent recessió, que serà més intensa com més «especialitzada» estiga l'economia. Ho ha dit repetidament el Banc d'Espanya, però els promotors o no diuen res o el titllen d'*exagerat*.

De la mà de l'esmentat increment dels preus, el *boom* immobiliari ha generat un «*output* no desijat»: un creixement –que comença a ser angòixant per a nombrosos grups socials– de la taxa d'esforç necessària per a adquirir un habitatge. L'increment dels preus ha exhaurit el baló d'oxigen que suposà la baixada dels tipus d'interès a finals dels noranta i les taxes d'esforç han tornat a situar-se en nivells poc aconsellables, per utilitzar un eufemisme. Ja fa tres anys que la «qüestió de l'habitatge» torna a ser a l'agenda del debat polític, però els preus continuen augmentant, la producció de VPO i vivendes socials baixa en termes percentuals i el malestar és creixent. La prova irrefutable que els preus d'oferta són prohibitius per a rendes mitjanes i baixes és que ja s'ha allargat el pla d'amortització a 50 anys. Al Japó, quan es produí el *crash* les hipoteques se signaven a 90 anys. Tot arribarà.

Tampoc els suposats efectes benèfics del *boom* sobre les hisendes locals se salven de la infravaloració generalitzada dels costos. Caldria fer amb urgència una investigació quantitativa coherent i detallada però, com a hipòtesi, cal dir que les despeses que haurà d'assumir a mitjà termini una hisenda local com a conseqüència de la proliferació d'urbanitzacions (equipaments, depuració d'aigües i recollida i eliminació de residus, ampliació i manteniment de la xarxa viària, despeses educatives, sanitàries i de seguretat, etc.) superen amb escreix els ingressos

obtinguts de forma puntual (mentre dura el procés d'edificació) derivats d'aquestes urbanitzacions. És clar que el cicle electoral és més curt i que funciona la mar de bé allò de «qui vinga darrere...».

Per no fer-ho més llarg, acabarem aquesta llista de costos vinculats al *boom* immobiliari (sistemàticament infravalorats) amb un esment a un problema típicament «qualitatiu», un cost no monetari (com alguns dels relacionats amb el medi ambient i la qualitat de vida) però que caldria no menystenir. Ens referim a la *dualització social* generada per la proliferació d'urbanitzacions arreu de la geografia valenciana. No cal ser doctor en sociologia per a adonar-se del trencament que es produeix entre els habitants dels nuclis urbans que «acullen» les urbanitzacions i els propietaris/usuaris d'aquestes. Als nous residents de les noves urbanitzacions (i es pot comprovar en les moltes ja existents i consolidades) no els interessa un rave la història, les tradicions o el sentiment identitari del municipi on paguen (en el millor dels casos) els impostos. Si tradicionalment en molts pobles, de l'interior o del litoral, es produïa aquella síndrome dels «forasters» que anaven a estiuajar, ara el problema és molt més greu quantitativament i qualitativa. Als residents de les urbanitzacions l'únic que els preocupa són els serveis a què tenen dret i sovintegen els conflictes entre un incipient associacionisme dels residents de les urbanitzacions i els ajuntaments. En alguns casos s'ha arribat fins i tot a la independència, a la segregació, a la creació d'una entitat local nova com a expressió màxima de l'agrujament de la dualització. Si, com és previsible i desitgen els governants actuals, bona part de l'increment del parc immobiliari té com a

destinació ciutadans europeus que fixen la seua residència a casa nostra (com ja ha passat a la costa d'Alacant), l'experiència demostra que la guetització i la dualització encara seran problemes més greus i difícils de resoldre. Quan es propugna una societat de qualitat residencial, cal pensar també en aquests efectes «col·laterals».

Convindrà amb mi el lector que el *boom* immobiliari que arrosseguem des de fa vuit anys genera prou externalitats negatives per a rebutjar la visió idíl·lica que se'ns ofereix. El notable creixement de la conflictivitat social entorn d'aquesta acceleració del procés d'urbanització que podríem qualificar de salvatge dona testimoni, si més no, que —per diferents causes i motius— una part gens menyspreable de la societat valenciana comença a dubtar d'aquesta visió i, de vegades, la rebutja frontalment. S'han comès massa excessos. Caldrà esmentar de nou Marina d'Or, Moncofa, Canet d'En Berenguer, Porxinos, el Nou Manises, el Nou Mil·lenni de Catarroja, la inefable Cullera i el seu Manhattan, Dénia, Calp, la Vila Joiosa, el pla Rabassa, Torrevella, Oriola i *tanti altri?* Corrupteles i il·legalitats a banda (i d'aquestes, n'hi ha un fum), cal dir que amb aquesta dèria urbanística estem jugant-nos el futur com a societat, territori i economia. Si més no, ens haurien de demostrar que els guanys superen netament els costos. Però això sembla bastant difícil.

PERSPECTIVES POC ENCORATJADORES

Fruit de la tensió social *in crescendo*, del fracàs d'un proposat «gran pacte urba-

nístic» i de la intervenció del Parlament Europeu (l'informe Fourtou), l'1 de febrer del 2006 entrà en vigor la nova Llei Urbanística Valenciana (LUV) que substitueix l'antiga Llei Reguladora de l'Activitat Urbanística (LRAU). Una nova llei que encara és examinada per la Comissió Europea per tal de veure si s'ajusta al dret comunitari i si és coherent amb els principis de conservació del medi ambient i de sostenibilitat que reafirmava també l'informe Fourtou. Les opinions expressades fins ara sobre si la nova llei obri o no una «nova etapa» no són coincidents. S'ha promès que a curt termini es disposarà d'un reglament unificat de la nova llei i de tota la legislació urbanística aprovada des de 1995, però la substitució del conseller Rafael Blasco per Esteban González Pons al capdavant de l'urbanisme valencià ha derivat en una situació de *stand by* generalitzada, sols interrompuda per algunes decisions que tracten de recuperar imatge: una nova proposta de «pacte pel paisatge», la proposta de Parc Natural de les Riberes del Túria, etc.

L'escepticisme i la *méfiance* dominen el panorama. No és fàcil que un gat escaldat s'apropi a l'aigua bullint i, a més, en cap moment els governants actuals no han admès la possibilitat de «revisar» el model. Es manté, sense dubtar-ne ni un moment, que «és bo» que el País es continue urbanitzant i per a traure ferro a l'assumpte s'ofereixen xifres de percentatge de territori urbanitzat capcioses, perquè agafen el conjunt del territori com a denominador i no la franja costanera de –diguem-ne– els primers 20 quilòmetres. I s'amaga a la discussió pública un fet cabdal del qual ja hem parlat: més important que el «percentatge» és el «ritme» a què creix la superfície urbanitzada. A més,

pocs dies després de l'aprovació de la nova llei s'aprovà i es posà a exposició pública el Pla d'Acció Territorial del Litoral (PATL) que desenvolupa la Llei d'Ordenació i Protecció del Paisatge. Un pla que, a més d'haver generat conflictes interns al Govern pel tema del creixement del port i de l'accés nord, fa una anàlisi correcta de la situació, per a proposar *malgré tout* una llista de mesures entre les quals cal assenyalar com a més polèmiques el caràcter estratègic donat al projecte Marina d'Or Golf (un autèntic Las Vegas en versió valenciana) o la ja coneguda «Ruta Azul», una proposta per a desviar cap a l'interior l'autopista entre València i Sagunt i urbanitzar «de forma sostenible» aquest tram costaner. Bé comencem. Per si no n'hi havia prou, abans de l'aprovació de la nova llei es presentaren a la Conselleria més d'un centenar de nous PAI aprovats a tota pressa pels ajuntaments per veure si es podien alliberar dels requisits més «exigents» de la nova llei.

La qüestió de fons no és si s'alliberen o no, sinó els milers de noves vivendes i els milions de metres quadrats de sòl no urbanitzable que hi ha en joc. Dit d'una altra manera, continuar amb l'actual model evitant els aspectes més grollers, escandalosos o il·legals seria una nova versió del famós principi de que «tot canvie perquè tot quede igual». Una victòria pírrica quan el que el sentit comú demana és una revisió del model feta amb rigor i sense demagogia. Les perspectives no són precisament encoratjadores. □

1. Tot i que aquest article no té com a finalitat plantejar la punyent qüestió del model turístic valencià, sembla escaient recordar que el darrer *boom* immobiliari és indissociable de l'increment de l'especialització del País Valencià en el turisme residencial. Aquesta especialització és fruit en bona mesura del triomf de la lògica immobiliària sobre els objectius del sector turístic, tal i com ha denunciat repetidament Exceltur. Mentre que el turisme «reglat», basat en instal·lacions hoteleres (de litoral o interior) permet introduir millores en la gestió i en la productivitat, «qualificant» l'activitat, el turisme residencial no sols presenta xifres molt inferiors de despesa per persona i dia sinó que, a més, genera costos socials molt més elevats i participa molt més activament en la degradació del territori. Malgrat la menor importància poblacional, el País Valencià té, segons les darreres estimacions, 2,6 milions de places de vivenda secundària, bastant per damunt d'indrets de més població i fortament especialitzats també en el sector turístic com ara Catalunya (1,9 milions de places) o Andalusia (1,7 milions de places). Hem agafat, per tant, el pitjor dels models i el pitjor dels camins, però no sembla que aquesta siga la percepció dominant. De fet, la Cambra de Comerç fa ben poc (*El País*, 30 d'agost de 2006) s'apressava a «celebrar que el censo de viviendas turísticas desborde a Cataluña y Andalucía, por número de segundas residencias de uso turístico», en referència a un estudi realitzat segons el qual el 32 % de les vivendes vacacionals de les principals zones turístiques de sol i platja es localitzen al País Valencià.

BIBLIOGRAFIA

- ALBEROLA, M. i J. ROMERO, (coord.) (2005), *Los límites del territorio. El País Valencià en la encrucijada*, PUV.
- EXCELTUR (2005), *Impactos sobre el entorno, la economía y el empleo de los distintos modelos de desarrollo turístico del litoral mediterráneo español, Baleares y Canarias*, Madrid.
- FERRI, J.; V. M. MONFORT i E. URIEL (2005), *Nuevos enfoques en el estudio económico del turismo*, Estudios de la Fundación, 21, FUNCAS, Madrid.
- GREENPEACE (2006), *Destrucción a toda costa. Informe de la situación del litoral español*.
- MONFORT, V. M. i J. SORRIBES (2004), *Asertos Incómodos. A contracorriente*, Col·lecció Papers del Roure, València.
- OBSERVATORIO DE LA SOSTENIBILIDAD EN ESPAÑA (OSE) (2006), *Cambios en la ocupación del suelo en España: implicaciones para la sostenibilidad*, Madrid.
- ROMERO, J. i J. SORRIBES (2006), «El fracaso de las experiencias de gobierno metropolitano en España» en J. Farinós i J. Romero (coords.), *Gobernanza Territorial en España*, Colección Desarrollo Territorial, 1, PUV.
- SORRIBES, J. (2006), *Gobierno local y política turística*. Ponència dictada al Seminari sobre «La Empresa turística familiar frente a la globalización», Torrevella 12-15 de septiembre de 2006.
- (2004), «El 'boom' immobiliari al País Valencià (1996-2003). Les bases d'un bloc social hegemònic» (conjuntament amb Aurora Pedro) *L'Espill*, 16, primavera 2004.
- (2004), «El model valencià (1995-2003)» (conjuntament amb Joan Romero), *L'Espill*, 16, primavera 2004.

Una elit a colp de paleta

Violeta Tena

«No són empresaris, són especuladors». La frase, de boca d'un conseller del principal banc valencià i representant d'un sector industrial tradicional, és ben entenedora del pòsit empresarial que ha deixat darrere seu la febrada constructora que ha viscut el País Valencià durant l'última dècada. En aquests temps, els noms que sostenien grans empreses manufactureres, del calcer, del joguet, del moble o del sector agroalimentari han cedit el primer lloc de l'escalafó per donar pas a una nova elit conformada pels qui van veure en la promoció de sòl i la construcció d'habitatges una veritable gallina d'ous d'or. Es tracta dels Ortiz, Roig, Puchades, Ballester, Bañuelos, Gallego o Batalla, cognoms, alguns de llarga trajectòria, altres de recent incorporació, que han anat escalant posicions entre l'empresariat valencià fins a situar-se a l'altura dels Soriano (Porcelanosa), els Lladró o els Serratos i convertir-se en l'enveja d'aquells que no van saber entrellucar –o no van voler ficar-s'hi- la rendibilitat del negoci de la rajola.

Les xifres parlen per elles mateixes. La construcció ha sigut els darrers anys el sector més dinàmic de l'economia valenciana. En el període que va de 2000 a 2005,

l'agricultura i la ramaderia i la indústria han reduït la seua aportació al producte interior brut valencià, passant del 3 % al 2,3 %, i del 19,5 % al 15,4 %, respectivament. Per contra, la construcció mostra una contribució ascendent, del 8,1 % al 10,9 %, a un nivell superior fins i tot al del turisme. La tendència és molt semblant si parlem del mercat de treball: en 2005, l'11,7 % de la població activa estava ocupada en la construcció, segons dades de Comissions Obres. Totes aquestes xifres, però, no són suficients per a explicar per què avui el sector de la construcció i de la promoció ha generat grans fortunes i ha perfilat una nova constel·lació en l'univers econòmic valencià.

Resulta molt més entenedor acudir a un estudi de l'empresa consultora KPMG, que explica el perquè del desplaçament de capitals des dels sectors tradicionals cap a la construcció (la inversió industrial s'ha reduït un 10,7 % només de 2004 a 2005). Segons l'estudi de la consultora KPMG, *Comunidad Valenciana SA*, en què s'avaluen els resultats nets de les principals cent empreses valencianes, les de la construcció i la immobiliària van obtenir uns beneficis de 234 milions d'euros durant 2004, molt per damunt del següent dels sectors, el químic, amb 135 milions. Tèxtil, confecció i calcer van obtenir beneficis per valor de 8 milions d'euros. Aquest mateix informe mostra que

Violeta Tena Barreda és llicenciada en periodisme i redactora de la revista *El Temps*.

L'ESPILL

el nivell de rendibilitat de les companyies constructores és molt més elevat que el de tota la resta de sectors. Els resultats de *Comunidad Valenciana SA* apunten al fet que, mentre les companyies de la construcció valuades van obtenir una rendibilitat financera del 30,30 %, el resultat conjunt de les cent empreses estudiades limita aquesta xifra a menys de la meitat, el 14,17 %. És a dir, que mentre, posem per cas, un patró del tèxtil va obtenir 1,4 euros per cada euro que va invertir, un constructor va aconseguir-ne més de tres. Quin empresari amb disponibilitat de capital desaprofitaria, doncs, l'oportunitat d'invertir recursos en aquest sector?

De moment, han estat pocs els empresaris que no han caigut en la temptació de destinar part de les seues inversions a la promoció d'habitatges. Les xifres, però, es mouen a gran escala, en aquelles firmes que, o bé ja formaven part del negoci (Ballester, Ortiz, Murcia Puchades, Onofre Miguel o Lubasa, etc.), o bé s'hi han incorporat recentment però amb la suficient antelació per a gaudir d'una legislació laxa i uns costos baixos (Llanera, Astroc, Roig, Ger). Comencem pels últims.

PER TERRA, MAR I AIRE

Llanera és l'exemple paradigmàtic de l'ascens fulgurant d'un nouvingut. El ben cert és que, tot i que l'empresa de Llanera de Ranés (la Costera) no és ni de bon tros la que més factura ni la que més habitatges ha promogut, sí que és, en canvi, la que més visibilitat social ha adquirit gràcies a una acurada estratègia de màrqueting. Perquè Llanera no sols és una empresa de construcció i promoció. Llanera, amb les seues

lletres blanques sobre fons roig i un logotip de forma quadrada que evoca una dobla *ela*, és el nom que ha inundat una part del mobiliari urbà de les grans ciutats valencianes; el nom d'una orquestra filharmonica; la denominació que des d'enguany té el campionat autonòmic de creuers; el nom que apareix al darrere dels jugadors del València quan ofereixen una conferència de premsa; o, també, l'apel·latiu que llueixen en les samarretes els jugadors de l'equip de futbol anglès Charlton Athletic.

Darrere de tota l'estratègia de màrqueting organitzada al seu voltant, hi ha la història d'una de tantes empreses creades quasibé del no-res. L'origen de l'empresa se situa a la meitat de la dècada dels seixanta, quan un emigrant valencià, Fernando Gallego, va decidir tornar-se'n a Xàtiva, per fundar una empresa de reformes i petites obres. L'empresa s'anomenà Construcciones Llanera SL i aniria adquirint volum amb el pas dels anys. Això no obstant, el veritable pas de gegant el va fer Llanera amb el relleu generacional, quan Fernando Gallego fill, que avui compta 31 anys, va agafar els regnes de la companyia. Gallego havia estudiat ciències empresarials i havia completat els seus estudis amb un màster en urbanisme. Era el 1995 i tot just un any abans les Corts Valencianes, amb l'impuls del Partit Socialista, havien aprovat la polèmica Llei Reguladora de l'Activitat Urbànica (LRAU), que donaria ales al negoci immobiliari al País Valencià. Gallego en va prendre bona nota i es va decidir a utilitzar l'empresa familiar com a plataforma per a posar en pràctica els coneixements que havia adquirit. La companyia que tenia en ment conservava el nom que li havia donat el seu pare però no s'assemblava gens al que havia estat fins aquell moment.

Una de les primeres decisions de Fernando Gallego, aconsellat pel professor de l'escola de negocis ESADE, Luis Huete, a qui s'atribueix l'espectacular creixement de l'empresa, va ser vendre les pedreres, que havien estat la base del negoci del pare. Els diners que en va traure els va invertir en l'adquisició de sòl a Xàtiva, Alcossebre i Dénia. De forma paral·lela, l'empresa es va professionalitzar amb la constitució d'un consell d'administració format per membres de la família i consellers externs. L'any 2004, el grup va dur endavant una reordenació societària que va cristal·litzar en la constitució de Llanera Construcciones, Obras y Proyectos SL, dedicada a la construcció, i de Llanera Urbanisme i Inmobiliària SL, dedicada al desenvolupament immobiliari. Aquesta estructura ha permès al Grup Llanera controlar la cadena de valor del cicle immobiliari, des de la promoció de sòl fins al servei postvenda.

De fet, en el seu intent per assolir la gestió absoluta del producte, Llanera ha tancat acords amb el fabricant de mobles i il·luminació Mario Mariner, amb Porcelanosa o la tèxtil Colortex per a incorporar els seus productes als seus habitatges. La companyia ha anat una mica més enllà i s'ha sumat al selecte grup d'empreses que integra en la cadena de valor el *home service*, serveis de valor afegit que es presten als compradors de segona residència. Aquest producte, que també ofereix Marina d'Or, té com a objectiu situar l'empresa en una posició avantatjosa davant la temuda però sempre postergada saturació immobiliària.

Amb tots aquests paràmetres, Llanera ha aconseguit fer el salt des del seu bressol xativí fins a més enllà de les fronteres del País Valencià. Per a fer-ho, han comptat amb l'aquiescència de l'alcalde de Xàtiva,

Alfonso Rus, un dels homes forts del Partit Popular a la província de València, a qui s'ha acusat de donar tracte de favor a l'empresa dels Gallego i donar-los l'impuls necessari per a obrir-los les portes a projectes de més gran volada arreu del territori valencià. De moment, els Gallego ja han deixat la seua empremta a Dénia (98 apartaments al complex residencial Entreolas), Vilamarxant (4.107 habitatges), Riba-roja (4.650), Cieza (Múrcia, 3.000), Xàtiva (500 habitatges, un parc empresarial i una polèmica restauració de la plaça de bous) o Peníscola (1.951). A més, a llarg termini, Llanera projecta construir entre 30 i 35 camps de golf al llarg de tota la costa del Mediterrani. El seu projecte més emblemàtic, però, es troba a Catarroja (l'Horta Sud), on Llanera promou junt amb l'Institut Valencià de la Vivenda (IVVSA), una societat pública qüestionada pel síndic de comptes, el programa d'actuació integral (PAI) Nou Mil·lenni, que preveu la construcció de 12.000 habitatges en una sola promoció. Més enllà del rebuig social que ha despertat el projecte pel seu volum, un informe oficial del mateix ajuntament assegura que la construcció de 12.000 habitatges en Nou Mil·lenni «no està justificada» i la memòria del PAI «no presenta dades suficients relatives a la necessitat de vivendes a aquest nivell en la zona».

Més enllà d'aquestes crítiques, i amb tots aquests projectes en cartera, el Grup Llanera ja compta amb 700 treballadors. L'any 2005 va obtenir uns beneficis de 15,8 milions d'euros, quan el 2000 aquesta xifra només aplegava als 0,2 milions. Ara, però, Llanera ha entrat en una nova fase que ha començat per la recent reorganització de la seua estructura directiva, que haurà d'aplicar el Pla Estratègic d'ací a 2009.

L'objectiu dels Gallego, que ja han aconseguit un múscul financer considerable, és diversificar el negoci i entrar en el món de les concessions públiques i els serveis, fins que aquestes representen el 25 % de la seua facturació. Mentrestant, això sí, el seu nom continua apareixent pertot arreu, des de grans façanes d'edificis fins a samarretes de futbol o equips de bàsquet.

Si el creixement del grup Llanera ha estat espectacular, no menys ho ha estat el d'Astroc, que amb una estratègia més discreta però no menys efectiva que Llanera ha aconseguit situar-se entre les principals firmes promotores del País Valencià. De fet, a hores d'ara Astroc és una de les poques empreses valencianes que cotitza en l'Ibex-35 (hi és present des de maig de 2006). També com en el cas de Llanera, la trajectòria d'Astroc està protagonitzada per un nouvingut, un jove de 38 anys anomenat Enrique Bañuelos, fill d'un treballador dels Alts Forns mort en accident laboral, que ha fet d'una empresa radicada a Sagunt un grup que avui reparteix els seus interessos entre el País Valencià, les illes Balears i Madrid i que vol obrir-se pas a Nova York. En només 10 anys, Astroc ha presentat 37 PAI de 17,4 milions de metres quadrats, la qual cosa suposa la construcció de 1.600 habitatges. A dia d'avui, l'empresa està valorada en 1.600 milions d'euros.

Les vivendes residencials constitueixen el gruix de les actuacions d'Astroc, si bé amb el pas del temps la gestió de sòl s'ha convertit en la seua principal àrea de negoci: a Sant Jordi ha promogut la construcció de 2.400 vivendes; 5.552 a Sant Antoni de Benaixeve; 9.000 a Almenara; 9.000 a Simat de la Vallidigna; i 800 a Alboraià. No obstant això, els interessos del grup s'estenen fora del territori valencià. Astroc també és

present a les illes Balears, on la seua presència no ha estat exempta de polèmica. Programa de Actuación de Baleares SL, filial d'Astroc, va comprar en 2005 vuit milions de metres quadrats i el Palau de Bendinat a l'alcalde de Calvià, Carlos Delgado, del PP, en una operació polèmica per la possibilitat, no materialitzada fins ara, que el mateix ajuntament dugués a terme la corresponent requalificació dels terrenys.

A banda de l'activitat estrictament empresarial, Astroc s'ha fet popular pel seu mecenatge. La Fundació Astroc, una entitat a través de la qual es patrocinen activitats esportives, culturals i socials, ha esdevingut la tercera de les potes sobre les quals se sustenta el negoci d'Enrique Bañuelos. Entre altres aspectes, la Fundació Astroc ha signat un conveni amb l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM), que dirigeix l'esposa de qui ha estat durant aquests anys conseller de Territori i Habitatge, Rafael Blasco Castany (ara conseller de Sanitat), pel qual la firma es compromet a fer una aportació anual d'un milió d'euros per a patrocinar exposicions, a banda de cedir-li la seua seu a Madrid per a promocionar el museu. La fundació també s'ha compromès a cedir un espai per a exposicions de l'IVAM en la seu de què disposa a Nova York.

Astroc compta en el seu planter d'empleats amb la presència d'alguns notables com ara la germana del president de la Generalitat, Francesc Camps, o Javier Ferrando, germà de Rafael Ferrando, president de la Confederació Empresarial Valenciana.¹

Junt amb els de Gallego i Bañuelos, també apareixen noms amb una llarga trajectòria empresarial que, darrerament, han bolcat els seus esforços en el sector de la construcció. És el cas de Paco Roig, un controvertit empresari que va fer nom amb el

seu ascens a la presidència del València CF i que forma part d'una de les nissagues, amb els seus germans Joan (Mercadona i Pamesa bàsquet) i Fernando (Vila-real CF, Pamesa Ceràmica), més conegudes del País Valencià. Malgrat la seua llarga trajectòria professional, Paco Roig és, en certa mesura, un nouvingut en el camp de la construcció. La seua irrupció en aquesta esfera s'esdevingué al maig de 2005, quan va presentar en societat el seu projecte en terres valencianes, sota el nom Roig Grupo Corporativo: la construcció de deu camps de golf i una inversió de 3.000 milions d'euros que implicava la construcció de 2.000 habitatges de luxe i dos hotels a la Baronia Golf Resort (entre les poblacions d'Estivella, Torres Torres i Algímia); i 1.500 habitatges i un hotel de luxe a Sanet i Negrals (la Marina Alta). A més a més, Roig Grupo Corporativo ha estat un dels impulsors de la construcció de l'anomenat *Manhattan de Cullera*, un gran complex residencial que ocuparà 10 milions de metres quadrats en les zones del Brosquil i el Marenyet de Cullera i en el qual participarà amb la construcció de 3.900 vivendes, dos camps de golf i un hotel, dins del complex Valencia Beach&Golf Resort. A banda, Roig, a través de Promociones Riolva SL també ha centrat la seua mirada en Riba-roja, on ja ha presentat un projecte residencial que inclou la construcció de 830 cases, així com dos PAI industrials. Al novembre de 2005 es calculava en tres milions el nombre de metres quadrats de sòl propi que Roig Grupo Corporativo tenia en cartera. Entre els principals reclams que utilitzen les promocions de les vivendes que construeix Roig hi ha l'assessorament de l'exjugador Jack Nicklaus en el disseny dels camps de golf, o la promoció de l'anomenat «golf sostenible».

L'activitat de Roig no s'atura en territori valencià. Roig Grupo Corporativo s'ha embarcat recentment en el seu primer projecte internacional i acaba de subscriure un acord de col·laboració amb la multinacional Invi pel qual participa en un 10 % del total de la inversió i un contracte d'assessorament en el disseny i execució de cinc projectes residencials i de golf a Amèrica del Sud (quatre al Brasil i el cinquè al Perú). Els projectes d'Amèrica del Sud suposaran una inversió de 2.230 milions d'euros.

Un altra de les cares noves que ha optat per l'expansió del negoci fora de les nostres fronteres ha estat Jesús Ger, fins fa poc un desconegut empresari català establert a Castelló que ha convertit Marina d'Or en un fenomen mediàtic. Amb la seua publicitada «Ciudad de Vacaciones», Ger ha inaugurat un nou concepte turistico-residencial que ara pretén exportar a mercats emergents, com els països de l'est d'Europa o Xina. Jesús Ger era un venedor de matalassos. A partir d'ací, poc o res se sap sobre l'origen d'aquest empresari que va fundar el Grupo Marina d'Or-Loger en 1985 i que va irrompre en les pàgines dels periòdics quan va entrar en la pugna (que finalment va guanyar) pel PAI Mundo Ilusión entre les poblacions de Cabanes i Orpesa, un projecte que estava destinat a esdevenir un revulsiu per a una costa, la de Castelló, que fins ara havia registrat una explotació turística molt més minsa que la de les seues germanes valencianes i alacantines. Es tracta del PAI més gran del País Valencià i comporta la requalificació de 18 milions de metres de quadrats sobre els quals es projecta la construcció de 48.000 vivendes amb la intenció de crear la major ciutat de vacances d'Europa. Això no obstant, l'adjudicació del projecte no ha estat exempta

de polèmica, ja que hi aspirava també una unió temporal d'empreses formada per Ortiz, PGP i Lubasa, aquesta última una de les empreses més poderoses de Castelló. L'enfrontament entre tots dos aspirants es va agreujar fins a arribar a la desqualificació personal i a generar un cisma al si del sector de la construcció, que sempre ha vist amb recel la figura de Jesús Ger.

El PAI Mundo Ilusión, que malgrat la polèmica ha comptat amb l'aquiescència i el favor dels grups locals tant populars com socialistes i de la Conselleria, va ser adjudicat a finals de setembre de 2005 pels ajuntaments de Cabanes i Orpesa del Mar al projecte Marina d'Or Golf, presentat per Ger. Marina d'Or Golf ha construït de moment 10.000 vivendes, cosa que no ha impedit que la Ciudad de Vacaciones es publicite a tot l'Estat espanyol, sinó també a Anglaterra o Portugal, com una realitat que inclou set hotels *tematitzats* (no hi manquen que recreen l'ambient de Las Vegas o de París, un soc «de les mil i una nits, amb detalls orientals en un entorn d'oasis del desert» o un restaurant, Alcatraz, per «gaudir sentint-te presoner»), tres camps de golf, un gran balneari científic d'aigua marina, pistes artificials d'esquí, un llac artificial de 30.000 metres quadrats o dos quilòmetres de «platges caribenyes», entre altres instal·lacions. La inversió prevista és de 6.000 milions d'euros, si bé la macroubilització ha quedat a expenses de l'aprovació definitiva per part de la Conselleria de Territori.

El grup de Jesús Ger, que no descarta eixir a borsa a llarg termini, compta en l'actualitat amb delegacions a Pequín, Londres i París, i, bé que de manera embrionària, l'empresari ja projecta la construcció d'una «Ciudad de Vacaciones» de majors di-

mensions que la de Castelló en un indret encara sense definir de la Xina. On sí que té projectes en ferm el grup Marina d'Or és al Marroc: allí, el passat maig va resultar l'empresa adjudicatària de la construcció de 6.300 habitatges de protecció oficial per valor de 148 milions d'euros a la ciutat de nova creació de Tamesna.

PUGNA ENTRE CLÀSSICS I ASPIRANTS

L'adjudicació del PAI Mundo Ilusión al grup Marina d'Or de Jesús Ger va representar un sotrac en els cercles empresarials. La inèrcia empresarial de Castelló apuntava al fet que el guanyador del concurs seria Lubasa, la companyia presidida per Luis Batalla, un home crescut a l'ombra del president de la Diputació, Carlos Fabra, que té negocis en pràcticament totes les àrees a les comarques de Castelló. Precisament, la no adjudicació del PAI va generar una agra polèmica amb Marina d'Or que va sobrepassar els cercles empresarials per a saltar a les pàgines dels periòdics en forma de mútues acusacions. En la pràctica l'enfrontament Lubasa-Marina d'Or va suposar per als clàssics del sector prendre consciència del fet que els nous constructors estaven en disposició de lluitar en igualtat de condicions amb ells. El pastís, doncs, hauria de repartir-se entre més comensals.

Luis Batalla va iniciar-se en el món dels negocis amb una empresa de maquinària agrícola en la dècada dels seixanta. Des d'aleshores, Batalla, un home discret i poc donat a les aparicions públiques, ha diversificat el seu negoci i avui gestiona des d'assegurances fins a serveis de recollida de deixalles, passant per empreses de se-

guretat o la firma ceràmica Saloni. Més enllà d'aquests negocis, els interessos immobiliaris de més gran abast de Lubasa se centren a Benicàssim, Borriana i Cullera. En aquest últim municipi Lubasa participa, a través d'una unió temporal d'empreses, en l'anomenat *Manhattan de Cullera*, on construirà 9.000 vivendes i un port esportiu sobre una superfície de 5,5 milions de metres quadrats; a Benicàssim projecta la construcció de 2.500 habitatges, dos hotels i un camp de golf; mentre que a la població de la Plana Baixa promou 5.289 habitatges en el complex residencial Santa Bàrbara Golf. En l'àmbit de les primeres residències, Lubasa ha centrat les seues actuacions en l'àrea metropolitana de València, i més concretament a Massamagrell, Albal i la Pobra de Farnals. La firma castellanenca, a més, ha adquirit recentment l'edifici dels antics jutjats del carrer de Navarro Reverter a València, on pretén instal·lar la seua seu a la capital valenciana.

A banda de les soterrades acusacions de suposats tractes de favor cap a Lubasa en l'adjudicació d'obra pública, el ben cert és que la gestió d'aquesta companyia no ha estat exempta de polèmica. De fet, el passat mes de maig, Luis Batalla va ser condemnat com a president de Lubasa a dos anys de presó per un frau fiscal de 2,2 milions d'euros en l'IVA i l'impost de societats al llarg de tres anys. Batalla va evitar la presó després de pagar una multa que ascendia a vora nou milions d'euros.

Batalla no ha estat, però, l'únic promotor valencià que ha tingut problemes amb la justícia. Més recentment, l'alacantí Enrique Ortiz ha saltat a les pàgines dels periòdics per haver de comparèixer als tribunals. En concret, el passat mes d'agost, el fiscal anticorrupció d'Alacant va acusar Enrique

Ortiz, l'alcalde d'Alacant, dos regidors municipals i un tècnic, de cinc delictes, entre els quals el tràfic d'influències en l'adjudicació de tres aparcaments subterranis. Siga casualitat o no, tant Batalla com Ortiz han exercit durant anys un poder omnímode en les seues respectives províncies. En el cas d'Ortiz, però, el seu deler per cultivar-se una imatge pública i la seua manifesta proximitat al Partit Popular l'han portat a convertir-se en una referència.

Enrique Ortiz respon perfectament al prototip d'home fet a sí mateix. Als 18 anys, tal i com ell ha reconegut en diverses entrevistes, va deixar els estudis per ajudar en l'empresa de contractista del seu pare. Des d'aleshores i fins ara, Ortiz ha passat de gestionar una constructora local a ostentar la presidència de la major empresa de les comarques alacantines. A través de les empreses dependents del Grupo Ortiz, el constructor, que també és màxim accionista de l'Hèrcules CF, ha aconseguit tenir sota el seu control quasi tot el que es mou a Alacant. Es calcula que les adjudicacions públiques han posat al seu comandament 9,5 milions de metres quadrats a la província, 4,4 dels quals ja s'han classificat com a residencials i on podrà construir més de 40.000 habitatges. A la ciutat d'Alacant, Grupo Ortiz gestiona l'eixamplament del barri de Sant Blai i l'expansió del barri de Vistahermosa. A partir d'ací, els seus interessos s'estenen a àrees de negoci tan diverses com la neteja de col·legis públics d'Alacant, les obres de construcció del tramvia, la propietat del 12,5 % del centre comercial Panoramis o la construcció de places d'aparcament.

També a Alacant, Ortiz ha estat protagonista de l'operació urbanística més sonada de la història de la ciutat. El Grupo Ortiz ha promogut la urbanització de 4,2

milions de metres quadrats on es construiran 15.278 habitatges que donaran cabuda a més de 45.000 nous habitants, en l'anomenat *Pla Rabassa*. L'aprovació del projecte va generar un aldarull social important, les ramificacions polítiques del qual van acabar desmantellant el grup socialista local.

Els interessos urbanístics d'Ortiz s'estenen a Peníscola (on gestionarà el futur port esportiu), Benidorm, la Vila Joiosa, Villena i, darrerament, a les comarques valencianes i més concretament a Manises. En aquesta població de l'Horta Sud, la societat Tarea SL, constituïda per Ortiz i l'Institut Valencià de la Vivenda, promou Nou Manises, una macrourbanització on es vol construir 10.000 habitatges. La delegada del Grup Ortiz a València és l'exdelegada del Govern i consellera en l'etapa Zaplana, Carmen Mas.

A més dels projectes de Rabassa i de Nou Manises, si hi ha hagut una operació que ha portat el constructor a les primeres pàgines dels periòdics, aquesta ha estat la maniobra que ha protagonitzat a Terra Mítica, el polèmic parc d'atraccions de Benidorm construït en l'etapa de govern d'Eduardo Zaplana i que havia esdevingut un llast per a l'administració valenciana i també per a les entitats que participen en el seu accionariat. El parc arrossegava un deute de 219 milions d'euros que va provocar que la direcció anunciàs la suspensió de pagaments al maig de 2004. A partir d'aleshores es va aplicar un pla de sanejament que tenia com a punt culminant la venda dels 139.000 metres quadrats de superfície edificable adjacents al parc. Els gestors de Terra Mítica els havien valorat amb un preu d'eixida de 60 milions d'euros. Ortiz, pel seu cantó, va oferir quedar-se'ls per 85 milions. La sorprenent compra permetria que el complex d'oci passàs de ser una

empresa en números rojos a una empresa completament sanejada, i doncs eliminar de passada un dels maldecaps de la Generalitat i les caixes d'estalvi i altres entitats.

Els interessos del constructor alacantí també superen els límits del País Valencià i s'estenen fins a Eivissa, on participa en una de les operacions més polèmiques a les Illes. Aquest mateix any, Ortiz ha vist com el govern balear adjudicava la construcció de la controvertida autopista Eivissa-Sant Antoni a la unió temporal d'empreses que comparteix amb Fomento de Construcciones y Contratas (FCC), de la qual és conseller l'exministre del PP Abel Matutes.

Com en el cas de Jesús Ger, també Enrique Ortiz té previst expandir el negoci immobiliari a Àsia, i més concretament a Xina, on té projectada la construcció de 6.000 habitatges d'un complex residencial a la ciutat de Ningbo.

Precisament, la presidència del parc temàtic ara reflatat l'ocupa un altre dels principals constructors de les comarques alacantines. Es tracta d'Andrés Ballester, fill i nét d'un fabricant de farines que al poc temps d'entrar en el negoci familiar va decidir reconvertir-lo per esdevenir constructor (o «promotor-constructor» com ell mateix prefereix que el qualifiquen). A partir d'aquell moment el creixement de l'empresa es va centrar a Benidorm, on al llarg dels trenta anys de vida de la firma ha construït més de 3500 apartaments. Precisament, dues de les torres de 22 pisos que actualment construeix Ballester s'han vist envoltades de polèmica, després que aquest estiu la Direcció General de Costes amenaçara d'enderrocar-les adduint que en alguns trams es troben a només 20 centímetres de la vora de la mar.

Avui, Ballester és un dels principals referents del sector a través del conglomerat

Edificaciones Calpe. En l'actualitat, centra la seua activitat a Cullera, Calp, la Nucia, Altea (promou 5.000 habitatges sobre una superfície de tres milions de metres quadrats a través de la filial Altea Futura), Benigembla (1.500 habitatges, promoguts a través de la filial Coll de Rates SL, on participa també el cantant Julio Iglesias) i Parcent. A l'igual que altres empreses del sector, Ballester ha vist en els residents estrangers una oportunitat de mantenir el negoci. En aquest sentit, la firma Ballester és, a més, propietària de la principal xarxa d'hotels del País Valencià, que construeix i gestiona a través de la marca SH.

'PILOTADA' HISTÒRICA

Junt amb els Ortiz, Batalla o Ballester, un altre dels clàssics del sector és la família Soler, coneguda fora dels cercles empresarials per haver protagonitzat l'enèsim desembarcament d'un constructor en la presidència d'un club de futbol, en aquest cas, el València CF. Des de l'estiu de 2004, els Soler són els màxims accionistes de l'equip de la capital valenciana, després d'una dura pugna que els va enfrontar al també promotor i expresident, Francisco Roig. El futbol, però, és per als Soler només una afeció. El nucli del seu patrimoni i la seua ascendència empresarial està en el món de la promoció i la construcció.

L'origen dels Soler es troba a Torís, a la comarca de la Ribera Alta, on va nàixer el patriarca de la família, Bautista Soler Crespo, l'any 1929. Amb 20 anys va traslladar-se a València i allí va iniciar la seua trajectòria com a agent de la propietat immobiliària. Temps després, va fundar l'empresa Bautista Soler Crespo, a través

de la qual va anar integrant-se en el món immobiliari fins a esdevenir una empresa amb prou múscul financer per a adquirir a finals dels anys setanta cinc firmes més i convertir-se, de pas, en un dels principals referents del sector. Avui, el conglomerat d'empreses que dirigeix s'aixopluguen sota el nom de Construcciones Soler i es calcula que fins a 6.000 vivendes del País Valencià porten la seua signatura.

Els principals interessos immobiliaris de Bautista Soler estan al País Valencià, però això no ha impedit que tinga una participació del 5 % de l'accionariat de Metrovacesa, considerada la principal empresa promotora d'Europa. Gràcies a aquesta participació, Bautista Soler ha intervingut com a part en el conflicte que enfronta l'accionista majoritari, la família catalana dels Sanahuja, i el president de la firma, Joaquín Rivero, per qui Soler ha pres partit aportant les seues accions i compromentent el seu capital en una prova de forces que, quan s'escruien aquestes línies, està a l'espera de dirimir-se en els jutjats.

Més enllà del món de la promoció i de la pilota, Bautista Soler també s'ha interessat pel món del cinema. Només a Madrid va arribar a gestionar 42 sales de cinema i 14 a València i a ell correspon d'haver recuperat els emblemàtics cines Lys. La seua última i sembla que definitiva incursió en el món del cel·luloide va ser en 1996. Pel que fa al món de les finances, Bautista Soler manté participacions en el Banco Santander, Banesto i BBVA per valor de 168 milions d'euros.

El segon dels protagonistes d'aquesta nissaga de promotors és el primogènit de Bautista, de nom Juan Bautista Soler Luján, conegut per ostentar la presidència del València CF. Soler Luján va seguir des del principi els passos del seu pare, però al poc de

complir els 30 anys va decidir emprendre el camí en solitari. En 1987 va fundar la seua primera societat. Un any després, ja se'n comptabilitzaven vuit sota el seu control. Avui, totes s'agrupen sota el nom de Grupo Juan Bautista Soler i es calcula que controla una borsa de sòl edificable per valor de 282 milions d'euros. Fins ara, Soler Luján ha construït més de 3.000 vivendes. En l'actualitat, els seus principals interessos immobiliaris es concentren a Montcada, Sant Vicent del Raspeig, Dénia i Ribera-roja. En aquesta localitat del Camp de Túria Soler Luján ha protagonitzat un dels episodis urbanístics més controvertits dels últims anys.

Quan el promotor va assumir la presidència del València CF, ho va fer sota la promesa d'eixugar el deute que llstavava els comptes del club. Els plans de Soler Luján suposaven traslladar la ciutat esportiva on s'entrena l'equip de Paterna a Ribera-roja i incorporar-hi una àrea on construir les vivendes. Dit i fet, l'operació Porxinos es va tancar amb la signatura d'un acord entre l'ajuntament de Ribera-roja, el València CF i la Conselleria de Territori i Habitatge, després que el club de futbol compràs a través de la intercessió d'un intermediari terrenys en una zona anomenada Porxinos i la Conselleria donàs el vistiplau a una reclassificació de terrenys rústics a urbanitzables. El mateix Soler Luján va qualificar de *pelotazo* l'operació, que sempre va tenir l'apadrinament del progenitor dels Soler.

Al contrari que el pare, Soler Luján no ha defugit l'ocasió de representar l'empresariat valencià i dur-hi a cap un paper actiu. Així, va ostentar la presidència de l'Associació de Promotors Immobiliaris i Agents Urbanitzadors de la província de València durant els anys de més empenta del sector,

ahora que és membre del *lobby* Associació Valenciana d'Empresaris.

Tot i que la llista d'empresaris dedicats al món de la construcció podria ampliar-se, cal no oblidar tres noms que, en diferents parts del País Valencià, han perfilat la seua pròpia trajectòria empresarial. El primer d'ells és el Grupo Onofre Miguel, una promotora de llarg recorregut (va ser fundada en 1947) que des de 1996, quan va morir el seu pare, encapçala José Luis Miguel, nét del fundador. A l'edificació de residències urbanes i en la costa, activitats tradicionals d'Onofre Miguel, s'hi han sumat també més àrees de negoci com ara la promoció de parcs empresarials (entre els quals hi ha el parc empresarial Tàctica-Ciudad de Negocios a la localitat de Paterna, on ha invertit 50 milions d'euros), hotels, oficines, naus i locals comercials i la gestió de sòl. Pel que fa a l'habitatge residencial, els ulls d'Onofre Miguel estan posats en la costa castellonenca (de fet, és un dels patrocinadors del Castelló CF), menys saturada que l'alacantina o la valenciana. En el seu pla estratègic la promotora té previst invertir fins a 370 milions en la franja de la Costa de Azahar abans de 2011, construint-hi més de 1.000 vivendes i dos hotels. Els barris de Campanar i de Nou Campanar, a la ciutat de València, han sigut des de la dècada dels setanta, i continuen sent, un dels punts estratègics d'Onofre Miguel. A banda, l'any passat la firma va comprar el 22 % d'Ayco Grupo, dedicada a la promoció immobiliària a Madrid, Andalusia, Mallorca i el País Valencià.

Malgrat la seua joventut, José Luis Miguel ha aconseguit ja una certa projecció social. Des de 2005 és president d'Urbe Desarrollo, la fira immobiliària per excel·lència del País Valencià i una de les més

importants d'Europa. Onofre Miguel és, a més, l'única promotora valenciana que, fins ara, ha concretat el conveni entre la Generalitat i la Federació Valenciana de Promotors Immobiliaris i Agents Urbanístics de la Comunitat Valenciana pel qual una desena d'empreses del sector es comprometen a repoblar i reforestar 25.000 hectàrees de bosc.

L'actitud altruista de José Luis Miguel no acaba ací. El promotor s'ha mostrat dispost en diverses ocasions a finançar una part dels 60 milions d'euros que costa l'Esfera Armil·lar, un monument amb el diàmetre d'un camp de futbol i 92 metres d'alçada que sorgeix intermitentment per boca dels polítics valencians, però que sempre acaba sent rebutjat tant pel seu cost com per la manca d'una ubicació adequada a la ciutat de València. Tot i amb això, tant els Onofre Miguel com els Lladró (amb qui han participat en la promoció de vivendes a Campanar) s'han ofert a pagar l'estructura.

Francisco Murcia Puchades és un altre dels homes forts del sector, a pesar de la seua joventut. President de la Federació de Promotors de la Comunitat Valenciana en substitució de Juan Bautista Soler, Murcia Puchades ha arribat a la presidència d'aquesta entitat en un moment especialment delicat, tot just coincidint amb l'allau de crítiques de la Unió Europea i l'alarma social despertada pels excessos urbanístics. Per a fer front a tot això, Murcia Puchades ha impulsat una Agència de Turisme Residencial per a apaivagar les «campanyes demagògiques».

Més enllà de les tasques de representació, l'origen de la firma Murcia Puchades es troba a la dècada dels trenta a Benidorm, on va ser un dels protagonistes del desenrot-

llisme. En l'actualitat, la firma, dirigida per la tercera generació, encapçala actuacions urbanístiques sobre més de vuit milions de metres quadrats en 13 municipis, de les quals les més destacades són a Polop, Xàbia, la Vila Joiosa, el Campello, Benidorm i Finestrat. En terrenys d'aquest darrer municipi, Murcia Puchades hi promou la construcció de 1.300 xalets sobre una superfície d'un milió de metres quadrats junt amb Lladró i la filial immobiliària de Bancaixa. La construcció s'ubica a poca distància del parc temàtic Terra Mítica.

A més de Murcia Puchades, Ortiz i Ballesster, cal destacar, a les comarques alacantines, el paper de Manuel Peláez Castillo, fundador de la constructora Ecisa. La firma, que avui dirigeixen els seus descendents, ha realitzat més de 1.000 obres i 25.000 vivendes en els seus 38 anys d'història. Els orígens de l'empresa cal buscar-los en l'any 1968 quan Peláez, un jove nascut a Banalúa de las Villas i després traslladat a Alacant, constitueix Estructuras y Cimientos Insulares SA (Ecisa). Durant les primeres dècades, Ecisa destaca per introduir tècniques i materials nous per a la construcció, i que a partir dels anys vuitanta dona pas a un major interès per l'edificació en general. A partir dels noranta, Ecisa es diversifica i introdueix sectors que van des de la climatització fins a les obres d'acabat passant per la gestió de les residències de la tercera edat. Entre les fites que marquen la història de l'empresa hi ha la construcció d'una part de Terra Mítica l'any 2000 o l'estructura de vivendes més alta de l'Estat espanyol a Benidorm en 2001. Peláez ha sigut també membre del consell d'administració de Terra Mítica i en l'actualitat té una fundació que porta el seu nom.

CONCLUSIÓ

Dir que aquest article recull els noms propis de tots els protagonistes del panorama urbanístic del País Valencià seria faltar a la veritat. Com se sol dir: «són tots els que estan, però no estan tots els que són». Als Murcia Puchades, Ortiz, Soler, Batalla, Ballester, Peláez, Onofre Miguel... caldria afegir-hi més cognoms sense els quals resultaria difícil, si no impossible, entendre per què els empresaris de la construcció, promoció i del món immobiliari en general han esdevingut un poder fàctic a casa nostra. Qüestions d'espai i d'opacitat empresarial impedeixen ampliar la llista a noms com Vicente Girbés (Blauverd), Carlos Turró (Cleop), Vicente Cotino (Sedesa), Felipe Almenar (Cyes), Manuel Puchades (Edival), Luis Semper (Grupo Lar) o Juan Armiñana (Promociones Armiñana). Tots ells, sense oblidar tampoc l'important quota de mercat que ocupen empreses foranes com ara Dragados (Palau de les Arts i Hospital la Fe de València); Ferrovial (dàrsena interior del port de València per a la Copa Amèrica) o Metro-

vaca, que han trobat en el País Valencià un bon indret on engrossir els seus comptes de resultats a base d'adjudicacions de grans obres públiques.

Amb una cartera de sòl més o menys voluminosa; dirigint empreses creades del no-res o fruit de la perseverança dels progenitors; amb més o menys diversitat d'àrees de negoci; amb una trajectòria empresarial llarga o curta; pròxims o allunyats del partit de govern de torn; amb un nivell de professionalització més alt o més baix; conreadors d'una acurada imatge pública o discrets i reservats, tant se val. Els empresaris de la construcció, comptat i debatut, són un nucli format per partícules heterogènies però amb prou capacitat per a no tan sols protagonitzar la vida econòmica al País Valencià sinó, a més a més, perfilar el model social i de país amb un escaire a la mesura del negoci. □

1. En octubre de 2006 i arran de la denúncia pública d'aquesta col·lusió per la diputada del PSPV Ana Noguera, Astroc anuncià que suspenia la seua activitat de mecenatge. [N. ed.]

Un país sense llauradors?

El declivi de l'agricultura al País Valencià

Manolo Peris

D'uns anys ençà el sector agrari pateix un procés de transformació i evolució radical de totes les seues estructures, tant les de producció agrària en el camp, com les de transformació i manipulació i les de comercialització i distribució. Aquesta evolució s'està produint a una velocitat de vertigen.

L'agricultura tradicional valenciana havia estat conduïda des de temps immemorial per una estructura bàsica fonamentada en la família camperola. En aquests moments, a l'inici del segle XXI, es troba en una posició en què l'agroindústria de transformació, manipulació i comercialització ha desplaçat el principal protagonista de la història, el llaurador i la família camperola, a un nivell de simple observador de la realitat diària, a qui tot li ve imposat des de fora.

L'ideal de la producció agrària mediterrània, enfront del model de grans explotacions i empreses multinacionals predominant en l'agricultura continental europea, o també nord-americana, ha passat d'una situació més o menys idíl·lica en la qual viu-

re de la terra era un fet relativament senzill a una situació en què el fet de ser llaurador representa quasi una actitud heroica.

Sens dubte la situació actual respon a processos d'ordre general que han afectat també la resta d'estats integrats en la Unió Europea. De fet, qualsevol país del món més desenvolupat ha conegut processos d'industrialització i de terciarització que han reduït a nivells mínims la importància econòmica i social del sector primari. Però també és veritat que determinades polítiques de defensa, protecció i desenvolupament del sector agrari, basades en la investigació i en un enfocament qualitatiu, han permès fer front a les grans amenaces, i salvar un espai per a l'agricultura enmig d'una economia avançada.

Així, convé mirar-se la realitat actual de l'agricultura als Països Baixos, o be a les regions del centre-nord d'Itàlia, com ara l'Emília-Romanya, on el productor tradicional, el pagès familiar, ha esdevingut un empresari agrari, el qual té molt clar que per a reeixir en la seua activitat és tan important el temps que dedica a produir productes de qualitat, com el que inverteix en la transformació i la comercialització, de manera individual o a través de les cooperatives.

Per una altra banda, hem de mirar críticament la realitat valenciana, on el llaurador bàsicament no ha pogut fer front als

Manolo Peris (València, 1973) és enginyer agrònom especialitzat en polítiques agràries i desenvolupament rural. Actualment és responsable del sector de l'oli d'oliva a la Federació de Cooperatives Agràries de la Comunitat Valenciana (FECOAV).

processos de terciarització que està patint el nostre país. El predomini total del turisme i la construcció, units a l'especulació de terrenys per tal de fer noves construccions, i les males cotitzacions del producte en fresc que es comercialitza (per cert, d'una manera idèntica a la de fa quaranta anys...), han creat una situació difícil, en la qual es considera l'agricultura una activitat en decadència irremeiable, poc rendible i poc «moderna». Tot fa pensar que, per trencar la tendència negativa d'abandonament massiu del sector, caldria un esforç titànic, unit a una imaginació i inversió sense precedents.

Històricament es pot comprovar que els processos d'urbanització extensa han provocat desplaçaments tant de les produccions com dels productors agraris mateixos. Per exemple, alguns productors tradicionals de les terres de l'Horta de València han hagut de desplaçar-se cap a les comarques veïnes del Camp de Túria o del Camp de Morvedre per trobar terres més barates que les del seu entorn, per tal com aquestes s'han sobrevalorat de manera fictícia i especulativa com si tota la terra es pogués urbanitzar. També algunes produccions tradicionals de la comarca de la Ribera del Xúquer s'estan desplaçant cap a zones d'agricultura de secà on les explotacions són més grans i on la possibilitat d'introducció dels sistemes de reg per degoteig van afavorint grans explotacions en comarques com ara la Foia de Bunyol on, de moment, la pressió especulativa és inferior.

També cal destacar la situació en què queden les estructures agràries de manipulació i transformació quan s'implanten macroprojectes urbanístics o industrials. Així, les tradicionals comarques cítriques de la Plana Baixa i Alta de Castelló han per-

dut superfícies de producció per l'ocupació del territori que ha provocat la implantació massiva de la indústria de la ceràmica, que ha generat un procés d'abandó de l'activitat, des de Nules, Borriana i Vila-real, fins a Onda, Betxí i l'Alcora.

No és menys important la desaparició de sòl agrari en benefici de les macroubanitzacions pròximes a la costa, com és el cas de Moncofa, o bé del gran projecte de Marina d'Or, que ha fet pràcticament desaparèixer els conreus dels termes d'Orpesa, Cabanes i Torreblanca. En aquestes situacions, els magatzems de manipulació de les produccions, com ara dels cítrics, es queden sense la producció esperada en el moment que es van planificar. El procés és general, i així per exemple el conreu dels productes agraris a la Marina Alta i Baixa es duu a terme pràcticament per plaer i com a record d'un passat agrari, i no ja com una activitat econòmica bàsica.

Bé es podria deduir d'aquestes reflexions inicials, i d'una visió de conjunt en què ara no podem entrar, que el llaurador ha estat una de les principals víctimes de la globalització de l'economia al nostre país.¹ La paradoxa, però, és que la progressiva disminució dels ocupats al sector agrari no comporta una reducció paral·lela de les produccions, i menys encara del volum econòmic que aquest sector genera.

EVOLUCIÓ DEL MODEL DE PRODUCCIÓ AGRÀRIA

Per tal d'analitzar l'evolució del sector agrari, i de la indústria agroalimentària en general, al País Valencià considerarem tres grups de dades i macromagnituds bàsiques.² En primer lloc cal determinar el valor

econòmic que és capaç de generar el sector agrari, observant l'evolució de les exportacions de producte fresc i del transformat. En segon lloc, i no menys important, ens detindrem en l'evolució dels principals cultius, per tal de copsar les superfícies que encara augmenten i les que mostren una tendència regressiva. Finalment, analitzarem l'estructura de les explotacions, on el minifundisme i la subdivisió de les terres són trets inherents, i l'evolució de la població agrària, de l'empresari agrari, i el fenomen de l'agricultura a temps parcial.

La primera dada que hem d'analitzar és la de producció final agrària, que ens mostra un increment discret però constant des dels anys vuitanta fins a l'actualitat. No obstant això, podem observar un cert estancament des de finals dels noranta, perquè se situa lleugerament per damunt dels 2.500 milions d'euros l'any. Aquest volum econòmic, tanmateix, ha patit un procés de disminució *relativa* si el comparem amb les magnituds dels altres sectors principals, com ara la indústria, la construcció o els serveis. Així doncs, hem passat d'una importància relativa pròxima al 5 per cent en termes de producte interior brut a preus corrents a mitjan anys vuitanta, a representar menys del 3 per cent del PIB. Al País Valencià aquesta disminució relativa ha sigut més gran que a la resta de l'Estat, on el producte agrari es troba encara en uns nivells relatius superiors al 4 per cent del PIB.³

Aquesta disminució de la importància relativa del sector, d'altra banda, és molt superior si parlem en termes de percentatge d'ocupació, ja que els darrers vint anys ha passat d'una estructura sectorial on més d'un 15 per cent de la població valenciana es dedicava a l'agricultura, a la situació

actual en què pràcticament tan sols s'hi dedica un 3,5 per cent.

La detenció i disminució relativa de l'increment de la producció final agrària ha vingut acompanyada d'un increment pràcticament del 100 per cent del valor dels consums intermedis, així com de les amortitzacions de les inversions realitzades pel sector, fet no compensat per l'important increment de les subvencions netes de la Unió Europea a les explotacions. Així doncs, la renda agrària ha patit un estancament total des de mitjan anys noranta.

Un fet destacat de l'agricultura al País Valencià és el valor econòmic de les principals produccions del regadiu, com ara fruites, hortalisses i cítrics que, amb menys de la tercera part de la superfície de cultiu (només 200.000 hectàrees de cultiu de les més de 650.000 que hi ha al nostre país), representa un valor afegit de més del 90 per cent de la producció final agrària.

La vocació comercial de l'agricultura valenciana ha mirat de sempre cap a l'estranger, amb una inclinació cap a l'exportació única al món. De fet, cal destacar que el valor absolut de les exportacions agroalimentàries és superior al de la producció final agrària, fet que indica que *exportem més del que produïm*, pel fet de ser les principals empreses exportadores una important via canalitzadora de produccions d'altres comunitats autònomes, i fins i tot de tercers països, i doncs fer de de pont per a aquests productes, bé en fresc o transformats.

Any rere any, l'exportació agroalimentària representa més d'un 20 per cent de les exportacions totals. Aquesta vocació exportadora és molt superior a la resta de l'estat, on no superen mai la producció final agrària, i a més no representen més d'un 15 per cent del total.

Així doncs, malgrat la imatge negativa que el sector agrari pot tenir quant a importància econòmica o rendibilitat (un tòpic reiterat pels ideòlegs del *boom* immobiliari), cal destacar el seu gran pes en les exportacions al llarg dels últims anys. Les exportacions agroalimentàries (on es tenen en compte els cítrics, la resta de fruites, les hortalisses, els vins i els sucus de fruita, etc.), superen alguns mesos de l'any (fonamentalment els d'hivern, afavorit per les campanyes cítriques) el primer sector exportador, que ve encapçalat per l'automòbil. I cal destacar, a més, que el volum d'aquestes exportacions va desplaçar l'any 2001 del segon lloc els productes ceràmics i del taulell.⁴

Aquest fet pot explicar l'estabilitat en la producció, transformació i comercialització de les espècies vegetals al País Valencià, fonamentalment pel que fa als cítrics ja que, a pesar de ser un sector amb una rendibilitat econòmica qüestionada, ens hi trobem amb un nivell d'exportacions molt superior a sectors de la indústria tradicional valenciana com ara el tèxtil, la sabata, el moble o el joguet. D'altra banda, l'agricultura implica una economia clarament social com a efecte de l'enorme disgregació i repartiment de les terres. Són pocs els que viuen al 100 per cent del sector agrari, però molts els qui n'obtenen una «rendeta», i també en són molts els qui hi treballen indirectament. Aquest repartiment de la riquesa fa del sector agrari la base per a l'activació fonamental de les economies domèstiques de determinades comarques, com ara el conjunt de la Ribera del Xúquer, el Camp de Túria o la Plana.

A més a més, cal destacar que l'increment en el volum econòmic de les exportacions agroalimentàries ha estat altíssim des

de la integració d'Espanya com a membre de la Unió Europea, l'any 1986, i s'han multiplicat per quatre les dades inicials. Així doncs, ens trobem davant d'un sector on els nivells de rendibilitat per al productor de base són cada vegada menors, però on es mou un volum econòmic creixent, i que representa un percentatge de les exportacions cada vegada més elevat, amb un augment de més d'un 5 per cent l'any des de mitjan dècada dels vuitanta.

Un fet destacat és l'evolució dels conreus, que ha dut a una especialització en productes que necessiten menys mà d'obra, compatibles amb el fenomen tan estès a casa nostra de l'agricultura a temps parcial. Avui es fa tan sols un 20 per cent dels cultius d'horta que es treballaven cap a 1985, fet que representa, per un costat, el desplaçament d'aquests conreus cap a zones d'agricultura més intensiva, que segueixen un model productiu basat en hivernacles, com es veu a la costa d'Almeria, i per un altre, l'abandó de cultius més intensius en mà d'obra per uns altres compatibles amb la modalitat de treball agrari a temps parcial, com ara els cítrics. Com a exemples més clars d'aquesta disminució de superfície podem observar com de més de 13.000 hectàrees de cultiu de la carxofa que hi havia als anys vuitanta, avui se'n treballen tan sols una mica més de 3.000. Per un altre costat, i en el cas de les cebes, s'ha passat de vora 10.000 hectàrees a menys de 1.000, amb una disminució pròxima al 90 per cent de la superfície. De la mateixa manera podríem continuar amb el cas de l'enciam, del melonar, de les tomaques (concentrades en tres zones molt limitades, com són Benicarló, el Perelló a València, o els voltants d'Elx i Mutxamel a Alacant), dels pimentons, les bajoques, etc...

Podem fixar en tres les causes essencials de l'abandó o pèrdua dels principals cultius d'horta al País Valencià i les possibles conseqüències que a llarg termini podria tenir aquest fet. Per un costat, i com ja s'ha assenyalat, hi ha el fet del desplaçament dels principals cultius d'horta cap a terres d'agricultura més intensiva sota hivernacles, com pot ser la zona d'El Ejido a Almeria, o determinades comarques de Múrcia. Aquests sistemes de cultiu de major productivitat amb majors necessitats de mà d'obra, però de produccions, en principi, de qualitat inferior, han desplaçat totalment la producció de les zones tradicionals d'horta cap a comarques com ara el Maresme a Catalunya, les terres de l'Ebre, o les comarques productores de Múrcia. Aquest desplaçament de les produccions s'ha esdevingut de manera paral·lela amb un increment de les importacions de països tercers perquè les empreses de comercialització han optat per l'estratègia de tenir qualsevol tipus de producte tots els mesos de l'any, amb la consegüent pèrdua de nivell adquisitiu per al productor tradicional en disminuir en gran manera les cotitzacions de tots els productes a peu de camp, fet que elimina de la competició al productor tradicional.

L'abandó d'aquests cultius d'horta molt més intensius i amb unes necessitats de mà d'obra molt elevades en favor de cultius que permeten l'agricultura a temps parcial, com ara els cítrics, és palès per exemple a l'Horta Nord, on es pot observar com el sistema productiu que dona nom a la comarca pràcticament ha desaparegut en favor dels cítrics. Aquesta transformació del paisatge és causa i alhora conseqüència d'un relleu generacional pràcticament inexistent. De fet, els professionals de l'agricultura que han

viscut de les seues produccions a les zones de l'Horta de València i que s'han jubilat han optat bé per realitzar plantacions de cítrics o bé per l'arrendament de les terres a uns altres llauradors. En pocs casos (tot i que amb el temps aquesta situació ha augmentat d'una manera exponencial) s'ha produït l'abandó total de les terres a l'espera d'una possible requalificació del terreny. La mateixa situació la trobem en casos d'herència de terres de pares a fills quan aquests no es dediquen d'una manera professional a la terra. Aquests no volen complicacions, maldecaps, ni problemes, i aposten per les plantacions de cítrics en el cas de voler continuar amb la terra, i no optar per l'abandó d'aquesta.

La tercera causa, tot i que per a molts podria ser la primera, del declivi de conreus, rau en l'aclaparador procés especulatiu que es pateix al voltant de les principals zones d'horta al País Valencià. Tenint en compte que un preu raonable per a la producció agrària pot estar al voltant dels 3.000 euros per fanecada⁵ (una mica més de 35.000 euros per hectàrea), ens trobem davant situacions on als propietaris de la terra se'ls ofereix més de 10 i fins i tot 100 vegades aquests preus. Es fa evident que davant una oferta de més de 100.000 euros per fanecada (o, encara, de 200.000, i fins i tot 500.000 euros per fanecada, com s'han pagat a la zona del «Manhattan» de Cullera, o a la Ciutat de les Arts i les Ciències de València), a qualsevol productor agrari li resulta molt i molt difícil, per no dir impossible, no cedir.

Damunt, aquestes especulacions no es fan quan el terreny ja està requalificat, quan valors d'entre 150 i 500 euros per metre quadrat poden ser els que ens trobem actualment al mercat, sinó que es fan

abans i es permet al llaurador continuar treballant les terres fins que la maquinària urbanitzadora hi actue definitivament. En aquest procés, el llaurador pot mantenir les collites durant uns quants anys més (de vegades cinc o més anys).

En aquest moment, i si ens aturem a analitzar i comparar la disminució de superfície de cultius hortícoles amb l'increment d'altres tipus d'ús de la terra ens podem endur una bona sorpresa. D'ençà de l'any 1985 s'han perdut més de 45.000 hectàrees de cultiu d'horta al País Valencià, i en teoria la gran majoria ha estat transformat en cultiu de cítrics. Doncs bé, al llarg del mateix període, la superfície no agrícola (el que suposa el sòl urbà, i les infraestructures de transport com ara carreteres, vies de tren, etc.), s'ha incrementat en més de 30.000 hectàrees. És evident que no tot el sòl urbà ha ocupat terres d'horta, ja que cada vegada s'està construint més i més a les comarques d'interior, però sí que podem afirmar que un gran percentatge d'aquestes noves construccions s'ha fet sobre les terres més fèrtils de què disposem, les procedents de les aportacions al·luvials del quaternari, i de l'erosió transportada pels rius al llarg dels segles, com són les hortes de València, Almenara, Benicarló, el sud d'Alacant, a la comarca del Baix Segura o, també, ara, sobre les millors terres de marjal que es podien aprofitar per al cultiu d'hortícoles.

Tornant a l'evolució dels principals conreus, i centrant-nos en el cítric, podem observar un increment de vora 20.000 hectàrees des dels anys vuitanta, per a estancar-se en les 190.000 hectàrees actuals. Dins de l'especialització productiva del cultiu del cítric sí que s'ha observat una clara regressió de la taronja (que als anys vuitanta i noranta era la gran majoria del conreu), en favor de

les mandarines i clementines, en principi amb un mercat més receptiu. Al llarg dels pròxims anys veurem sens dubte afermar-se una tendència regressiva en la superfície del cultiu del cítric en favor de terres menys explotades i amb possibilitat d'organitzar una citricultura més rendible, com ara les comarques d'interior de Múrcia, o bé els dos extrems d'Andalusia, des d'Almeria fins a Huelva. Pel que fa als fruiters no cítrics, observem un increment de més de 25.000 hectàrees en l'ametller, que ha ocupat fonamentalment la terra abandonada de garrofers (més de 35.000 mil hectàrees), o bé la de vinya (més de 40.000 hectàrees abandonades des dels anys vuitanta). Els altres fruiters de regadiu es troben totalment estancats (com ara la bresquilla o préssec i la nectarina), o bé en clara regressió (pruneres, i albercocs limitades pràcticament a la Vall d'Albaida i la Costera, i les pomes, cultivades bàsicament a l'Alt Vinalopó i les peres que han desaparegut del seu passat conreu a la pràctica totalitat de marjals). Per un altre costat, resulta interessant comprovar com ara l'especialització productiva, de transformació i de comercialització ha comportat el reconeixement d'algunes espècies que abans eren anecdòtiques, com ara el cirerer (a l'anomenada muntanya d'Alacant i amb denominació d'origen, ha sabut i pogut diferenciar-se d'altres zones productores), la nespra (limitada pràcticament a Callosa d'En Sarrià, i Altea, i amb denominació d'origen, domina el 80 per cent de la comercialització d'aquest fruit a Europa), el caqui (que a la comarca de la Ribera del Xúquer comença a ser una alternativa vàlida al cítric per la facilitat de cultiu, i comoditat de transport de les varietats actuals), i finalment el magraner (limitat al Baix Vinalopó, on es produeix la gran majoria del cultiu al nostre país).

Cal destacar, així mateix, l'olivera que, amb vora 100.000 hectàrees distribuïdes al llarg de totes les comarques d'interior, permet mantenir uns ingressos molt necessaris en zones sense moltes més alternatives que la fruita seca i la vinya. Cal dir que aquests conreus són els que més suport tenen de les polítiques agràries de la Unió Europea, ja que compten amb unes dotacions pressupostàries superiors fins i tot que fruites i hortalisses.

Si volem una imatge global, convé fer una ullada a l'estructura de les explotacions agràries valencianes. Ja hem dit que el minifundisme i la parcel·lació són trets inherents a la nostra realitat. Al País Valencià ens trobem amb més de 225.000 explotacions agràries dividides en més d'un milió de parcel·les, la qual cosa indica que cada explotació té un mínim de quatre parcel·les. Aquestes dades i l'extensió de les parcel·les mostren grans variacions comarcals. Mentre a la Safor la dimensió mitjana de la parcel·la seria de tres fanecades (vora 2.000 metres quadrats), al Camp de Túria s'incrementa a sis fanecades per parcel·la (més de 5.000 metres quadrats).

L'envelliment de la població agrària és una dada que cal considerar: més d'un 60 per cent dels titulars d'explotacions agràries tenen més de 55 anys (vora un 35 per cent en tenen més de 65), i només un 12 per cent dels titulars agraris tenen menys de 40 anys, edat en què encara té validesa el concepte de jove llaurador. D'altra banda, avui només un total de 75.000 persones es dediquen al sector agrari, cosa que representa vora el 3,5 per cent de la població ocupada total.

El fet cabdal de l'agricultura a temps parcial al País Valencià ve demostrat perquè només un 10 per cent dels titulars

d'explotacions agràries dedica més del 50 per cent del temps anual de treball a la seua explotació (bé siga en propietat o bé en forma d'arrendament o cessió). Això suposa que només 20.000 de les 210.000 explotacions són menades per titulars que es dediquen a treballar la terra d'una manera principal. Fins al 80 per cent de titulars (més de 160.000) dediquen menys del 25 per cent del temps laboral a la seua explotació. Aquest fenomen de l'agricultura a temps parcial comporta aspectes negatius i altres, en principi, de positius. El principal problema és que la minva del temps que es pot dedicar a la terra fa baixar també el nivell de qualificació del propietari agrari, amb conseqüències tan negatives com ara l'obtenció de collites d'inferior qualitat o la mala aplicació de les matèries actives emprades per a cada conreu en cada moment per al control de plagues i/o malalties. Cal reconèixer que avui el mercat és molt exigent i demana productes d'elevada qualitat organolèptica i que respecten la seguretat alimentària per al consumidor, assegurant en tot moment l'absència de residus de fitosanitaris. Aquesta seguretat alimentària, que ha de ser certificada en tot moment, ha d'estar conduïda i guiada per professionals que estiguen al dia de totes les novetats tècniques i, cada dia més, legislatives.

D'altra banda, el fet de l'agricultura a temps parcial ha pogut resultar positiu per a determinades empreses, com ara les cooperatives agràries, pel fet d'acabar oferint dins dels serveis als seus associats la possibilitat de gestionar les parcel·les des de la plantació fins a la collita. És amb aquesta manera de treballar que les cooperatives agràries poden certificar les produccions dels seus associats, perquè estan tutelades i dirigides per professionals de l'agronomia.

La cooperativa agrària passa a ocupar el lloc que ha deixat el llaurador ja que no pot viure directament de la terra, i per tal d'evitar possibles problemes en la gestió tècnica de les seues parcel·les per falta de professionalitat.

Ara bé, aquest paper reeixit que les empreses de gestió del camp estan fent per intentar mantenir els nivells productius a les diferents comarques, i evitar la desaparició de gran part de la superfície agrària, no ha estat seguit d'igual manera per les plataformes de comercialització, que han demostrat any rere any la seua ineficàcia i, fins i tot, incompetència en la gestió. Dificilment pot mantenir-se un sector en el qual més de 800 operadors ofereixen a un mercat controlat per unes quantes empreses (i on la unió de la gran distribució europea, encapçalada per Eurep, canalitza la majoria d'operacions comercials) els mateixos productes, fent-se lògicament la competència entre ells mateixos. De fet, trobem moments de les campanyes en què, sense haver-hi un excés de producció de determinades varietats, la gran abundància d'operadors fa que s'estenga una percepció falsa que hi ha un excés d'oferta, situació aprofitada de manera descarada per la gran distribució per a comprar les collites *a resultes*, un concepte econòmic mai vist en cap altre sector, i que es pot definir com aquell sistema en el qual cobraràs les collites al preu a què un tercer siga capaç de vendre, i una vegada descomptades les seues despeses.

Fet i fet, i després d'aquesta panoràmica de l'agricultura valenciana, podríem dir que ens trobem davant d'un sector que cada vegada factura més diners, i que és capaç d'incrementar a un ritme molt elevat la seua capacitat i vocació exportadora, la

qual cosa ens duria a la conclusió que *no és un sector en crisi* (un sector en crisi no pot mai anar a més). Per un altre costat, la base de la producció agrària, conformada per la superfície agrària conreada, i el productor mateix, el llaurador, van disminuint d'una manera constant al llarg dels anys, a una velocitat de vertigen que, de moment, no hi ha qui puga (o el vulga) aturar. Ens trobem, doncs, davant d'una paradoxa: un sector que va a més, però que té una base molt dèbil, i que tendeix a desaparèixer. Ja n'hem fet esment, bé que de manera sumària, de les possibles causes d'aquesta desaparició: minifundisme i parcel·lació excessiva, fenomen de l'agricultura a temps parcial, envelliment de la població, escàs relleu generacional, ineficàcia de les estructures de producció i comercialització, etc. Tot això unit a l'escàs interès que el govern autonòmic ha demostrat cap al sector, prioritant altres activitats, com ara els serveis o la construcció, estan deixant l'agricultura al País Valencià en un lloc que no li correspon, per història, tradició i potencial.

REPTES I NOVES FUNCIONS DE L'AGRICULTURA AL PAÍS VALENCIÀ

En aquesta situació que hem descrit es troba l'agricultura al País Valencià, i és amb aquest rerefons que volem analitzar els reptes i noves funcions que la societat demana a l'agricultura. Cal destacar d'entrada que tots els reptes i els nous plantejaments que se li demanen, o millor dit, se li exigeixen a l'agricultura, passen per assegurar una sostenibilitat en les produccions tant a nivell social com ambiental i, evidentment, que puga garantir la viabilitat econòmica

des del punt de vista del productor. Tots aquests conceptes han anat integrant les últimes gran reformes de la Política Agrària Comuna (la PAC) que, tot s'ha de dir, representa pràcticament el 50 per cent de les despeses totals de la Unió Europea. Així, des de la Reforma de la PAC impulsada per Mc Sharry en 1992, amb la introducció de les mesures d'acompanyament, com els programes agroambientals, passant per l'Agenda 2000, on el desenvolupament rural passa a ser el segon pilar de la PAC, desmarcant-se dels vells conceptes de preus i mercats, fins a l'actual reforma de 2003, on conceptes com la condicionalitat mediambiental que cal complir per a rebre les ajudes, o el desacoblament mateix de la producció amb aquesta finalitat, i la seguretat alimentària, i el compromís amb el territori, són els fonaments que han desplaçat els vells idearis que primaven la producció per tal d'assegurar l'abastiment alimentari de la Unió Europea.

Sí que és ben cert que molts d'aquests conceptes integrats i assumits com a propis pel model agrari europeu han estat indirectament imposats com a contrapartida per tal de poder participar de les negociacions comercials internacionals dins de l'Organització Mundial del Comerç (OMC), on els ajuts directes o indirectes que podrien, d'alguna manera, distorsionar el mercat, són totalment prohibits. Així, ja no hi ha futur per a cap ajuda directa al preu del producte, i menys encara per a ajudes destinades a l'eliminació de determinades produccions (la societat no comprèn com es poden destinar milions d'euros a destil·lar alcohol a partir de vi, o a retirar fruites i cítrics per a eliminar-los del mercat). És en aquesta línia on s'hauran d'observar les polítiques de suport a l'agricultura,

transformades en polítiques territorials, socials i, fonamentalment mediambientals. Es dibuixa avui un model europeu de producció agrària basat en la família tradicional, en la diversificació d'activitats i en la multifuncionalitat que del seu treball es desprèn, enfront del model americà de grans extensions i explotacions.

Així, ens trobem davant d'un moment històric en què la Unió Europea, la societat europea en general, no demana les mateixes funcions al productor agrari, al llaurador tradicional, que les demanades en un principi. Ja no es poden limitar a produir aliments a baix cost i assegurar l'autoabastiment alimentari, que és, per un altre costat, irrenunciable. És el moment de produir oferint a la societat uns altres valors que sobrepassen en gran manera els merament productius, com ara poden ser el respecte mediambiental (cal recordar que l'agricultura s'encarrega de gestionar fins a un 40 per cent del territori al nostre país), els compromisos socials, i els territorials.

Quatre són els principals gran reptes que se li presenten al sector agrari, per un costat, i a la societat en general per un altre. El primer és el repte polític i econòmic, on la modernització del sector i la competitivitat han d'anar paral·lelament i de la mà de les polítiques de suport, no ja d'uns sectors productius, sinó més aviat d'unes polítiques d'equilibri territorial. El segon té a veure amb els compromisos socials entre el productor agrari i la resta de la societat, i a l'inrevés. El tercer pilar està condicionat pel respecte mediambiental, és a dir, per la producció agrària sostenible, procurant fer compatible la producció agrària i la protecció del medi ambient. Finalment, i no menys important, hi ha el compromís territorial, que implicaria buscar l'equilibri

i evitar els greus conflictes d'especulació en la terra. Cal definir i limitar d'una vegada per totes els usos del territori.

Analitzant aquests reptes, i tenint en compte que el primer és la sostenibilitat econòmica, convé atendre alguns aspectes fonamentals si es vol un món rural, i en concret agrari, viu i en constant evolució. Per tal d'assegurar una sostenibilitat econòmica per al productor, la modernització és bàsica a l'hora de mantenir uns nivells de rendes justos i equilibrats. Ara bé, no ha de limitar-se als conceptes tradicionals de modernització d'explotacions i d'estructures agràries. Així, per a poder incrementar la competitivitat són més urgents mesures d'investigació, desenvolupament i innovació, centrades en la producció agrària al camp, però sobretot en la manipulació i transformació de les produccions al magatzem i, evidentment, la posterior comercialització i disposició dels productes al mercat, dirigits al consumidor. Aquestes mesures de millora de la competitivitat de la producció agrària una vegada els productes han eixit del camp (que és on realment s'obté el valor afegit) resulten necessàries, amb l'objectiu d'integrar les diferents xarxes de comercialització de base social en unes plataformes estables que puguen parlar de tu a tu a la gran distribució. En la mesura que el productor agrari de base serà capaç d'apropar-se i disminuir la distància que el separa de la distribució comercial, i del mercat destí, podrà mantenir les explotacions en base al valor afegit de la producció. Un exemple ben clar ens l'ofereix el món del vi, ja que el raïm a partir del qual es produeix el vi té un valor aproximat inferior al 20 per cent del preu final de l'ampolla que compra el consumidor. Així, totes les empreses agràries que es dediquen a la producció de vi i

que es defensen bé al mercat són aquelles que poden assegurar una oferta de vi en ampolla adequada.

Reflexionant en aquesta mateixa línia, i pel que fa als reptes que es demanen a les polítiques agràries, resulta bàsica la integració de les polítiques agràries de la Unió Europea, en el marc global de l'OMC, evitant la crítica internacional que des de determinats àmbits es fa a la Unió Europea pel fort finançament que realitza cap a un sector que competeix, de manera il·legítima en determinats casos, amb les produccions de països del Tercer Món. No resulta lògic per a cap organització no governamental que, per exemple, a Zimbabwe siga més barat per als seus habitants la compra de llet de vaca d'origen europeu, que no la produïda pels seus propis pagesos. Així mateix, no es pot admetre que només un 20 per cent de les explotacions de la Unió Europea reba més del 80 per cent de les ajudes de la PAC.

En la mesura que la mateixa Unió Europea siga capaç de transformar aquestes polítiques de suport sectorial en vertaderes polítiques socials, territorials i mediambientals, ja no seran qüestionades per la societat en general, i per les organitzacions no governamentals en particular.

Un punt essencial és la part que li pertoca a l'administració valenciana, que, amb competències totals en matèria d'agricultura, és la responsable de les polítiques de suport al sector. Els compromisos socials impliquen un increment important en les relacions i en el diàleg que ha d'existir entre el món agrari i rural, i la societat en general. Serà d'aquesta manera que es legitimiran els ajuts a l'agricultura. Aquest diàleg ha de traduir-se en un increment de les produccions de qualitat, del consum de productes

tradicionals i locals, d'agricultura ecològica o producció integrada, i de productes transformats amb un origen localitzat. De fet, el compromís ha d'anar molt més enllà de la producció d'aliments, insistint en la capacitat que per a evitar determinades malalties (fonamentalment les cardiovasculars) tenen els productes vegetals, ramaders i de la pesca, tant els frescos com els transformats. Conceptes com el que pot representar l'organització Slow-Food, amb l'objectiu de repensar el que mengem, destaquen la importància que l'alimentació de qualitat té per a la salut i el desenvolupament personal i de la societat. És en aquesta línia on el model de producció agrària descansa en conceptes com l'origen de la producció, i on els consells reguladors de les diferents denominacions d'origen haurien de ser la base per a assegurar el manteniment de les diferents produccions.

En tercer lloc, cal destacar la sostenibilitat mediambiental com a base de les futures produccions i amb l'objectiu d'assegurar unes estructures de producció agrària ecocompatibles. És en aquest punt on els aliments obtinguts a través de tècniques agràries basades en l'agricultura ecològica, o en els sistemes de producció integrada, han de tenir cabuda. Finalment, el repte i compromís territorial resulta fonamental per a concretar, reduir i limitar les funcions del territori desmarcant les superfícies que poden ser susceptibles d'urbanització d'aquelles terres que han de tenir una vocació agrària clara. Amb aquestes definicions, el fenomen especulatiu del terreny hauria de disminuir dràsticament, per tal d'aportar estabilitat en el temps als empresaris agraris que apostaren pes les produccions de qualitat. Així doncs, ens trobem amb un sector productiu en precari, però amb gran

potencial, i al qual la societat en general exigeix una sèrie de requisits que haurà de ser capaç d'afrontar amb èxit al llarg dels pròxims anys si vol continuar sent (encara que necessàriament d'una altra manera) el que va ser, i que no és altra cosa que la base econòmica del nostre país.

EL FUTUR DE L'AGRICULTURA AL PAÍS VALENCIÀ

Ens trobem davant d'un moment crític i decisiu per al futur de l'agricultura i del sector agrari en general, en el qual cal definir el model de producció agrària que volem per al futur del nostre país. Bàsicament es pot triar entre dos models, que podem definir com el de l'agri-cultura, i el de l'agro-producció.⁶

Podem optar, com ja s'ha fet en altres zones, pel model agrari basat en l'agroproducció, on la producció d'aliments a baix cost és l'únic que importa, sense tenir en compte conceptes connexos com ara la sostenibilitat ambiental. D'aquesta manera, grans explotacions amb un nivell de tecnificació molt elevat assegurarien unes produccions equilibrades. Seria el model continuista de la revolució verda, amb un grau d'investigació molt elevat quant a les llavors i varietats emprades, obtingudes a través de tècniques d'enginyeria genètica.

Aquest model, basat en les grans explotacions deixa de banda el productor de base, el llaurador, i en fa un imaginari del passat, i converteix la importància antropològica, cultural i social que l'agricultura té en un vell vestigi històric del passat.

Tot s'ha de dir: aquest model és el majoritari i el més reeixit ara com ara, però

que com a contrapartida no té en compte el territori on es desenvolupa, i provoca grans migracions de persones i de produccions. Així, d'igual manera que ha ocorregut al nostre país, amb el consegüent desplaçament dels nuclis i centres de producció cap a altres zones, pot ocórrer en la realitat productiva a tot Europa, i països tercers, com ara el nord o el sud d'Àfrica, els països de Sud-amèrica, o bé els de l'est asiàtic, liderats per la Xina, o bé el continent oceànic, convertir-se doncs en el rebost de la «vella Europa», amb capacitat per a competir amb nosaltres en preu i en qualitat.

Per un altre costat, podem optar per un model basat en l'agri-cultura, on els aspectes ambientals, socials, econòmics i de sostenibilitat són prioritaris enfront dels conceptes tradicionals d'agroproducció que han quedat envellits per l'èxit i fracàs de la denominada revolució verda. En aquest model, la peça bàsica la representa el productor, el pagès, el llaurador, que, pel fet de tenir un tracte i un contacte directe amb la terra, i amb una cultura heretada de temps històrics, però amb la capacitat i la tecnificació que li dona l'aposta decidida per la recerca, la investigació, i les produccions de qualitat, fan d'ell un engranatge fonamental per a assegurar la transmissió d'un vell ideari d'agricultura com a base de la societat valenciana, en la seua importància econòmica per un costat, però sobretot ecològica, social i antropològica.

Així doncs, ens trobem, també en aquest aspecte de la realitat, davant una tria decisiva. La reflexió i el debat social haurien de ser intensos, perquè cal establir les bases per al futur de les pròximes generacions de valencians. Serà possible un país sense llauradors? És evident que sense agricultura no és possible un país, però el que hem de reflexionar és si és possible un País Valencià sense llauradors. Si el nostre país és el que és per l'agricultura, que li passarà el dia que no hi haja llauradors? □

1. Vegeu Josep Fontana, *La construcció de la identitat. Reflexions sobre el passat i sobre el present*, Barcelona, Ed. Base, 2005.
2. J. Honrubia, «El sector agrari», a *Economia espanyola i del País Valencià*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2005.
3. Dades de la Conselleria d'Agricultura (Informe del sector agrari valencià), i del Ministeri d'Agricultura (Evolució de les macromagnituds agràries a Espanya).
4. Direcció Regional de Comerç a València, i Direcció General de Comerç Exterior del Ministeri d'Economia. Dades de 2006.
5. Una fanecada de l'horta de València són 833'3 m². 12 fanecades fan una hectàrea.
6. I. Errando. «La producció agrària d'Europa al primer quart del segle XXI i el paper del cooperativisme», Jornades de Cooperativisme, Uteco-València, València (setembre 2006).

Les Balears: amb tot, encara illes

Onofre Rullán

EL RETARD HISTÒRIC DE LES ILLES BALEARS

Els humans s'establiren a les illes Balears al tercer mil·lenni aC, aleshores la península Ibèrica ja feia alguns centenars de mil·lennis que estava poblada amb diferents espècies humanes. Els fenicis fundaren la ciutat d'Eivissa (segle VII aC) quan ja feia quatre segles que havien fundat Cadis. Els romans ocuparen les Balears (segle II aC) quan ja feia quasi dos centúries que vivien pel lllevant peninsular. Superada l'antiguitat tardana sense que els visigots s'hi arribessin a establir, les Balears foren les illes orientals d'al-Andalus quasi dos segles més tard que els musulmans entressin a la

península. Punta de llança de l'expansió mediterrània de l'empori medieval català, la conquesta d'Amèrica va fer perdre interès geoestratègic a les nostres illes. Seguint la tònica històrica, les Balears no arribarien a ser ocupades durant la guerra del Francès. El comerç i la indústria del segle XIX i XX i el turisme de la segona meitat del XX proporcionaran a les Balears una posició més aviat central que perifèrica en el context extra regional; malgrat això, l'invasor contemporani, que es manifesta en forma d'urbanització, no ha assolit encara el grau d'ocupació que s'observa a les costes catalanes i valencianes.

Per quina raó s'han donat aquests retards en les invasions i, consegüentment, en la destrucció dels diferents llegats paisatgístics? Doncs segurament perquè, amb tot el que ha pogut, les Balears encara són illes. L'aïllament que dona la insularitat va proporcionar protecció gratuïta enfront de l'invasor des de l'antiguitat i, avui dia, malgrat els esforços dels governs i *lobbies* econòmics per posar fi a aquesta singularitat geogràfica, els «costos» de la insularitat són els responsables que els indicadors de pressió ambiental no assoleixin, encara, els rècords dels peninsulars.

Onofre Rullán (Esporles, Mallorca, 1958) és geògraf i professor de la Universitat de les Illes Balears. Ha treballat especialment en el camp de la planificació urbana i regional. Ha publicat, entre altres, *La construcció territorial de Mallorca* (Palma, 2002), premi Lluís Solé i Sabarís de Geografia del IEC (2002). La investigació en què es basa aquest article va rebre un ajut del projecte de recerca «La funcionalització turística de las Islas Baleares (1955-2000): adaptación territorial y crisis ecológica del archipiélago» (SEJ2006-07256/GEOG), de la Direcció General d'Investigació del Ministeri d'Educació i Ciència.

EL RETARD «VIRTUÓS» MENORQUÍ (I FORMENTERER)

A escala balear, tanmateix, es donen significatives diferències interinsulars. Sergi Marí,¹ tot referint-se al paisatge i al territori de Menorca respecte al de Mallorca i Eivissa, ha parlat de «retard virtuós» de l'illa del vent amb relació a l'illa daurada i a la blanca. Una virtuositat menorquina consistent a haver quedat al marge de la primera onada de creixement turístic, la de les dècades de 1950 i 1960, la que els nacionalistes corsos veien quan començaren a parlar, en termes pejoratius, de «balearització». Menorca, com que no ha estat estat afectada per la primera invasió turística, no té avui cap Benidorm, Lloret de Mar, Salou, Sant Antoni o Magaluf. Això no obstant, no es deslliurà de la segona –anys vuitanta– i tercera –anys noranta– invasió turística i urbanística.

El retard menorquí respon en gran mesura a una situació marginal respecte als fluxos de transport de passatgers de les dècades esmentades. Una marginació «virtuosa» per mor de l'absència d'infraestructures aeroportuàries capaces de fer arribar, durant l'expansiu cicle econòmic de la dècada de 1960, els també expansius fluxos turístics europeus. Aquesta situació marginal proporcionà a Menorca una «protecció de fet», que no «de dret», molt superior a la de Mallorca i Eivissa. Una protecció en gran part responsable de la millor imatge que tenen avui els paisatges menorquins en comparació dels mallorquins i dels eivissencs.

Mentre a Mallorca i Eivissa s'inauguren els moderns aeroports en 1960 i 1961 respectivament, a Menorca la inauguració va tenir lloc vuit anys més tard que a Eivissa,

en 1969, i a Formentera encara no n'hi ha. Per a interpretar el retard en la construcció del modern aeroport menorquí s'ha parlat de càstig franquista a Menorca per haver-se mantingut fidel al govern constitucional de la República durant la guerra civil. Si aquesta és una interpretació versemblant no deixa de ser paradoxal: Franco hauria premiat l'illa volent-la castigar, la fidelitat a la República hauria tingut la seva recompensa.

A les illes Balears hi ha hagut, per tant, dos «retards virtuosos» –Menorca i Formentera– explicats, en el cas menorquí, pel retard en l'arribada de les modernes infraestructures aeroportuàries i, en el cas de Formentera, gràcies a l'absència encara ara d'aeroport, amén d'una acusada dependència del transport marítim respecte al port d'Eivissa. Aquests retards han permès, per un costat, que en 1993 Menorca fos mereixedora de la declaració de l'illa com a Reserva de la Biosfera per la UNESCO i que, avui dia, la propaganda turística de la menor de les Pitiüses vengui les estades a una illa de Formentera que presenta com «l'últim paradís de la Mediterrània».

LES BALEARS EN EL CONTEXT REGIONAL MÉS PROPER

Però no deixa de ser una observació feta amb ulls i escala balears, una observació força insularista. És veritat que els aeroports han estat la condició necessària per a fer possible el creixement econòmic i el deteriorament ecològic; però, per si soles, aquestes potents infraestructures no són suficients. No sols de passatgers viu el turisme

i el negoci immobiliari, cal, a més, energia, béns i materials en quantitats que les nostres escarides illes no poden proporcionar. En aquest sentit, en 2004² es va fer necessària la importació, via marítima, de 7,8 milions de tones d'energia i materials diversos –quan les exportacions no assoliren el milió de tones– que feren possible el funcionament de la maquinària turística i urbanitzadora. Energia, aliments, materials de construcció, grues, excavadores, ordinadors, roba, cotxes, etc. varen haver de ser importats i es pagaren gràcies a l'excedent que proporciona l'activitat turística i la venda immobiliària als no censats a les Illes.

Tant l'arribada de visitants com la importació d'energia, béns i materials és més fàcil als destins turístics i residencials de la península que als de les illes on, a més de la via aèria i marítima, es compta amb la connexió terrestre a les xarxes peninsulars i continentals d'autopistes i ferrocarrils. Des de la Via Augusta romana fins a l'autopista A-7, passant per les carreteres N-332 i N-340 o per l'Euromed, l'accessibilitat terrestre de la façana mediterrània peninsular ha posat en mans dels agents econòmics peninsulars una potencialitat transformadora del territori català i valencià molt superior que a les Balears.

Aquest fet resulta transcendental per a entendre la major densitat del paisatge de les grues valencià o català enfront del balear. Dit d'una altra manera, les illes Balears, gràcies a la insularitat, gaudeixen d'un retard virtuós respecte a Catalunya i el País Valencià quant al seu procés d'urbanització massiva de la mateixa manera que, gràcies al retard en la construcció o en l'absència d'aeroport, Menorca i Formentera gaudeixen d'un retard virtuós respecte a Mallorca i Eivissa.

Com també és, a principis del segle XXI, una percepció estrictament balear el mite de la balearització entès, comparativament, com a situació extrema d'urbanització malmenadora dels recursos naturals i territorials. El terme fou encunyat pels nacionalistes corsos en la dècada de 1960 i la premsa francesa es va encarregar d'escampar-lo. Jaume Cladera, el conseller de Turisme de Gabriel Cañellas, ha denunciat que la difusió del terme no fou aliena als interessos turístics de la Costa Brava, la Côte Azur francesa i la Riviera italiana, que aleshores veien en el creixement turístic de Mallorca i Eivissa uns competidors potencials. Eren els anys en què l'anomenada segona perifèria turística es veia amenaçada per l'emergent tercera perifèria turística.³ I, ben mirat, la veritat és que els centres d'activitat turística i residencial de les costes peninsulars de la Mediterrània, avui dia, són xacres molt més sagnants que les que es poden denunciar a les Balears.

En aquest sentit basta comparar les xifres que aporta, per a les comunitats autònomes dels Països Catalans, l'informe d'Exceltur⁴ de l'any 2005. Mentre els 550 i 454 km de costa catalana i valenciana suporten respectivament, 2,6 i 2,8 milions de places turístiques i residencials (de potencial ús turístic), els 1.119 km de costa de les quatre Balears habitades només en suporten 0,9 milions. Dit d'una altra manera, mentre la costa catalana presenta una densitat lineal de 4.778 places/km de costa i la valenciana de 6.151, les Balears habitades només assoleixen les 844 places/km de costa. En termes de disponibilitat, mentre les places balears disposen d'1,2 metres de costa/plaça, les catalanes i valencianes disposen, respectivament, tan sols de 20 i 16 centímetres.

Les dades, que no tenen en compte la urbanització de primera residència, la industrial ni la terciària, són més que contundents. La no connexió terrestre suposa majors costos per a la importació del que no poden produir les illes, alhora que frena l'accessibilitat dels visitants. La no connexió terrestre suposa uns majors costos per a la invasió residencial i comercial dels productes forans. Uns majors costos i un fre que no es dona a les costes catalanes i valencianes. Tot plegat, a la llarga i en termes comparatius, ha suposat un important entrebanc per a l'expansió de la urbanització a les illes Balears.

DISSEMBLANÇA AMB LES ILLES CANÀRIES

Però, i per quin motiu no s'esdevé el mateix a les illes Canàries, l'altre arxipèlag turístic administrat per l'Estat espanyol? Recordem que les Canàries, amb una oferta superior pel que fa a places residencials i semblant a la balear quant a places turístiques, el 2005 assoliren els 264 habitants de dret/km², mentre que el registre balear només fou de 198. A la vista d'aquestes dades hom pot concloure que les Canàries tenen un comportament territorial més «peninsular» que insular.⁵ Per quina raó? A les Canàries pesen factors històrics com la funció de frontissa comercial exercida entre els continents europeu, africà i americà des de l'edat moderna. Una funció segurament comparable a la que, durant l'edat mitjana, exercien les Balears en l'expansió mediterrània de la corona d'Aragó. Però, en la nostra opinió, hi ha dues raons fonamentals que ajuden a entendre els alts índexs de pressió humana canària si la comparem amb la balear, una és de caràcter natural i l'altra de caire politicoeconòmic.

La primera es deriva del clima canari. El ventilador permanent que suposen els alisis proporciona un clima temperat durant tot l'any, sense la «maleïda» estacionalitat (per als *lobbies* econòmics) del clima mediterrani. A les Canàries la maquinària turística-residencial pot funcionar tot l'any, sense descans, sense la capacitat de recuperació que a la Mediterrània permet el descans hivernal. Això proporciona uns majors índexs d'activitat anual que redunden en uns majors índexs de pressió humana i urbanística.

La segona raó rau en el règim econòmic especial de les anomenades Illes Afortunades i en el reclam que, per al transport, suposa el port franc de Gran Canària. Tot plegat comporta que els costos de la insularitat canària es puguin cobrir gràcies a un superàvit fiscal que, per al període 1991-1996, ha estat calculat en una mitjana de 168.548 milions de les antigues pessetes. Per la seva banda, i per aquest mateix període, les illes Balears presentaven un dèficit de 137.297 milions.⁶ Les Canàries progressen més que les Balears en deteriorament ecològic gràcies a una recompensa fiscal que, invertida majoritàriament en infraestructures, equipara l'arxipèlag macaronèsic a les regions peninsulars. Els vuit aeroports i els deu ports d'interès general donen a aquestes illes ultraperifèriques, segons la nomenclatura europea, un ritme transformador del seu territori força superior al balear.

EL TURISME, L'ALÈ DEL FRANQUISME

I quin paper ha tingut l'administració urbanística i territorial balear en la conformació d'aquesta situació diferencial amb els Països

Catalans peninsulars? En resum diríem que, malgrat els notables esforços per assimilar els paisatges balears als catalans i valencians costaners, encara no han aconseguit vèncer la barrera protectora de la insularitat tot i que es treballa amb intensitat en aquesta línia.

L'administració anteposa quasi sempre el creixement econòmic, quantificable en termes monetaris, a la sostenibilitat, quantificable en termes ecològics. Això en els casos que s'arriben a plantejar tals alternatives. Amb tots el matisos i excepcions que es vulgui, aquest principi pot aplicar-se tant a l'administració franquista com a la democràtica i tant a la local, autonòmica, estatal com a l'europea. Les polítiques urbanístiques i territorials aplicades a les illes Balears, des de la dècada de 1960, no representen cap excepció.

El turisme va significar per al franquisme la imprescindible font de divises per a les seves pretensions industrialitzadores. Avui, inserits en un procés mundial de relocalització industrial cap a les regions amb menors costos laborals i ambientals, el turisme continua compensant una part important del crònic dèficit comercial de l'Estat espanyol. Però, especialment des de la dècada de 1980, una nova activitat econòmica s'afegeix al turisme per tal de poder mantenir el nivell de consum privat i de despesa pública un cop desacelerada la producció industrial: la venda de patrimoni immobiliari als estrangers. El sector immobiliari, en la mesura que gran part dels guanys que genera prové d'inversions estrangeres, i el sector turístic, en la mesura que majoritàriament és també d'origen estranger, permeten mantenir un nivell de consum i despesa que, si no fos per ells, la deslocalització industrial posaria en entre-

dit. En aquesta situació macroeconòmica rau gran part de l'explicació del dèficit fiscal que afecta les comunitats turístiques costaneres. Resoldre el dèficit fiscal, per a l'Estat, suposaria desfer-se d'allò que li ha permès alenar des de fa mig segle, tant en època franquista com democràtica.

D'aquí que, fins al canvi de cicle que s'inicià amb la crisi de 1973, tot fossin polítiques de foment de l'activitat turística i urbanística associada. Des de la dècada de 1950, amb l'inici de la ruptura de l'autarquia i l'adopció de polítiques d'estabilització econòmica, a les illes Balears tota l'acció de l'administració començarà a dirigir-se cap al foment de l'activitat turística. La construcció d'infraestructures per part de l'administració feixista i l'edificació, sovint amb molt poca urbanització, a un ritme sense precedents per part de la iniciativa privada suposaran un canvi territorial de primeríssima magnitud.

A excepció de les principals ciutats, el creixement de les zones turístiques es va fer sovint sense que l'administració hagués planificat el creixement que s'estava enlairant. És més, l'exigència de pla previ a la urbanització per part de la legislació urbanística, en la majoria dels casos, va fer que fos la mateixa promoció la que redactés i posés en marxa els plans urbanístics que finalment aprovaria l'administració. Malgrat la decidida política de foment de l'activitat urbanística que l'Estat adopta a partir de l'aprovació del pla d'estabilització (1959), l'administració local, l'encarregada d'elaborar i tramitar els plans cap a les Comissions Provincials d'Urbanisme per a la seva aprovació definitiva, estava mancada en aquella època dels mitjans econòmics i tècnics per a la redacció dels plans exigits per la legislació urbanística. Els de les dè-

caades de 1960 i 1970 foren, per tant, uns plans fets «a instància de part» i no «d'ofici». A instància dels promotors urbanístics i turístics.

El resultat de les polítiques de foment esmentades, a escala balear, seria força espectacular. Els 56,55 km² transformats per la urbanització que es comptabilitzaven en 1956 passaren a ser 119,5 en 1973.⁷ En 17 anys s'havia artificialitzat tant de territori com des de l'arribada dels primers humans. Davant tan radical canvi, la població local adoptarà una actitud a mig camí entre el miratge i l'observació incrèdula. Després de la dura i alienant postguerra no hi havia capacitat d'interpretar tan radical canvi econòmic i territorial com un instrument d'extracció de renda per a industrialitzar l'estat feixista. La superació de la fam va fer arraconar les preguntes més transcendents. Així i tot, el mateix 1973, quan es tanca la primera onada de creixement, es fundarà el GOB-Mallorca, una organització ecologista cridada a desenvolupar un important paper d'oposició a les polítiques de foment de les dècades següents. Menorca (1976), Eivissa (1982) i Formentera (1983) trigaran una mica més a organitzar els seus respectius grups de defensa ecologista.

TURISME I CONSTRUCCIÓ, L'ALÈ DE LA DEMOCRÀCIA

La reestructuració capitalista neoliberal, posterior a la crisi del petroli de 1973, serà palesa a la dècada de 1980 i, especialment, a partir de la segona meitat de la de 1990. D'aquí que, tant a escala estatal com balear, hi hagi una perversa tendència a associar els èxits de la democràcia (participació i diàleg) amb els de les reformes neoliberals

(creixement i privatitzacions). Recordem que tal reestructuració consisteix, entre d'altres, en un vast procés de relocalització industrial a escala mundial i, pel que fa al turisme, en l'emersió de l'anomenada quarta perifèria de destins turístics (Carib, sud-est asiàtic, Oceania). Quant als anomenats destins turístics madurs, com el balear, entraran així mateix en un procés de reestructuració de la seva oferta. El canvi consisteix fonamentalment en una neteja epidèmica (plans d'embelliment) dels nuclis turístics dels primers *booms* subvencionats per l'administració i, sobretot, en l'afegit d'un important lot de «nous productes turístics»: golf, ports esportius i, sobretot, oferta residencial.

La dècada de 1980 és la de la irrupció dels productes immobiliaris en general i dels apartaments en particular. D'aquesta manera s'enceta un procés de venda immobiliària als estrangers que, reactivada a partir de l'entrada a la UE (1986), detonarà amb força a la segona meitat de la dècada de 1990. Com dèiem més amunt, la venda de patrimoni immobiliari suposarà, després del turisme, una «segona gallina dels ous d'or» per a l'Estat, la qual cosa li permetrà mantenir els nivells de despesa i als consumidors mantenir, i augmentar, el seus nivells de consum. Més grues porten més divises, més divises porten més consum, més consum porta més inversió immobiliària i més inversió immobiliària porta més grues. Una bombolla que l'enginyeria financera s'afanya a evitar que exploti.

Té límit l'actual *boom* immobiliari balear? A jutjar pel que preveuen els plans urbanístics, el parc turístic i residencial de les Illes encara es podria doblar i assolir una xifra propera als 4 milions de places. Tots els estudis que s'han fet a propòsit d'això

aporten dades molt properes a aquesta xifra, des d'un primitiu estudi amb dades de 1981⁸ fins al darrer de l'any 2000.⁹ Els seus intents d'algunes polítiques encaminades a calmar el creixement de l'oferta turística de la segona meitat de la dècada de 1980 (decrets i llei Cladera de 1988) i a la contenció de la urbanització sobre espais naturals (Llei d'Espais Naturals de 1991) en res no han modificat les tendències d'expansió de la urbanització que, entre 1973 i 2000, s'ha tornat a duplicar i ha passat de 119,5 km² a 248,09.¹⁰ Ni tan sols les desclassificacions de sòls urbanitzables de la segona meitat de la dècada de 1990 afectaran substancialment la capacitat de càrrega urbanística de les illes Balears. Vegem-ho.

Per iniciativa de l'Ajuntament de Calvià (1996) i, posteriorment, del govern progressista de Mallorca i del Govern Balear de la legislatura 1995-1999, es posaren en marxa algunes fórmules encaminades a calmar el creixement superficial de la urbanització. Aquestes iniciatives consistien en la suspensió primer i reclassificació a rústic després d'un important nombre de sectors urbanitzables que haurien permès expandir la urbanització en 16 km² més en el cas de Calvià, 22 km² a tota l'illa de Mallorca i 42 km² a escala balear. Val a dir que tot aquest seguit d'iniciatives protectores se succeeixen en l'ordre cronològic esmentat i que en la comptabilitat de cadascuna d'elles s'inclouen els quilòmetres quadrats que ja han estat afectats per l'administració actuant anterior. El govern de Mallorca s'apunta la reclassificació dels quilòmetres quadrats suspesos per l'Ajuntament de Calvià com el govern Balear s'anota els quilòmetres quadrats afectats per la iniciativa mallorquina. Era el que Avel·lí Blasco anomenà «la cursa per desclassificar».¹¹

Una cursa regulada, des de 1999, per les Directrius d'Ordenació Territorial (DOT). Les DOT implanten un sistema més eficient perquè la urbanització es dugui, efectivament, a terme. Suspenen o reclassifiquen directament fins a 42 km² de sòls urbanitzables i donen, als Plans Territorials Insulars (PTI) a elaborar pels Consells, la possibilitat de repartir les aproximadament 270.000 places afectades entre els municipis de cada illa. Ara, però, el nou model no permetrà ubicar aquest aprofitament ni a 500 metres de la ribera de mar (Àrees de Protecció Territorial) ni en nous nuclis aïllats dels existents. Caldrà ubicar-ho a menys de 500 metres dels nuclis existents (Àrees de Transició) no fos cosa que, com havia passat amb algunes previsions dels plans desenvolupistes de les dècades de 1960 i 1970, la llunyania dels espais periurbans amb més renda de situació fes poc atractives les propostes. Tanmateix, l'aprovació definitiva dels PTI de Menorca (2003), Mallorca (2004) i Eivissa i Formentera (2005) no han exhaurit les possibilitats que els oferien les DOT, només s'han posat a disposició dels ajuntaments el 45% de les places que les Directrius permetrien.

Les polítiques urbanístiques i territorials engegades en la legislatura autonòmica progressista (1999-2003) pretenien vincular les tendències territorials històriques que s'havien anat observant. Tanmateix, però, no s'acabà de definir amb claredat cap a quin escenari es volia encaminar. Per un costat s'impulsen iniciatives com la de les quotes de llicències màximes anuals (que no s'arriba a aprovar per l'oposició del soci conservador dels progressistes, Unió Mallorquina) i per l'altre s'aprova un pla energètic que, a més de permetre superar amb escreix els indicadors de Kyoto, té com

a objectiu connectar les Balears a la xarxa de gas peninsular per tal de servir qualsevol escenari de demanda; per una banda s'atura la construcció del dic exterior del port de Ciutadella i, per l'altre, s'impulsa l'execució del de Botafoc al port d'Eivissa...

Però, a part d'algunes contradiccions com les esmentades, la legislatura progressista engegà algunes iniciatives força importants tant a nivell de protecció (prohibició de l'edificació residencial en Àrees Naturals d'Especial Interès) i gestió d'espais naturals (parcs de Llevant, s'Albufereta, Cala d'Hort i ses Salines), així com quant a política de transports amb la represa de les polítiques ferroviàries amb la reobertura del tren de Manacor, o pel que fa referència l'aprovació del PTI de Menorca per part del seu Consell que, entre d'altres, estableix el sistema de quotes de llicències màximes anuals per als nuclis costaners de l'illa.

Però serà sens dubte l'aprovació de l'impost sobre estades turístiques, l'anomenada Ecotaxa, la nau capitana de la legislatura 1999-2003. Plantejat com a impost finalista destinat a reparar part dels impactes negatius que genera l'activitat turística, afectava indirectament els comptes de resultats, a curt termini, del sector turístic balear. Aquest fet, que efectivament era novedós, va enfrontar de ple el Govern de les Illes Balears amb els *lobbies* econòmics més poderosos de l'arxipèlag. Un enfrontament que, en 2003, guanyarien els poderosos.

EL RETORN A LES VELLES POLÍTIQUES DE FOMENT

De fet, la nova victòria conservadora de 2003 suposa el retorn, amb més força que

abans si cal, a les velles polítiques de foment de l'activitat urbanística que, des de la dècada de 1950, han estat dominants malgrat les episòdiques excepcions assenyalades. A la derogació dels parcs de Llevant i Cala d'Hort i de l'Ecotaxa, s'hi sumen les aprovacions definitives dels PTI de Mallorca i de les Pitiüses que, entre altres, contemplen i donen suport a una agressiva política de construcció d'infraestructures finançades, i en gran part executades, pel Govern conservador de la Comunitat Autònoma.

Després de l'ampliació del port d'Eivissa els objectius són ara els de Palma i Ciutadella —el de Maó ja és prou gran. Quant a la connectivitat aèria, els aeroports estan en una contínua renovació a l'empara dels seus respectius plans directors —aprovats pel Govern conservador espanyol en 2001— que, cas d'executar-se al 100%, també permetrien duplicar la seva activitat. Quant a la dotació energètica, la modificació del pla energètic, escomesa en 2005, planteja enllaçar les illes amb la península amb dos cables elèctrics, alhora que es manté la proposta dels progressistes de 2001 consistent a integrar les Balears en la xarxa de gas peninsular.

Per si fos poc, encara hi ha una altra circumstància que amenaça les illes Balears amb més inversions per a infraestructures. Es tracta de la Llei de Règim Especial que, aprovada en 1998, encara no s'ha aplicat gràcies a la no coincidència política entre els Governos de Madrid i Palma en períodes suficientment llargs. L'esmentada llei preveu posar fi a les barreres que la insularitat posa al creixement econòmic; en altres paraules, dissenya mecanismes semblants als existents a Canàries que anul·lin la protecció ambiental i urbanística gratuïta que proporciona la insularitat. Perquè, no ens

enganyem, els *lobbies* econòmics no volen posar fi al dèficit fiscal de la nostra comunitat per enderrocar edificis de primera línia o contractar més metges, mestres d'escola, treballadors socials, sinó per contractar més obres d'infraestructures que n'abaratint, amb càrrec a la inversió pública, els costos de producció i, en conseqüència, puguin «produir més».

Això pel que fa a la connexió amb l'exterior. A escala interna, els plans urbanístics continuen amb llistons de creixement a l'entorn dels 4 milions de places –quan actualment (2006) el parc construït és d'uns 2 milions– i ja s'ha posat en marxa una política de construcció d'autopistes a Mallorca i Eivissa que pugui servir les expectatives d'aquells plans.

I amb el dèficit fiscal històric acumulat que pateixen les Balears, com es paguen les noves autopistes? Doncs amb el conveni de carreteres signat amb l'Estat i, especialment, amb endeutament amb bancs i caixes i amb les empreses licitadores. Els pressuposts de les properes quatre o cinc legislatures avalen els deutes contrets. D'aquesta manera els governs dels propers 15 o 20 anys només es podran limitar a administrar el deute contret. L'activitat turística i la venda de patrimoni immobiliari, que el sector de la construcció podria incrementar fins als 4 milions de places, continuaran injectant a l'economia balear les divises necessàries per a seguir «engreixant»... fins a rebotar.

POSSIBILITAT I PROBABILITAT DE CRÉIXER, ENCARA MÉS

Són probables aquests escenaris dantescos? Possibles ja hem vist que sí, tant si s'analitza el que admeten els plans urbanístics

vigents com si es contempla el que s'esdevé a regions mediterrànies properes com, per exemple, la costa alacantinomurciana. Però sobre els 4.969,78 km² de les quatre Balears habitades, es pot arribar, a mitjà-llarg termini, als 4 milions de places? De fet, cas d'arribar-hi, resultaria una densitat d'unes 800 places/km², més del doble que l'actual. Això és una densitat força continental, una densitat que serà possible en la mesura que les Balears siguin menys illes, en la mesura que les xarxes energètiques, de comunicacions i de transports marítim i aeri peninsular i continental arribin a les illes de la mateixa manera que ho fan als territoris continentals, plenament europeus.

Hi ha exemples d'illes mediterrànies amb densitats com les esmentades. Malta, amb una extensió equivalent a poc més de la meitat d'Eivissa, suporta una densitat de 1.200 habitants de fet/km², i això sense comptar les places ocupables per la població no resident. L'alta connectivitat marítima (ports de Marsaxlokk, Gran Port i Marsamxett posicionats al bell mig de la Mediterrània) i aèria (dos aeroports) sostenen l'alta densitat maltesa.

Així doncs, els governs estan obstinats a aconseguir per a les Balears una alta connectivitat amb l'exterior i, d'aquesta manera, eliminar la barrera protectora de la insularitat. Tanmateix, si les tendències del comerç internacional segueixen el rumb de la mundialització, l'arribada d'energia i materials per via marítima podria ser, en el futur, majoritària arreu. Això igualaria els costos de la insularitat als de totes les regions costaneres, fossin insulars o no.

Sigui pel retorn, per a inversió en infraestructures, de l'extracció fiscal balear o per una accentuació de les relacions comercials marítimes a escala internacional, el cert és

que el futur no empitjorà sempre que mantinguem la barrera protectora que, al llarg dels segles, ens ha proporcionat gratuïtament la insularitat. Això mateix devia «pensar» el *Myotragus balearicus*, fins que arribarem el humans al tercer mil·lenni aC... i l'extingirem. □

1. *El retard virtuós. Assaig sobre algunes característiques del desenvolupament turístic i sobre les oportunitats que aquestes ofereixen per al futur immediat.* Treball guardonat amb el premi d'investigació humanística Francesc Hernández Sanz de l'Ateneu de Maó de 2003, 53 pp., en premsa.
2. *Memòria de l'Autoritat Portuària de Balears de 2004*, Palma, 2005.
3. Erdmann Gormsen (1997): «The impact of tourism on coastal areas», *GeoJournal*, 42.1, pp. 39-54.
4. Deloitte-Exceltur (2005): *Impactos sobre el entorno, la economía y el empleo de los distintos modelos de desarrollo turístico del litoral mediterráneo español, Baleares y Canarias*. Resumen ejecutivo, Madrid, 73 pp.
5. Tanmateix, les illes de Tenerife i Gran Canària superen de molt les densitats globals de l'arxipèlag. A propòsit d'això vegeu Guillermo Morales i Antonio Santana (2005): *Islas Canarias. Territorio y sociedad*, Las Palmas, Anroart Ediciones, 407 pp.
6. A. de la Fuente (2001): «Un poco de aritmética territorial: Anatomía de una balanza fiscal para las regiones españolas». FEDEA, *Estudios sobre la Economía Española* (EEE91), Madrid (<http://www.revecap.com/iveea/autores/D/5.pdf>).
7. Antoni Pons (2004): «Evolució dels usos del sòl a les Illes Balears. 1956-2000», *Territoris* 4, pp. 175-188.
8. E. Aguiló i A. Verger (1982): *El urbanismo y el medio ambiente en las Baleares*, Palma, CGI/CEH/Banca March, 115 pp.
9. A. Ferrer (2001). *Estudi del sòl vacant a les Illes Balears (2000)*, Palma, Govern de les Illes Balears.
10. Pons (2004), obra citada.
11. Avel·lí Blasco (2002): «Planificación y gestión del territorio turístico de las Islas Baleares», inserit dins l'obra col·lectiva dirigida per D. Blanquer, *Ordenación y gestión del territorio turístico*, València, pp. 213-284.

BREVIARIS

Viatge al voltant de la meua cambra

Xavier de Maistre

Traducció:
Salvador Company
Anna Torcal

Introducció:
Antoni Martí

Preu: 10,50 €

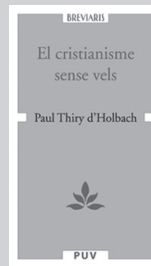

La ciutat del Sol

Tommaso Campanella

Traducció i introducció:
Antoni Seva

Preu: 10,50 €

El cristianisme sense vels

Paul Thiry d'Holbach

Traducció i introducció:
Josep Lluís Teodoro

Preu: 10,50 €

L'origen de la vida

Aleksandr I. Oparin

John B. S. Haldane

Traducció:
Natalia Inness
Juli Peretó

Introducció:
Juli Peretó

Preu: 11,00 €

PUV

PUBLICACIONS

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

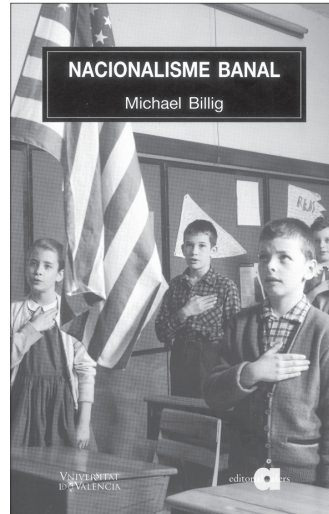
Col·lecció Assaig

1. *Història. Entre la ciència i el relat*
FRANÇOIS DOSSE
2. *Reflexions sobre la violència*
JOHN KEANE
3. *El descrèdit de la modernitat*
NEUS CAMPILLO
4. *El totalitarisme. Història d'un debat*
ENZO TRAVERSO
5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*
JOSEP SORRIBES
6. *Foucault: un il·lustrat radical?*
JOSEP ANTONI BERMÚDEZ I ROSES
7. *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*
IMMANUEL WALLERSTEIN
8. *Alacant contra València*
EMILI RODRÍGUEZ-BERNABEU
9. *Literatura, món, literatures*
JOAN F. MIRA
10. *La ment captiva*
CZESLAW MILOSZ
11. *Els noms de la història*
JACQUES RANCIÈRE
12. *Identitat*
ZYGMENT BAUMAN
13. *Viure per viure*
JOAN FUSTER
14. *Espanya inacabada*
JOAN ROMERO
15. *Comprendre el món*
JOAN REGLÀ
16. *Els usos del passat. Història, memòria, política*
ENZO TRAVERSO

PUV PUBLICATIONS
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

EL MÓN DE LES NACIONS

Novetat

«Una obra de referència sobre els nacionalismes dominants»

Altres títols

- JOSEP R. LLOBERA
La teoria del nacionalisme a França
162 pp., 15,00 €
- BENEDICT ANDERSON
Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme
258 pp., 19,00 €
- ALBERT MONCUSÍ
Fronteres, identitats nacionals i integració europea
236 pp., 19,00 €
- MICHAEL BILLIG
Nacionalisme banal
308 pp., 19,00 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

editorial **afers**

En biologia res no té sentit si no és a la llum de l'evolució

Theodosius Dobzhansky

En data tan recent com l'any 1966, el xeic Abd el Aziz bin Baz va demanar al rei de l'Àrabia Saudita la prohibició d'una heretgia que s'escampava pel seu país. El xeic escrigué:

«El Sant Alcorà, els ensenyaments del Profeta, la majoria dels científics islàmics i els fets reals demostren que el Sol gira al voltant de la seua òrbita... i que la Terra és fixa i estable, creada per Déu per a la seua humanitat... Qualsevol que diga el contrari hauria de ser acusat de falsedat cap a Déu, l'Alcorà i el Profeta.»

És clar que el bon xeic manté que la teoria copernicana és «només una teoria» i no un «fet». En això és tècnicament correcte. Una teoria pot ser verificada per un munt de fets, però aleshores esdevé una teoria demostrada, no un fet. El xeic potser no sabia que abans que s'adrecés al rei perquè perseguís l'heretgia copernicana, l'era espacial ja havia començat. Els astronautes ja havien observat que la Terra és redona, com molta gent a terra havia pogut veure per les pantalles dels seus televisors. El xeic potser podria replicar que tots aquells que gosen anar més enllà dels límits imposats per Déu sofreixen al·lucinacions i que la Terra en realitat és plana.

Algunes parts del model copernicà del món, com ara l'afirmació que la Terra rota al voltant del Sol, i no a l'inrevés, no han estat verificades per observacions tan directes com ho ha estat l'esfericitat del planeta. Tanmateix, els científics accepten el model com una representació acurada de la realitat. Per què? Perquè dóna sentit a una infinitat de fets que altrament mancarien de sentit o serien extravagants. Per als no especialistes la majoria d'aquests fets no els són familiars. Aleshores per què accepten la «mera teoria» que la Terra és una esfera

Theodosius Dobzhansky (Nemirov 1900-San Jacinto 1975) va estudiar a la Universitat de Kiev i molt aviat es va incorporar al grup del genetista Thomas Hunt Morgan als EUA. El seu profund interès sobre l'evolució biològica i la seua sòlida carrera en l'àmbit de la genètica de poblacions, desenvolupada en diverses universitats nord-americanes, feren d'ell un dels pioners de la teoria sintètica de l'evolució, especialment arran de la publicació del seu primer llibre *Genetics and the origin of species* (1937). El text anticreacionista reproduït aquí es va publicar a la revista *American Biology Teacher* (volum 35, pp. 125-129) en 1973 amb el títol «Nothing in biology makes sense except in the light of evolution».

que gira al voltant d'un Sol esfèric? És simplement un acatament de l'autoritat? No ben bé: sabem que aquells que es dedicaren a estudiar les dades la trobaren convincent.

El bon xeic probablement ignora les dades. Fins i tot, és encara més probable que el seu prejudici irremeiable impedirà que cap dada el pugui impressionar. En tot cas, seria una pèrdua de temps total tractar de convèncer-lo. L'Alcorà i la Bíblia no contradiuen Copèrnic, ni tampoc Copèrnic els contradiu. És un error ridícul confondre la Bíblia i l'Alcorà amb introduccions a la història natural. En aquests llibres es tracten qüestions encara més importants: el significat dels humans i les seues relacions amb Déu. Estan escrits amb símbols poètics, comprensibles per a la gent de l'època en què foren escrits, així com persones d'altres èpoques. El rei d'Aràbia no va satisfer les demandes del xeic. Sabia que alguns tenen por de la il·lustració, perquè amenaça els seus interessos creats. L'educació no s'ha d'usar per a promoure l'obscurantisme.

La Terra no és el centre geomètric de l'univers, per bé que pugui ser el seu centre espiritual. És una simple partícula de pols als espais còsmics. Contràriament als càlculs del bisbe Ussher, el món no aparegué en la seua forma present l'any 4.004 abans de Crist. Les estimacions de l'edat de l'univers que donen els cosmòlegs actuals encara són aproximacions inexactes, que són revisades (normalment a l'alça) a mesura que els mètodes de determinació van refinant-se. Alguns cosmòlegs proposen que l'univers té uns 10.000 milions d'anys; altres que ha existit, i existirà, per sempre. La datació de l'origen de la vida a la Terra oscil·la entre 3 i 5 mil milions d'anys abans del present; els humans aparegueren prou recentment, fa de 2 a 4 milions d'anys. Les estimacions de l'edat de la Terra, la duració de les eres geològiques i paleontològiques i l'antiguitat dels avantpassats dels humans es basen sobretot en dades radiomètriques –la proporció d'isòtops de certs elements químics en roques a l'abast d'aquests estudis.

El xeic bin Baz i els que són com ell rebutgen les dades radiomètriques, perquè són «una simple teoria». Quina és l'alternativa? Hom suposa que el Creador va creure convenient gastar unes bromes als geòlegs i biòlegs. Amb cura va preparar roques amb unes relacions isotòpiques per fer-nos creure que algunes roques tenen 2.000 milions d'anys, encara que realment només en tenen 6.000. Aquest tipus de falsa explicació no és nova. Un antievolucionista precoç, P. H. Gosse, publicà un llibre titulat *Omphalos* («El melic»). L'essència d'aquest llibre increïble és que Adam, com que no tenia mare, fou creat amb melic i que els fòssils foren col·locats pel Creador on els trobem ara –un acte deliberat d'Ell, per aparentar una gran antiguitat i els cataclismes geològics. És fàcil veure l'errada fatal d'aquests conceptes. Atribuir a Déu aquests enganys absurds és una blasfèmia. Una cosa tan repugnant com gratuïta.

LA DIVERSITAT DELS ÉSSERS VIUS

La diversitat i la unitat de la vida són aspectes del món vivent que sorprenen i tenen sentit a parts iguals. S'han estudiat entre 1,5 i 2 milions d'espècies d'animals i plantes i el nombre de

les que encara s'han de descriure és potser més gran. La diversitat de grandàries, estructures i estils de vida és atordidora i tanmateix fascinant. Posem-ne alguns exemples.

El virus de l'estomatitis vesicular és com una esfera d'entre 8 i 12 milionèsimes de metre de diàmetre. La balena blava pot assolir els 30 m de longitud i les 135 tones de pes. Els virus més simples són paràsits de les cèl·lules d'altres organismes, reduïts als components més senzills –petites quantitats de DNA o RNA que manllevan la maquinària bioquímica de les cèl·lules hoste per a copiar la seua pròpia informació genètica, en comptes de la de l'hoste.

Considerar si els virus són organismes vivents o substàncies químiques peculiars és una qüestió d'opinió o de definició. La mateixa existència d'aquestes diferències d'opinió ja és significativa *per se*. Significa que la frontera entre la matèria animada i la inanimada s'esborra. A l'extrem oposat de l'espectre que va de la simplicitat a la complexitat tenim els animals vertebrats, incloent-hi els humans. El cervell humà té uns 12.000 milions de neurones i les sinapsis entre elles potser són mil vegades més nombroses.

Alguns organismes viuen en una gran diversitat d'ambients. L'ésser humà ocupa un lloc destacat en aquesta escala. No sols és una espècie veritablement cosmopolita sinó que, gràcies als seus desenvolupaments tecnològics, pot sobreviure almenys durant un temps limitat en la superfície de la lluna i en l'espai. Per contra, alguns organismes són increïblement especialitzats. Potser el nínxol ecològic més limitat de tots és el d'una espècie de fong de la família Laboulbeniaceae, que creix exclusivament en la part posterior dels èlitres de l'escarabat *Aphaenops cronei*, que es troba només en algunes coves calcàries del sud de França. La larva de la mosca *Psilopa petrolei* es desenvolupa en filtracions de cru dels camps petrolífers de Califòrnia, i per ara ningú no l'ha vista créixer enlloc més. Aquest és l'únic insecte capaç de viure i alimentar-se de petroli i l'adult pot caminar per la superfície del petroli mentre l'única part del cos en contacte amb el petroli siguen els seus tars. La larva de la mosca *Drosophila carcinophila* només es desenvolupa en els canals renals sota les solapes del tercer maxil·lípede del cranc terrestre *Geocarcinus ruricola*, que viu només en algunes illes del Carib.

Hi ha alguna explicació que faça intel·ligible aquesta diversitat colossal dels éssers vius? D'on han vingut aquestes extraordinàries, i aparentment capricioses i supèrflues, criatures, com el fong *Laboulbenia*, l'escarabat *Aphaenops cronei*, les mosques *Psilopa petrolei* i *Drosophila carcinophila*, i moltes més curiositats biològiques? L'única explicació que els dona sentit és que la diversitat orgànica s'ha desenvolupat en resposta a la diversitat ambiental del planeta Terra. Cap espècie, per molt perfecta i versàtil que fos, no podria explotar totes les oportunitats per a la vida. Cadascun dels milions d'espècies té la seua manera de viure i d'aconseguir aliment de l'ambient. Sense dubte, n'hi ha molts altres estils de vida encara sense explotar per cap de les espècies actuals. Però una cosa és clara: amb una diversitat orgànica menor, algunes oportunitats per a la vida romandrien sense explotar. El procés evolutiu tendeix a ocupar els nínxols ecològics a l'abast. Això no ho fa de manera conscient o deliberada. Les relacions entre evolució i ambient són més subtils i més interessants que tot això. L'ambient no imposa els canvis evolutius en els seus habitants, com postulaven les abandonades teories neolamarckistes. La millor manera de fer-se una idea de la situació és:

l'ambient presenta desafiaments a les espècies vivents, als quals aquestes poden respondre amb canvis genètics adaptatius.

Un nínxol ecològic sense ocupar, una oportunitat per a la vida sense explotar, és un desafiament. És el cas d'un canvi ambiental, com la transició d'una glaciació a un clima més càlid. La selecció natural pot causar que una espècie vivent responga a tal situació mitjançant canvis genètics adaptatius. Aquests canvis poden permetre a les espècies ocupar un nínxol ecològic que era buit, una nova oportunitat per a la vida, o resistir al canvi ambiental si és desfavorable. Però la resposta pot tenir èxit o no. Això depèn de molts factors, el principal dels quals és la composició genètica de l'espècie en el moment que cal respondre al canvi. La manca d'una resposta adequada pot causar l'extinció de l'espècie. El registre fòssil mostra clarament que el final de la majoria de les línies evolutives és l'extinció. Els organismes que viuen ara són els descendents reeixits de només una minoria d'espècies que visqueren en el passat –i de minories encara més petites a mesura que retrocedim en el passat. No obstant això, el nombre d'espècies vivents no ha disminuït, ans probablement ha augmentat amb el temps. Tot això es pot entendre a la llum de la teoria de l'evolució. Però quina manca de sentit, per part de Déu, si totes aquestes espècies s'haguessen creat *ex nihilo* per a després deixar que la majoria d'elles s'extingissen!

Per descomptat, no hi ha res de conscient ni d'intencionat en l'acció de la selecció natural. Una espècie biològica no es diu a ella mateixa: «Provem demà (o d'ací a un milió d'anys) a créixer en un sòl diferent o usem un aliment diferent, o visquem en una part del cos diferent d'un cranc diferent». Només els éssers humans poden prendre decisions conscients com aquestes. Per això l'*Homo sapiens* és el cim de l'evolució. La selecció natural és alhora un procés cec i creatiu. Només un procés cec i creatiu podria produir, d'una banda, l'èxit biològic fabulós de l'espècie humana i, de l'altra, formes d'adaptació tan limitades i estretes com els especialitzats fongs, escarabats i mosques que hem mencionat abans.

Els antievolucionistes no comprenen com funciona la selecció natural. Pensen sense cap fonament que totes les espècies actuals foren generades per un *fiat* sobrenatural fa uns pocs milers d'anys, poc més o menys com són ara. Però quin és el sentit de tenir dos o tres milions d'espècies vivents a la Terra? Si la selecció natural és el principal factor que impulsa l'evolució, es pot comprendre qualsevol nombre d'espècies: la selecció natural no opera d'acord amb un programa previ i les espècies es produeixen no perquè siguin necessàries per a cap propòsit, sinó simplement perquè s'obre una oportunitat ambiental i n'hi ha uns recursos genètics que les fan possibles. Estava de bon humor el Creador quan va fer la *Psilopa petrolei* per als camps de petroli californians i les espècies de *Drosophila* que viuen exclusivament en algunes parts del cos de certs crancs terrestres de certes illes caribenyes? Tanmateix, la diversitat orgànica esdevé comprensible i raonable si el Creador ha creat el món vivent no per caprici sinó per una evolució impulsada pel la selecció natural. És un error considerar l'evolució i la creació com a alternatives mútuament excloents. Jo sóc un creacionista i un evolucionista. L'evolució és el mètode de la Creació de Déu o de la Natura. La Creació no és un succés que va passar en l'any 4.004 abans de Crist. És un procés que començà fa 10.000 milions d'anys i encara continua.

LA UNITAT DE LA VIDA

La unitat de la vida no és menys notable que la seua diversitat. La majoria de les formes vives són similars en molts aspectes. Les similituds biològiques universals són particularment colpidores a escala bioquímica. Des dels virus fins als humans, l'herència està codificada en només dues substàncies, químicament relacionades: el DNA i el RNA. El codi genètic és tan simple com universal. Només hi ha quatre «lletres» genètiques del DNA: adenina, guanina, timina i citosina. L'uracil reemplaça la timina en el RNA. El desplegament evolutiu complet del món vivent no ha tingut lloc a través de la invenció de noves «lletres» de l'«alfabet» genètic sinó per l'elaboració de noves combinacions d'aquestes lletres.

El codi genètic del DNA-RNA no és l'únic universal. També ho és el mètode de traducció de les seqüències de les «lletres» del DNA-RNA en les seqüències d'aminoàcids de les proteïnes. Els mateixos 20 aminoàcids componen les innombrables proteïnes diferents de tots els organismes. Els diferents aminoàcids són codificats per entre un i sis combinacions de tres nucleòtids (triplets) en el DNA i el RNA. I els universals bioquímics s'estenen més enllà del codi genètic i la seua traducció en proteïnes: en el metabolisme cel·lular dels més diversos organismes trobem remarcables uniformitats. El trifosfat d'adenosina (ATP), la biotina, la riboflavina, els grups hemo, la piridoxina, les vitamines K i B₁₂ i l'àcid fòlic implementen els processos metabòlics pertot arreu.

Què signifiquen aquests universals bioquímics? Suggerixen que la vida s'originà a partir de la matèria inanimada només una vegada i que tots els organismes, no importa com de diferents siguin des d'altres punts de vista, conserven els trets bàsics de la vida primordial. (També és possible que hi hagués més d'un o, fins i tot, molts orígens de la vida; si fos així, hauria sobreviscut només la descendència d'un d'ells que hauria heretat la Terra). Però i si no hi hagués evolució i cadascuna d'entre els milions d'espècies hagués estat creada per separat? Tot i ser una ofensa al sentiment religiós i a la raó, els antievolucionistes haurien d'acusar novament el Creador d'estafador. Els cal insistir que Ell deliberadament ho va disposar exactament tot de tal manera com si el seu mètode de creació fos l'evolució, intencionadament per a enganyar els cercadors sincers de la veritat.

Els notables avenços recents en biologia molecular han permès la comprensió de com es pot construir la diversitat dels organismes a partir de materials tan monòtonament similars: les proteïnes compostes amb només 20 aminoàcids i codificades pel DNA i el RNA, cadascun amb només quatre tipus de nucleòtids. El mètode és sorprenentment simple. Totes les paraules, frases, capítols i llibres en anglès es fan amb seqüències de les 26 lletres de l'alfabet. (Poden ser presentades també només pels tres signes del codi Morse: punt, ratlla i espai.) El significat d'una paraula o d'una frase no està definit tant per quines lletres contenen sinó per l'ordre d'aquestes lletres. El mateix passa amb l'herència: està codificada per les seqüències de les «lletres» genètiques—els nucleòtids—del DNA. Aquestes seqüències són després traduïdes a seqüències d'aminoàcids en les proteïnes.

Els estudis moleculars han permès un mètode de mesura exacta dels graus de les similituds i diferències bioquímiques entre els organismes. Alguns tipus d'enzims i altres proteïnes són quasi universals o, en qualsevol cas, estan àmpliament distribuïdes en el món vivent. Són funcionalment similars en diferents éssers vius, perquè catalitzen reaccions químiques similars. Però quan aquestes proteïnes són aïllades i es determinen les seues estructures químiques, tot sovint s'observa que contenen seqüències d'aminoàcids més o menys diferents en els diferents organismes. Per exemple, les cadenes alfa de l'hemoglobina mostren seqüències d'aminoàcids idèntiques en els humans i els ximpanzés, però difereixen en un únic aminoàcid (d'entre 141) en la dels gorilles. Les cadenes alfa de l'hemoglobina humana difereixen de les de l'hemoglobina de vaca en 17 aminoàcids, en 18 de les de cavall, en 20 de les d'ase, en 25 de les de conill i en 71 de les de peix (carpa).

El citocrom *c* és una proteïna que té una funció essencial en el metabolisme de les cèl·lules aeròbiques. Es troba en els més diversos organismes, des dels humans fins a les floridures. E. Margoliash, W. M. Fitch i altres han comparat les seqüències d'aminoàcids del citocrom *c* en diverses branques del món vivent. S'han descobert tant similituds com diferències significatives. El citocrom *c* de diversos ordres de mamífers i ocells difereix en 2 a 17 aminoàcids, entre les classes de vertebrats en 7 a 38, i entre els vertebrats i els insectes entre 23 a 41. I els d'animals difereixen del de llevats i floridures en 56 a 72 aminoàcids. Fitch i Margoliash prefereixen expressar les seues troballes en el que anomenen «distàncies mutacionals mínimes». Com s'ha dit abans, els diferents aminoàcids estan codificats per diferents triplets de nucleòtids al DNA dels gens. Ara coneixem aquest codi. La majoria de les mutacions impliquen substitucions de nucleòtids únics en algun lloc de la cadena de DNA que codifica per a una proteïna donada. Per tant, hom pot calcular el mínim nombre de mutacions senzilles necessàries per a canviar el citocrom *c* d'un organisme al d'un altre. Les distàncies mutacionals mínimes entre el citocrom *c* humà i el citocrom *c* d'altres éssers vius són les següents:

Mico	1	Gall	18
Gos	13	Pingüí	18
Cavall	17	Tortuga	19
Ase	16	Serp de cascavell	20
Porc	13	Peix (tonyina)	31
Conill	12	Mosca	33
Cangur	12	Arna	36
Ànec	17	Floridura	63
Colom	16	Llevat	56

Cal remarcar que les seqüències d'aminoàcids en un tipus donat de proteïna varien dins d'una espècie així com d'espècie a espècie. És evident que les diferències entre les proteïnes a nivell d'espècie, gènere, família, ordre, classe i filum es componen d'elements que varien també entre individus dins de la mateixa espècie. Les diferències individuals i de grup són quantitativament, no qualitativament, diferents. Les dades que donen suport a això són moltes i s'acumulen més i més. En els darrers anys s'ha fet molt de treball sobre les variacions individuals en les seqüències d'aminoàcids de les hemoglobines humanes. S'han detectat més de cent variants. La majoria són resultat de la substitució d'un únic aminoàcid –substitucions que han aparegut per mutacions genètiques en les persones on s'han descobert o en els seus avantpassats. Com calia esperar, algunes d'aquestes mutacions són perjudicials per als seus portadors, però d'altres aparentment són neutres o fins i tot favorables en certs entorns. Algunes hemoglobines mutants només s'han trobat en una persona o en una família. Altres han estat descobertes repetidament entre els habitants de diferents parts del món. Propose que totes aquestes notables troballes només tenen sentit sota la llum de l'evolució; altrament, són absurditats.

ANATOMIA COMPARADA I EMBRIOLOGIA

Els universals bioquímics són els més impressionants i els descoberts més recentment, però veritablement no són els únics vestigis de la creació per mitjà de l'evolució. L'anatomia comparada i l'embriologia proclamen els orígens evolutius dels habitants actuals del món. En 1555 Pierre Belon establí la presència d'ossos homòlegs en els esquelets, diferents a primera vista, dels humans i dels ocells. Més tard els anatomistes traçaren les homologies dels esquelets, així com d'altres òrgans, de tots els vertebrats. Les homologies també són distingibles en els esquelets externs dels artròpodes aparentment tan diferents com una llagosta, una mosca i una papallona. Els exemples d'homologies es poden multiplicar indefinidament.

Els embrions d'animals que semblen molt diferents sovint exhibeixen similituds colpidores. Fa un segle aquestes semblances feren que alguns biòlegs (com ara el zoòleg alemany Ernst Haeckel) es deixassen portar per l'entusiasme fins al punt d'interpretar aquestes similituds embrionàries com una repetició en el desenvolupament de l'embrió de la història evolutiva de la seua espècie: es deia que passava a través d'estadis en els quals s'assemblava als seus remots avantpassats. En altres paraules, els biòlegs del passat suposaren que amb l'estudi del desenvolupament embrionari hom podria llegir els estadis a través dels quals havia ocorregut el desenvolupament evolutiu. En la seua versió original, l'anomenada llei biogenètica ja no rep gens de crèdit. I, tanmateix, és innegable que les semblances embrionàries són impressionants i significatives.

És possible que tothom sàpiga que els percebes sedentaris no guarden cap semblança amb els crustacis que neden lliurement, com les copèpodes. I com és d'extraordinari que els percebes passen a través d'un estadi larval que nada lliurement, el nauplius! En aquest

estadi del seu desenvolupament un percebe i un *Cyclops* semblen inconfusiblement similars. Evidentment són parents. La presència de fenedures branquials en els embrions humans i en els d'altres vertebrats terrestres és un altre exemple famós. Per descomptat, l'embrió humà no és un peix en cap dels seus estadis de desenvolupament, ni mai arriba a tenir brànquies funcionals. Però per què hauria de tenir unes fenedures branquials inequívocues si no era que els seus avantpassats respirassen amb l'ajut de brànquies? El Creador ens continua gastant bromes?

RADIACIÓ ADAPTATIVA: LES MOSQUES DE HAWAII

Hi ha unes 2.000 espècies de drosòfílids (mosques del vinagre i similars) en tot el món. Al voltant de la quarta part es troben a Hawaii, per bé que l'àrea total de l'arxipèlag es semblant a la de l'estat de Nova Jersey. Excepte 17 d'elles, totes són espècies endèmiques de Hawaii (és a dir, no es troben a cap altre lloc). A més, una majoria dels endemismes hawaïans no es troben per tot l'arxipèlag: estan restringits a illes individuals o, fins i tot, a part d'una illa. Quina és l'explicació per a tal proliferació extraordinària de drosòfílids en un territori tan petit? El treball recent de H. L. Carson, H. T. Spieth, D. E. Hardy i altres ha fet que la situació siga comprensible.

Les illes Hawaii són d'origen volcànic. Mai no formaren part d'un continent. La seua antiguitat oscil·la entre 5,6 i 0,7 milions d'anys. Abans de l'arribada dels humans, els seus habitants eren descendents d'immigrants que havien estat transportats a través de l'oceà pels corrents d'aire i altres mitjans accidentals. Una única espècie de drosòfílid, que va arribar primer a Hawaii, abans de l'existència de nombrosos competidors, acabà la situació d'una abundància de nínxols ecològics desocupats. Els seus descendents respongueren a aquesta situació mitjançant una radiació adaptativa, els productes de la qual és l'extraordinària diversitat de drosòfílids actuals de Hawaii. Per tal d'evitar un possible malentès, deixem clar que els endemismes de Hawaii no són en absolut tan similars entre si que puguen ser confosos amb variants de la mateixa espècie. En tot cas, són més diverses que els drosòfílids d'altres indrets. Les espècies més grans i més petites de drosòfílids són de Hawaii. Exhibeixen una diversitat de comportaments astoradora. Algunes s'han adaptat a modes de vida molt extraordinaris per a una mosca, com ara ser paràsits de capolls d'aranyes.

Altres illes oceàniques, per tot l'oceà Pacífic, manquen d'aquesta diversitat de drosòfílids tan cridanera. L'explicació més probable per a aquest fet és que altres illes foren colonitzades pels drosòfílids quan la majoria dels nínxols ecològics ja estaven ocupats per espècies arribades abans. Açò és una hipòtesi, és clar, però raonable. Els antievolucionistes podrien suggerir una hipòtesi alternativa: en un atac de bogeria, el Creador començà a manufacturar més i més espècies de drosòfílids per a Hawaii, fins a assolir una profusió extravagant en aquest arxipèlag. Us deïxe decidir quina de les hipòtesis té més sentit.

FORÇA I ACCEPTACIÓ DE LA TEORIA

Il·luminada per l'evolució, la biologia potser és la ciència intel·lectualment més satisfactòria i inspiradora. Sense aquesta llum esdevé una pila de fets diversos: alguns d'ells d'interès o curiosos però que manquen de sentit en el seu conjunt.

Això no implica que sabem tot el que es pot o es podria saber de la biologia i l'evolució. Qualsevol biòleg competent és conscient d'una multitud de problemes encara per resoldre i de preguntes encara sense resposta. Ben mirat, la investigació biològica no mostra cap símptoma d'exhauriment, més aviat el contrari. Els desacords i els enfrontaments d'opinió abunden entre els biòlegs que s'ocupen d'una ciència viva i en creixement. Els antievolucionistes confonen, o així ho pretenen, aquests desacords amb indicis de la incertesa de tota la doctrina evolutiva. El seu esport favorit és enfil·lar citacions, curosament i de vegades expertament tretes de context, per a demostrar que res està realment establert o acordat entre els evolucionistes. Alguns dels meus col·legues i jo mateix ens hem divertit llegint-nos a nosaltres mateix citats de tal manera com si fóssim en el fons antievolucionistes.

Permeteu-me deixar totalment clar allò que està establert fora de cap dubte raonable i allò que necessita més estudi, pel que fa a l'evolució. L'evolució és un procés que sempre ha funcionat durant la història del planeta i que només pot ser posat en dubte per aquells que ignoren l'evidència o que s'hi resisteixen, per culpa de blocatges emocionals o per fanatisme. Per contra, és ben cert que els mecanismes que fan funcionar l'evolució necessiten més estudi i aclariment. No hi ha cap alternativa a l'evolució com a història que pugui suportar un examen crític. Tanmateix, constantment aprenem fets nous i importants sobre els mecanismes evolutius.

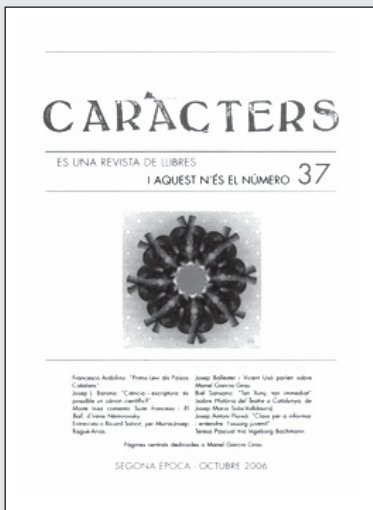
És remarcable que, fa més d'un segle, Darwin fou capaç de discernir tant sobre l'evolució sense tenir al seu abast les descobertes clau que s'han fet després. El desenvolupament de la genètica a partir de 1900 –especialment de la genètica molecular, en les darreres dues dècades– ha subministrat una informació essencial per a la comprensió dels mecanismes evolutius. Però resten molts dubtes i encara cal aprendre molt. Això és encoratjador i inspirador per a qualsevol científic que merezca aquest nom. Imagineu que tot es coneix completament i que la ciència no té res més que descobrir: quin malson!

La doctrina evolutiva xoca amb la fe religiosa? No. És un disbarat confondre les Sagrades Escriptures amb els textos elementals d'astronomia, geologia, biologia i antropologia. Només si s'interpreten els símbols de manera que se'ls dona un significat que no tenen, emergeixen els conflictes imaginaris i insolubles. Com s'ha assenyalat abans, el disbarat esdevé blasfèmia: s'acusa al Creador de mentider sistemàtic.

Un dels grans pensadors del nostre temps, Pierre Teilhard de Chardin, escrigué: «L'evolució és una teoria, un sistema o una hipòtesi? És molt més que això: és un postulat general davant del qual totes les teories, totes les hipòtesis, tots els sistemes s'han d'inclinar a partir d'ara i l'han de satisfer per tal de ser raonables i veritables. L'evolució és una llum que il·lumina tots els fets, una trajectòria que han de seguir totes les línies de pensament –això és

el que és l'evolució». Per descomptat, alguns científics, així com alguns teòlegs i filòsofs, no estan d'acord amb alguns dels ensenyaments de Teilhard. L'acceptació de la seua visió del món no és universal. Però no hi ha cap dubte que Teilhard fou un home vertaderament i profundament religiós i que el cristianisme fou una pedra angular de la seua visió del món. A més, en la seua visió del món, la ciència i la fe no estaven separades en compartiments estancs, com ho estan per a moltes persones. Eren parts harmoniosament encaixades en la seua visió del món. Teilhard fou un creacionista, però d'aquells que pensen que la Creació es realitza en aquest món per mitjà de l'evolució. □

Traducció de Juli Peretó

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 37 Octubre 2006

Francesco Ardolino: «Primo Levi als Països Catalans»

Josep L. Barona: «Ciència i escriptura:
és possible un cànon científic?»

Maite Insa comenta: *Suite francesa* i *El Ball*, d'Irène Némirovsky

Entrevista a Ricard Salvat per Maria-Josep Ragué-Arias

Josep Ballester i Vicent Usó parlen sobre Manel Garcia Grau

Biel Sansano: «Tan lluny, tan immediat» (sobre *Història del Teatre a Catalunya*, de Josep Maria Sala-Valldaura)

Josep Antoni Fluxà: «Claus per a informar i entendre:
assaig juvenil»

Teresa Pascual tria Ingeborg Bachmann

Pàgines centrals dedicades a Manel Garcia Grau

Publicació Trimestral:

Gener · Abril · Juny · Octubre

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques 13 - 46010 València Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067 E-mail: caracters@uv.es

La millor companyia per al futur és la teva.

Una gran companyia és la que arriba al futur abans que les altres. A Endesa estem posant en marxa el futur de més de 22 milions de clients a 15 països d'arreu del món. Som la primera multinacional elèctrica espanyola i continuem creixent per generar progrés i benestar. Per això estem segurs que, amb la teva companyia, arribarem al futur abans que ningú.

La Declaració dels drets de la dona i la ciutadana i el Contracte social entre l'home i la dona

Olympe de Gouges

Marie Gouze (Aubry), coneguda com a Olympe de Gouges, va nèixer a Montalban el 1748. Fou una escriptora —una «philosophe»— que a París aconseguí ser coneguda amb cert èxit per les seues obres. Fou una entusiasta de les idees revolucionàries i lluità per l'emancipació de les dones, que reclamà en la seua Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne (1791). La seua figura, precisament pel fet de ser una dona —més per la seua vida que no pas per la seua obra—, ha estat poc recordada i menys reivindicada fins als darrers temps. Potser opinions com la de Michelet hi van tenir molt de pes.¹ El ben cert, però, és que fou una convençuda defensora de les idees revolucionàries en general, i no sols dels drets de les dones. Només cal veure els seus al·legats i obres teatrals contra l'esclavisme dels negres, pels drets dels orfes, dels aturats, dels pobres, etc.; en definitiva per la democràcia representativa, cosa que la va enfrontar al despotisme del Terror de la Montagne.² El 3 de novembre de 1793 fou guillotínada a París per «contrarevolucionària» per haver defensat Lluís XVI i la monarquia constitucional.

V. O.

A LA REINA³

Senyora,

Poc avesada al llenguatge que habitualment es fa servir per adreçar-se als reis, de cap de les maneres no empraré l'adulació dels cortesans per retre-us homenatge amb aquesta singular obra. La meua finalitat, Senyora, és parlar-vos francament; no he esperat l'era de la llibertat per expressar-me així, em vaig mostrar amb la mateixa energia en un temps en què la ceguesa dels dèspotes castigava una audàcia tan noble.

Quan l'Imperi us acusava i us feia responsable de les seues calamitats, en un temps confús i tempestuós, només jo vaig tenir la força de defensar-vos. Mai no vaig acceptar que una princesa, educada al si de les grandeses, tingués tots els vicis de la baixesa.

Sí, Senyora, quan vaig veure la daga alçada sobre vós, vaig fer les meues reflexions sobre la daga i la víctima; però avui que veig que hom observa de prop la multitud d'amotinats subornada, i que és aturada pel temor de les lleis, us diré, Senyora, el que no us hauria dit aleshores.

Si l'estranger porta la violència a França, vós no sou als meus ulls la reina falsament inculpada, la reina digna de consideració, sinó una enemiga implacable dels francesos. Ai! Senyora, penseu que sou mare i esposa; empreu tot el vostre crèdit per fer que tornen els prínceps. Aquest crèdit, aplicat amb tanta prudència, enforteix la corona del pare, la conserva per al fill i us reconcilia l'amor dels francesos. Aquesta digna negociació és l'autèntic deure d'una reina. La intriga, la càbala, els projectes sanguinaris precipitarien la vostra caiguda, si us poguéis suposar capaç de semblants intencions.

Que us caracteritze una tan noble ocupació, Senyora, provoca la vostra ambició i fixa les vostres mirades. Afavorir el desenvolupament dels drets de la dona i accelerar-ne els èxits, només correspon a aquella a qui l'atzar ha situat en un lloc eminent. Si fósseu menys instruïda, Senyora, podria témer que els vostres interessos particulars prevalguessen per sobre dels del vostre sexe. Vós estimeu la glòria; penseu, Senyora, que els més grans crims s'immortalitzen igual que les virtuts més grans, però quina reputació més diferent en els annals de la Història! L'una és presa sempre com a exemple, l'altra és abominada eternament per la humanitat.

Mai no es considerarà un crim que treballem pel restabliment dels costums, per donar al vostre sexe tota la consistència de la qual és susceptible. Desgraciadament per al nou règim, aquesta obra no és pas treball d'un dia. Aquesta revolució no tindrà lloc més que quan totes les dones es convenceran del seu deplorable destí i dels drets que han perdut en la societat. Doneu suport, Senyora, a una causa tan bella, defenseu aquest malaurat sexe i aviat tindreu per a vós una meitat del regne, i almenys un terç de l'altra meitat.

Heus aquí, Senyora, heus aquí per quines gestes us heu de fer conèixer i esmerçar el vostre crèdit. Creieu-me, Senyora, la nostra vida és ben poca cosa, sobretot per a una reina, quan aquesta vida no és embellida per l'amor dels pobles i pels encants eters de la beneficència.

Sembla cert que els francesos carreguen contra la seua pàtria amb totes les seues forces: per què?, per frívols privilegis, per quimeres. Creieu, Senyora, si jutge pel que sent, que el partit monàrquic es destruirà ell mateix, abandonarà tots els tirans i tots els cors s'aplegaran al voltant de la pàtria per defensar-la.

Heus aquí, Senyora, heus aquí quins són els meus principis. Parlant-vos de la meua pàtria oblide la finalitat d'aquesta dedicatòria. És així com qualsevol bon ciutadà sacrifica la seua glòria, els seus interessos, quan no té per objecte més que els del seu país.

Sóc, amb el més profund respecte, Senyora, la vostra més humil i més fidel servidora.

DE GOUGES

ELS DRETS DE LA DONA

Home, ets capaç de ser just? És una dona qui et fa la pregunta; almenys no em negaràs aquest dret. Dis-me, qui t'ha atorgat el sobirà imperi d'oprimir les del meu sexe?, la teua força?, el teu talent? Observa el creador en la seua saviesa; examina la natura en tota la seua grandesa, a la qual sembles voler aproximar-te, i dóna'm, si goses, l'exemple d'aquest imperi tirànic.⁴

Retrocedeix fins als animals, consulta els elements, estudia els vegetals, observa finalment tots els canvis de la matèria organitzada i rendeix-te a l'evidència quan te n'ofereix els mitjans; cerca, escorcolla i distingeix, si pots, els sexes en l'organització de la natura. Pertot els trobaràs barrejats, pertot arreu cooperen amb una unió harmoniosa en aquesta obra mestra immortal.

Només l'home s'ha arranjat un principi d'aquesta excepció. Extravagant, cec, inflat de ciències i degenerat en aquest segle de llums i de sagacitat, en la ignorància més crassa, vol manar despòticament sobre un sexe que ha rebut totes les capacitats intel·lectuals, que només pretén gaudir de la Revolució i reclamar els seus drets a la igualtat.

DECLARACIÓ DELS DRETS DE LA DONA I DE LA CIUTADANA

Per a ser decretats per l'Assemblea nacional en les seues darreres sessions o en la propera legislatura.⁵

Preàmbul

Les mares, les filles, les germanes, representants de la nació, demanen ser constituïdes en Assemblea nacional. En considerar que la ignorància, l'oblit i el menyspreu dels drets de

la dona són les úniques causes dels mals públics i de la corrupció dels governs, han resolt exposar en una resolució solemne els drets naturals, inalienables i sagrats de la dona, a fi que aquesta declaració, constantment present per a tots els membres del cos social, els recorde en tot moment els seus drets i els seus deures, a fi que els actes del poder de les dones i els del poder dels homes puguin ser, en tot moment, comparats amb l'objectiu de qualsevol institució política, essent-ne més respectats, a fi que les reclamacions de les ciutadanes, fonamentades des d'aquest moment en principis simples i indiscutibles, orienten sempre al sosteniment de la Constitució, dels bons costums i de la felicitat de tots.

En conseqüència, el sexe superior tant en bellesa com en coratge, en els sofriments maternals, reconeix i declara, en presència i sota els auspicis de l'Ésser suprem, els Drets següents de la dona i de la ciutadana.

Article primer

La dona naix lliure i roman igual a l'home en drets. Les distincions socials no poden fonamentar-se més que en la utilitat comuna.

II

L'objectiu de tota associació política és la conservació dels drets naturals i imprescriptibles de la dona i de l'home. Aquests drets són la llibertat, la propietat, la seguretat i, sobretot, la resistència a l'opressió.

III

El principi de tota sobirania resideix essencialment en la nació, que no és més que la reunió de la dona i de l'home: cap cos, cap individu, no pot exercir cap autoritat que no emane expressament d'ells.

IV

La llibertat i la justícia consisteixen a retornar tot allò que pertany a altri; així, l'exercici dels drets naturals de la dona no té més límits que la tirania perpètua que li oposa l'home; aquests límits han de ser reformats per les lleis de la natura i de la raó.

V

Les lleis de la natura i de la raó prohibeixen totes les accions nocives per a la societat; tot el que no és prohibit per aquestes lleis, assenyades i divines, no pot ésser impedit, i ningú no pot ser obligat a fer allò que no ordenen.

VI

La llei ha de ser l'expressió de la voluntat general; totes les ciutadanes i ciutadans han de participar en la seua elaboració personalment o mitjançant els seus representants. Ha de ser la mateixa per a tothom; totes les ciutadanes i tots els ciutadans, essent igual als

seus ulls, han de ser igualment admissibles a totes les dignitats, places i càrrecs públics, d'acord amb les seues capacitats i sense altres distincions que les de les seues virtuts i les seues aptituds.

VII

Cap dona no n'és eximida; és acusada, detinguda i empresonada en els casos determinats per la llei; les dones obeeixen com els homes aquesta llei rigorosa.

VIII

La llei no ha d'establir més que penes estrictament i evidentment necessàries, i ningú no pot ésser castigat més que en virtut d'una llei establerta i promulgada anteriorment al delictes i legalment aplicada a les dones.

IX

Sobre tota dona que haja estat declarada culpable serà exercit tot el rigor de la llei.

X

Ningú no ha de ser molestat per les seues opinions fins i tot fonamentals; si la dona té el dret de pujar al cadafal, ha de tenir igualment el dret de pujar a la tribuna, sempre que les seues manifestacions no alteren l'ordre públic establert per la llei.

XI

La lliure comunicació dels pensaments i de les opinions és un dels drets més preuats de la dona, ja que aquesta llibertat assegura la legitimitat dels pares envers els fills. Qualsevol ciutadana pot, doncs, dir lliurement: sóc mare d'un fill que us pertany, sense que un prejudici bàrbar la force a dissimular la veritat; a excepció de respondre per l'abús d'aquesta llibertat en els casos determinats per la llei.

XII

La garantia dels drets de la dona i de la ciutadana implica una major utilitat; aquesta garantia ha de ser instituïda per a l'avantatge de tots, i no per a l'ús particular d'aquelles a qui és confiada.

XIII

Per al manteniment del poder públic i per a les despeses d'administració, les contribucions de la dona i de l'home són iguals; ella pren part en totes les feines comunes, en totes les tasques penoses; ha de tenir, doncs, la mateixa part en la distribució de places, de llocs de treball, de càrregues, de dignitats i d'activitats.

XIV

Les ciutadanes i els ciutadans tenen el dret de comprovar per ells mateixos o mitjançant els seus representants la necessitat de la contribució pública. Les ciutadanes no poden adherir-s'hi si no és amb l'admissió d'un repartiment igual, no només en la riquesa, sinó també en l'administració pública, i de determinar la quota, la base, la recaptació i la durada de l'impost.

XV

La massa de les dones unida a la dels homes per a la contribució té el dret de demanar comptes de la seua administració a qualsevol agent públic.

XVI

Tota societat en la qual la garantia dels drets no està assegurada, ni la separació dels poders determinada, no té cap constitució; la constitució és nul·la si la majoria dels individus que conformen la nació no ha cooperat en la seua redacció.

XVII

Les propietats pertanyen a tots els sexes junts o separats; són per a cadascun un dret inviolable i sagrat; ningú no pot ser-ne privat com a vertader patrimoni de la natura, si no és que la necessitat pública, legalment constatada, ho exigeix evidentment i sota la condició d'una justa i prèvia indemnització.

Postàmbul

Dona, desperta't; l'alarma de la raó es fa sentir a tot l'univers; reconeix els teus drets. El puixant imperi de la natura ja no està envoltat de prejudicis, de fanatisme, de superstició i de mentides. La torxa de la veritat ha dissipat tots els núvols de la niciesa i de la usurpació. L'home esclau ha multiplicat les seues forces i ha necessitat recórrer a les teues per trencar les seues cadenes. Esdevingut lliure, s'ha tornat injust envers la seua companya. Oh, dones!, dones, quan deixareu de ser cegues? Quins són els avantatges que heu recollit de la Revolució? Un menyspreu més marcat, un desdeny més assenyalat. Al llarg dels segles de corrupció no heu excel·lit més que sobre la feblesa dels homes. El vostre imperi és destruït; què us resta, doncs? La convicció de les injustícies de l'home. La reclamació del vostre patrimoni, fonamentat sobre els savis decrets de la natura; què hauríeu de témer d'una empresa tan noble?; les bones paraules del legislador de les bodes de Canà? Temeu els nostres legisladors francesos, correctors d'aquesta moral llargament enganxada a les branques de la política, però que és fora de lloc, quan us repeteixen: dones, què hi ha de comú entre vosaltres i nosaltres? Tot, hauríeu de respondre. Si ells s'obstinen, en la seua feblesa, a posar aquesta inconseqüència en contradicció amb els seus principis, oposeu coratjosament la força de la raó a les vanes pretensions de superioritat; uniu-vos sota els estendards de la filosofia; desplegueu tota l'energia del vostre caràcter i aviat veureu aquests orgullosos, els nostres servils adoradors,

arrossegant-se als vostres peus, però orgullosos de compartir amb vosaltres els tresors de l'Ésser suprem. Siguen quines siguen les barreres que se us oposen, forma part del vostre poder derrocar-les; només heu de voler-ho. Passem ara a l'espantós quadre dins del qual heu estat en la societat, i ja que en aquest moment hom demana una educació nacional, vegem si els nostres savis legisladors pensaran assenyadament sobre l'educació de les dones.

Les dones han causat més mal que no pas bé. El constrenyiment i la dissimulació han estat la seua recompensa. Allò que la força els havia arrabassat, l'astúcia els ho ha retornat; han recorregut a tots els recursos dels seus encants i no se'ls resistia ni el més irreprotxable. El verí i l'espasa li restaven sotmesos; menarien tant al crim com a la virtut. El govern francès ha depès durant segles, sobretot, de l'administració nocturna de les dones; la cambra no tenia cap secret per a la seua indiscreció; ambaixada, comandament, ministeri, presidència, pontificat,⁶ cardenalat, en fi tot allò que caracteritza la niciesa dels homes, profà i sagrat, tot ha estat sotmès a la cobdícia i a l'ambició d'aquest sexe antany menyspreable i respectat, i després de la Revolució respectable i menyspreat.

Quantes observacions podria fer en aquesta mena d'antítesi, si no fos perquè no dispose més que d'un moment per a fer-les; però aquest moment parerà esment en la més llunyana posteritat. Sota l'Antic Règim tot era pervers, tot era il·lícit, però no es podia percebre la millora de les coses en la substància mateixa dels vicis? Una dona només necessitava ser bella o amable; quan posseïa aquests dos avantatges veia cent fortunes als seus peus. Si no se n'aprofitava pas és que tenia un caràcter llunàtic o una manera de pensar poc comuna que la menava al menyspreu de les riqueses; aleshores no era considerada més que com un mal cap. La més indecent es feia respectar amb or. El comerç de dones era una mena d'indústria reconeguda de primera categoria que d'ara endavant ja no tindrà crèdit. Si encara se li'n donés, la Revolució estaria perduda, i sota noves relacions seriem corromputs eternament, mentre la raó pogués dissimular que qualsevol altre camí vers la fortuna és vedat a la dona comprada per l'home, com ho és l'esclava a les costes d'Àfrica. La diferència és gran, ja ho sé. L'esclava apel·la a l'amo, però si l'amo li concedeix la llibertat sense indemnització, i a una edat en què l'esclava ha perdut tots els seus encants, què serà d'aquesta desafortunada? La joguina del menyspreu a qui fins i tot se li tanquen les portes de la beneficència. Diuen que és pobra i vella perquè no ha sabut fer fortuna? Vénen al cap d'altres exemples encara més colpidors. Una jove sense experiència seduïda per un home a qui estima, abandonarà la família per seguir-lo; l'ingrat la deixarà al cap d'uns anys i, com més haurà envellit amb ell, més inhumana serà la seua infidelitat. Si té fills, l'abandonarà igualment. Si és ric, es creurà dispensat de compartir la seua fortuna amb les seues nobles víctimes. Si cap compromís el lliga als seus deures, en violarà el compliment esperant-ho tot de les lleis. Si és casat, qualsevol altre compromís perd els seus drets. Quines lleis cal instaurar, doncs, per a extirpar el vici d'arrel? La del repartiment de les fortunes entre els homes i les dones, i la de l'administració pública. S'entén fàcilment que la nascuda d'una família rica guanya molt amb el repartiment igualitari de l'herència. La nascuda d'una pobra, però, amb mèrit i virtuts, quina part en traurà? La pobresa i l'oprobri. Si no excel·leix justament en música o

en pintura, no pot ser admesa en cap funció pública quan podria tenir-ne tota la capacitat. No vull donar més que una primera idea dels fets; l'aprofundiré en la nova edició de les meues obres polítiques completes que em propose oferir al públic d'ací a pocs dies, amb anotacions.

Reprenc el meu text referit als costums. El matrimoni és la tomba de la confiança i de l'amor. La dona casada pot donar impunement bastards al seu marit, i la fortuna que no els pertany pas. La que no ho està només té un dret feble: les lleis antigues i inhumanes li negaven aquest dret envers el nom i els béns del pare per als seus fills i no s'han promulgat noves lleis sobre aquest tema. Si el fet d'intentar donar al meu sexe una consistència honorable i justa és considerat ara com ara una paradoxa per la meua part, i un tempteig d'allò impossible, deixeu als homes de l'avenir la glòria de tractar sobre aquesta qüestió. Mentrestant, però, pot ser preparada per a l'educació nacional, per a la renovació dels costums i per als compromisos conjugals.

FORMA DE CONTRACTE SOCIAL DE L'HOME I DE LA DONA

Nosaltres N i N, animats per la nostra pròpia voluntat, ens unim per tota la vida i mentre duren els nostres sentiments mutus amb les següents condicions:⁷ convenim i volem posar en comú les nostres fortunes reservant-nos, no obstant això, el dret de separar-les en favor dels nostres fills i dels que poguéssim tenir com a fruit d'una relació particular, reconeixent mútuament que el nostre patrimoni pertany directament als nostres fills, siga quin siga el llit del qual sortissen, i que tots indistintament tenen el dret de portar el cognom dels pares i de les mares que els han reconegut, i ens imposem subscriure la llei que castiga abjurar de la pròpia sang. Així mateix, ens obliguem, en cas de separació, a fer la partició de la nostra fortuna reservant la part dels nostres fills establerta per la llei; i en el cas d'unió perfecta, aquell que morís renunciaria a la meitat de les seues propietats a favor dels seus fills; i si un morís sense fills, el supervivent heretaria per dret, si no és que el moribund ha disposat de la meitat del bé comú a favor de qui jutge oportú.

Vet aquí, si fa no fa, la fórmula de l'acta conjugal que propose que siga aplicada. A la lectura d'aquest estrany escrit veig alçar-se en contra meua els hipòcrites, les beguines, el clergat i tot el seguici infernal. Però quants mitjans morals posarà a l'abast dels savis per atènyer la perfectibilitat d'un govern afortunat! Exposaré en poques paraules la prova física. El ric epicuri sense fills troba força bé anar a casa del veí pobre per augmentar la seua família. Quan hi haurà una llei que permeta a la dona del pobre fer que el ric adopte els seus fills, els lligams socials seran més estrets i els costums més depurats. Potser aquesta llei garantirà el bé de la comunitat i aturarà el desordre que condueix tantes víctimes als hospicis de l'oprobri, de la infàmia i de la degradació dels principis humans, on des de fa tant de temps gemegueja la natura. Que els detractors de la sana filosofia cessen, doncs, d'exclamar-se contra els costums primitius, o que vagen a perdre's en la font dels seus passatges.⁸

Encara voldria una llei que fos avantatjosa per a les viudes i les noies enganyades per les falses promeses de l'home al qual s'haguessen unit; voldria, dic, que aquesta llei forcéss l'inconstant a mantenir els seus compromisos o a una indemnització proporcional a la seua fortuna. És més, voldria que aquesta llei fos rigorosa amb les dones, si més no amb aquelles que tinguessen l'atreviment de recórrer a una llei que elles mateixes haguessen infringit pel seu mal comportament, si hagués estat provat. Voldria, així mateix, com vaig exposar el 1788 en *Le bonheur primitif de l'homme*, que les prostitutes fossen situades en determinats districtes. No són pas les prostitutes les que més contribueixen a la depravació dels costums, sinó les dones de la societat. Renovant les darreres es modifiquen les primeres. Aquesta cadena d'unió fraternal provocarà en primer lloc desordre, però com a conseqüència acabarà produint una unió perfecta.

Propose una solució invencible per elevar l'ànima de les dones; es tracta de fer-les prendre part en totes les ocupacions de l'home. Si l'home s'obstina a trobar infranquejable aquest mitjà, que compartesca la seua fortuna amb la dona, no al seu caprici sinó d'acord amb la saviesa de les lleis. El prejudici sucumbeix, els costums es purifiquen i la natura recupera tots els seus drets. Afegiu-hi el matrimoni dels capellans i el rei refermat en la seua trona, i el govern francès mai no sucumbiria.

Era força necessari que diguéss alguns mots sobre les inquietuds que es diu que causa el decret a favor dels homes de color a les nostres illes.⁹ És ací on la natura s'estremeix d'horror, on la raó i la humanitat encara no han commogut les ànimes insensibles, on, especialment, la divisió i la discòrdia turmenten els seus habitants. No és difícil endevinar qui són els instigadors d'aquestes agitacions incendiàries, n'hi ha fins i tot al si mateix de l'Assemblea nacional; a Europa encenen el foc que ha d'inflamar Amèrica. Els colons pretenen regnar com a dèspotes sobre uns homes dels quals són els pares i els germans i, en desconèixer els drets de la natura, en persegueixen l'origen fins a la més petita barreja de color en la sang. Aquests colons inhumans diuen: la nostra sang circula per les seues venes, però la vessarem tota si cal per saciar la nostra cobdícia o la nostra cega ambició. És en aquests escenaris, els més propers a la natura, on el pare ignora el fill, i sord als crits de la sang ofega tots els seus encants. Què es pot esperar de la resistència que se li oposa? Constrènyer-la amb violència és convertir-la en terrible, mantenir-la encara amb els grillons és encaminar totes les calamitats vers Amèrica. Una mà divina sembla propagar pertot arreu el patrimoni de l'home, *la llibertat*. Només la llei té el dret de reprimir aquesta llibertat si degenera en llibertinatge, però ha de ser igual per a tots, la que per damunt de tot ha de delimitar l'Assemblea nacional en el seu decret, dictat per la prudència i la justícia. Si poguéss actuar de la mateixa manera per a l'Estat de França i retre's tan curosa envers els nous abusos com ho va ser envers els antics que esdevenen cada dia més espantosos! Segons la meua opinió, només caldria reconciliar el poder executiu amb el poder legislatiu ja que em sembla que l'un ho és tot i l'altre no és res, d'on potser naixerà, desgraciadament, la ruïna de l'Imperi francès. Considere aquests dos poders com l'home i la dona que s'haurien d'unir, però iguals en la força i en la virtut, per constituir una bona parella.¹⁰

És ben cert, doncs, que cap individu no pot escapar a la seua sort, com he pogut constatar avui mateix. Havia decidit fermament no permetre'm en aquest document el menor mot graciós, però la sort ha decidit altrament; vet ací el fet: l'economia mai no és defensada, especialment en aquest temps de misèria. Jo visc a pagès. Aquest matí a les vuit he eixit d'Auteuil¹¹ i m'he encaminat vers la carretera que porta de París a Versalles, on es troben sovint aqueixos famosos cafès populars que apleguen els vianants sense gaire despesa. Sens dubte una mala estrella em perseguia des del matí. Arribe a l'extrem que ni tan sols puc amb el trist cofret¹² aristocràtic. Descanse en els esglaons d'aquest edifici insolent que recelava dels viatjants. Toquen les nou i continue el meu camí; a les meues mirades se m'ofereix un carruatge, hi prenc seient i arribe a les nou i quart, marcades en dos rellotges diferents, al Pont-Royal.¹³ Agafe el cofret i córrer a casa del meu impressor, al carrer de Christine,¹⁴ ja que tan matí no puc venir més que ací; havent corregit les proves sempre em resta alguna cosa per fer si les pàgines no són pas ben tallades i reomplertes. Hi estic, si fa no fa, vint minuts, i fatigada del camí, de la composició i de la impressió em propose d'anar a prendre un bany al barri del Temple on anava a dinar.¹⁵ Arribe quan són les onze menys quart en el rellotge de paret del bany, per la qual cosa li devia al cotxer una hora i mitja, però per no haver de discutir li oferesc 48 sols; ell, com de costum, exigeix més, fa fressa. M'obstine a no donar-li més del que és degut, ja que la persona equitativa s'estima més ser generosa que no pas ingènua. L'amenace amb la llei i em diu que ell se'n riu i que li pagaré dues hores. Anem a casa d'un jutge de pau que tinc la generositat de no esmentar pas, ja que l'acte autoritari que s'ha permès cometre amb mi mereix una denúncia formal. Ignora sens dubte que la dona que reclama la seua justícia era l'autora de tanta generositat i equitat. Sense tenir en compte les meues raons em condemna despietadament a pagar al cotxer el que demana. Coneixent la llei millor que no pas ell, li dic: «senyor, em negue, i us demane que pareu esment en el fet que no sou pas un nouvingut en el vostre càrrec». Aleshores, aquest home o, millor dit, aquest forassenyat s'enfurisma, m'amenança amb la força si no pague a l'instant, o amb el fet de retenir-me tota la jornada a la seua oficina. Li demane que em condueca al tribunal de departament o a l'ajuntament per queixar-me del seu autoritarisme. El seriós magistrat, amb un redingot polsós i fastigós com la seua conversació, m'ha dit amb plasereria: «aquest assumpte arribarà sens dubte a l'Assemblea nacional?» «Bé podria ser», li dic jo. I marxe mig furiosa mig enriallada de la perspicàcia d'aquest modern Bride-Oison,¹⁶ tot dient: «aquesta és la mena d'home que ha de condemnar un poble instruït!» No vull res més. Incidents semblants arriben indistintament tant als bons com als mals patriotes. Hi ha un crit unànimе sobre els desordres de les seccions i dels tribunals. La justícia no es pronuncia pas, la llei és menyspreada i la policia s'acostuma, Déu sap com. No es poden trobar els cotxers als qui s'ha confiat els efectes, canvien les matrícules al seu caprici i moltes persones, com ara jo, pateixen pèrdues considerables als carruatges. Sota l'Antic Règim, fos quin fos el robatori, es trobava la pista de les pèrdues fent una crida nominal als cotxers i amb la inspecció minuciosa de les matrícules. En una paraula, hi havia tota la seguretat. Què fan aquests jutges de pau?, què fan aquests comissaris, aquests inspectors del nou règim? Res més que estupideses i privilegis. L'Assemblea nacional ha de fixar l'atenció en aquesta partida que afecta a tot l'ordre social.

PS. Aquesta obra fou composta en pocs dies, tot i que se n'ha retardat la impressió. En el moment en què el Sr. Talleyrand,¹⁷ el nom del qual serà sempre estimat per la posteritat, lliurarà el seu text sobre els principis de l'educació nacional, aquesta producció es trobarà ja en premsa. Seré feliç si coincidesc amb els punts de vista d'aquest orador! Tanmateix, no me'n puc estar d'aturar la premsa i mostrar la joia que ha sentit el meu cor amb la notícia que el rei acabava d'acceptar la Constitució i que l'Assemblea nacional –la qual honore actualment, sense exceptuar mossèn Maury¹⁸ i La Fayette,¹⁹ que és un déu– havia proclamat per unanimitat una amnistia general. Divina providència, fes que aquesta joia pública no siga només una falsa il·lusió! Torna'ns en unió tots els nostres fugitius i que jo pugua amb un poble apassionat sobrevolar al seu pas, i en aquest dia solemne retre tots homenatge a la teua força. □

14 de setembre del 1791

Traducció i notes de Vicent Olmos

1. En la seua obra *Les femmes de la Révolution* (París, Adolphe Delahays, Libraire-éditeur, 1954), afirmava que Olympe de Gouges havia estat «le jouet de sa mobile sensibilité». El 1988, l'Editorial Carrère de París va reeditar el llibre de Michelet presentat i comentat per Françoise Giroud que val la pena consultar en aquest sentit. De fet, no fou fins a 1989 que la seua biografia i la seua obra foren justament i intensament estudiades (vegeu Olivier Blanc, *Olympe de Gouges, une femme de libertés*, París, Syros).
2. Vegeu el pròleg de Michèle Sarde al llibre de Sophie Mousset, *Olympe de Gouges et les droits de la femme*, París, Le félin, 2003. Darrerament s'ha editat totalment o fragmentàriament la seua *Déclaration...* Vegeu, per exemple, a més del llibre citat de Sophie Mousset, els treballs de Benoîte Groult, *Œuvres d'Olympe de Gouges*, París, Mercure de France, 1986; Paul Noack, *Olympe de Gouges, courtisane et militante des droits de la femme, 1748-1793*, París, Éditions de Fallois, 1993; Joan Wallach Scott, *La citoyenne paradoxale. Les féministes françaises et les droits de l'homme, «À quoi peut servir l'imagination: Olympe de Gouges et la Révolution française»*, París, Albin Michel, 1998 (trad. de l'anglès, Harvard University Press, Cambridge, Mas., 1996); o el col·loqui dirigit per Shanon Hartigan, Réa McKay i Marie-Thérèse Seguin, *Femmes et pouvoir, réflexions autour d'Olympe de Gouges*, París, Éditions d'Arcadie, 1995. També les Éditions Mille et une nuits (París, 2006) ha editat la *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne suivie de Préface pour les dames ou Le portrait des femmes*, amb un epíleg d'Olivier Fonvieille. La Institució Alfons el Magnànim de València ha editat *Escritos políticos*, d'Olympia de Gouges, a càrrec d'Oliva Blanco, que també en fa un pròleg. Anna Aguado ha analitzat com Olympe de Gouges articula tots els elements dispersos anteriors sobre els drets de la dona que ja eren presents als Cahiers de Doléances; vegeu Anna Aguado, «Ciudadanía, mujeres y democracia», *Historia Constitucional* (revista electrònica), 6 (2005), pp. 11-28 (<http://hc.rediris.es/06/index.html>). La relació d'obres de Gouges es pot trobar en molts dels llibres citats. Vegeu, per exemple, el de Sophie Mousset, *Olympe de Gouges...*, op. cit., pp. 131-134, o la pàgina web de la Bibliotheca Augustana, <http://www.fb-augsburg.de/~harsch/gallica/Chronologie/18siecle/DeGouges/gou_intr.html>.
3. Maria Antonieta d'Àustria-Lorena (Viena, 1755-París, 1793). Filla de l'emperador Francesc I i de la influent emperadriu Maria Teresa d'Àustria que regnava a Viena. El 1770, amb només quinze anys, una vegada reconciliats el regne de França i l'Imperi austrohongarès, es casà amb el delfí de França, el futur Lluís XVI, que en tenia setze. Fou molt impopular per la seua frivolitat i l'afeció per la intriga política (unes «arts» que, certament, també eren menys criticades quan les practicaven els homes). Inluí en el rei envers una política de resistència enfront dels revolucionaris. Fou empresonada juntament amb el monarca i lliurada a la guillotina.
4. Al meu parer, de París al Perú, del Japó a Roma, el més estult animal és l'home. (Nota de l'autora).
5. A la *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana* (1791), Olympe de Gouges segueix la redacció, fil per randa, de la *Declaració dels drets de l'home i del ciutadà*, aprovats el 1789 per l'Assemblea nacional. Una valoració, article per article, amb la comparació d'ambdós textos, era Sophie Mousset, *Olympe de Gouges...*, op. cit., pp. 84-99. El ben cert és

que el text de Gouges resulta sorprenent per la seua «modernitat», alhora que aporta una visió de gènere de la qual el primer estava absolutament mancat. De fet, com diu Sophie Mousset, *op. cit.*, p. 86, caldrà esperar el *Complément à la Déclaration des droits de l'homme*, redactats per la Lliga dels drets de l'home i dels ciutadans, el 1936, a l'època del Front Popular, per tenir un text que considere els drets femenins molt semblantment a com ho va fer Olympe de Gouges.

6. El senyor de Bernis, segons la senyora de Pompadour. (Nota de l'autora)
7. L'autora també es mostrà partidària del divorci. Vegeu, Olympe de Gouges, *La nécessité du divorce, Œuvres complètes*, vol. I, *Théâtre*, Montalban, Cocagne, 1993, p. 232.
8. Troba la font a l'Antic Testament. Efectivament, Abraham va tenir fills legítims d'Agar, que era la serventa de la seua esposa Sara: «també del fill de la criada en farà una gran nació, perquè és descendència teva», *Gènesi*, 21:9-21.
9. El 1788, Olympe de Gouges va escriure també, d'acord amb l'esperit revolucionari, unes *Reflexions sur les hommes nègres*, on propugnà l'abolició de l'esclavatge. De fet la Convenció no aprovà el Decret d'abolició fins al 16 plujsós de l'any II (4-II-1794). El 1802, Napoleó va restablir el tràfic i l'esclavatge. El 1815 es va programar novament l'abolició com a conseqüència de les pressions dels països europeus i dels acords presos pel Congrés de Viena. Finalment, a les colònies franceses, la mesura es féu efectiva el 27 d'abril de 1848. A Espanya l'esclavatge no fou abolit definitivament fins al 7 d'octubre de 1886, amb posterioritat d'un llarg procés que s'inicià després de la Revolució de 1868 (la Gloriosa), durant el regnat d'Amadeu de Savoia, quan es va discutir la llei sobre l'abolició de l'esclavatge a Puerto Rico, la qual fou aprovada, finalment, durant la Segona República.
10. Vegeu Olympe de Gouges, *Écrits politiques, 1788-1791*, París, Côté femmes, 1993, vol. I, pp. 204-215.
11. Situat en el camí que portava del Louvre a Versalles. Passava a tocar de Sèvres. Una vegada depassada la plana de Boulogne i després de la giragonsa que fa el riu, els carruatges prenién el pont per passar l'illa Dauphine.
12. A l'original «sapin» («avet»). A l'època servia també per a designar una mena d'utensili amb tapa, de forma i dimensions variables, destinat a contenir diferents coses i que bé es podia portar a sobre o bé transportar fàcilment. Vegeu *s.v.* «boîte de sapin». *Dictionnaire de l'Académie française*, setena edició, 1877.
13. Pont de pedra de cinc arcs construït entre 1685 i 1689, durant el regnat de Lluís XIV (d'ací el seu nom). Durant molt de temps fou l'únic pont sobre aquesta part del Sena, riu avall del pont Neuf.
14. Carrer bastit el 1607 a l'època del naixement de Cristina de França (1606-1663), la segona filla d'Enric I i Maria de Mèdici, de qui pren el nom. Va del número 12 del carrer dels Grands Augustins fins al 33 de la Rue Dauphine. Segurament es refereix a la Imprimerie de Pillot, que estava situada al número 5 del carrer. La impremta estigué molts anys en funcionament, passant de pares a fills. El 1823, dels seus tallers sortia la *Gazette de France*. En aquest mateix carrer, el 1788, el llibreter Jean-François Quillau fou el primer que va obrir, amb gran èxit de públic, una cambra literària on es reunien els lectors. Paul Dupont, *Histoire de l'imprimerie*, París, Édouard Rouveyre, 1853, 2 vols. N'hi ha una edició de 1988, París, L'Harmattan, 1148 pp.
15. Aquest era un districte conegut pels seus banys i llocs d'oci, com ara restaurants, llocs de passeig, etc. Vegeu Octave Uzanne, *Les moeurs secrètes du XVIII siècle*, Quantin, París, 1883.
16. D'«oison bridé». Ho podríem traduir per «embridapardals». Es diu d'una persona nècia i ximple a qui es fa creure qualsevol cosa. *Dictionnaire de l'Académie française*, setena edició, 1877.
17. Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (París, 1754-1838). Bisbe d'Autun (1788) i diputat del clergat als Estats generals on, el 1789, féu aprovar la confiscació dels béns de l'Església. El 1797 fou nomenat ministre d'Afers Estrangers, col·laborà en el govern de Napoleó, amb qui, finalment, es va enemistar. El 1814 féu votar al Senat la proclamació de Lluís XVIII.
18. Jean Siffrein Maury (Valreás, 1746-París, 1817). Escrivà i predicador. Va obtenir un curat i una cadira a l'Acadèmia francesa. Diputat del clergat als Estats generals, fou un dels més ardents defensors de les prerrogatives reials. Quan es va dissoldre l'Assemblea constituent va haver de fugir. Es va unir a Napoleó després de la seua coronació, fou ennoblit, nomenat cardenal i posat al capdavant de la diòcesi de París.
19. Marie Joseph Paul Yves Roch Gilbert Motier, marquès de La Fayette (Chavaniac, 1757, París, 1834). Membre de la vella noblesa, liberal i francmaçó. General des de 1777, donà suport als insurrectes en la Guerra d'Independència nord-americana, la qual cosa li valgué una gran popularitat a tot França. Fou diputat de la noblesa als Estats generals i partidari d'una monarquia constitucional. El 1792 fou nomenat comandant de l'Exèrcit del Nord, càrrec que va ocupar fins a les manifestacions de les Tulleries del mateix any. Fugí a Àustria, on estigué detingut fins a 1800. Durant l'Imperi no ocupà cap càrrec oficial, però fou delegat durant els Cent dies i va votar en contra de Napoleó. Així mateix, fou diputat i cap de l'oposició liberal durant la Restauració i un dels que donà suport a la monarquia.

La modernitat fragmentada de Walter Benjamin

Àlex Matas

Walter Benjamin s'ha consolidat com aquella peça indiscutible sense la qual amb prou feines podria explicar-se ni la filosofia ni la crítica de la cultura contemporània. Els últims anys, de fet, ens han acostumat a tot un seguit de paràfrasis i citacions de les seves magistrals troballes –com la de la famosa i profètica figura de l'àngel de la història que li inspirà el pintor Paul Klee– que es presentaven com el més just homenatge a un pensador que va deixar escrit que l'única forma possible de crítica és la del comentari. Però és ben cert que el que és en principi un just homenatge contribueix també a la sensació majoritària de misteri que envolta una obra brillant i intel·ligent per a gairebé tothom, però irrellevant encara per a alguns davant l'envergadura dels escriptors anomenats sistemàtics.

No deixa de ser estrany, malgrat la seva brillant i intel·ligent originalitat, que un filòsof de les característiques de Walter Benjamin hagi assolit una popularitat com la seva. De fet, sempre és sorprenent que un pensador obtingui una mínima notorietat, però encara ho és més en el cas de Walter Benjamin, ja que la recepció de la seva obra presentava dificultats insòlites que van fins

i tot més enllà de les habituals dificultats previsibles quan es tracta d'aquells pocs i selectes pensadors reconeguts com a heterodoxos. La primera i més evident d'aquestes dificultats va ser l'edició de les seves obres completes, el primer volum de les quals no va veure la llum fins l'any 1972, després d'una meticulosa exegesi filològica que lluitava contra l'obliquïtat d'unes referències no sempre explícites i la varietat d'uns treballs que van des del comentari crític, la conferència radiofònica o la col·lecció d'aforismes fins a la simple suma de notes i citacions.

Com és sabut per tots, la condició fragmentària d'aquest material es justifica en gran part per un accidentat periple biogràfic que va obligar Walter Benjamin a una erràtica supervivència periodística fins que l'any 1940, fugint de la persecució nazi, va morir a Portbou. Però la fragmentarietat de la seva obra no sols s'ha d'entendre segons la dispersió del material ocasionada per la seva tràgica conjuntura biogràfica, sinó que cal que s'entengui en el marc d'un coherent projecte crític i formal del qual es troben ja els primers senyals en aquells textos de joventut vinculats encara a l'acadèmia alemanya.

El contingut d'aquelles obres inicials i la teologitzant filosofia del llenguatge que hi llegim semblaria confirmar aparentment

Àlex Matas Pons és professor de literatura comparada a la Universitat de Barcelona

l'absoluta disparitat d'una trajectòria intel·lectual que abraça els interessos més divergents, i més si contrastem aquest contingut amb la inspiració marxista de l'anàlisi que volia dur a terme en la inacabada «Obra dels passatges» del fenomen de la percepció en una societat contemporània regida segons l'estructura de la mercaderia. De fet, es ben bé el contrari. La lectura atenta d'aquelles primeres obres confirma que, malgrat l'aparent disparitat, sí que hi ha una coherència raonable en un projecte d'escriptura que Benjamin va veure des d'un principi més com a esforç i temptativa que no com a forma compacta i acabada, és a dir, molt més proper a la forma de la tradició assagística que no pas a la de la investigació i demostració acadèmica. En aquests estudis inicials del jove estudiant alemany que era aleshores Walter Benjamin ja trobem la voluntat d'establir «una relació entre el llenguatge, l'art i la veritat»¹ i, per tant, trobem la possible línia de continuïtat encara que de difícil rastreig a partir de la qual comprendre una trajectòria intel·lectual que en el fons el que sembla que ambicionava era una teoria poètica capaç de contribuir a la crítica històrica.

La seva tesi doctoral dedicada al primer romanticisme alemany, «El concepte de crítica d'art en el romanticisme alemany» (1919), ja comença a configurar la idiosincràtica filosofia del llenguatge que després li permetria dur a terme la seva tasca crítica. Reconeix ben aviat en Friedrich Schlegel un mestre exemplar i descarta, com aquest havia fet temps arrere, la demostració que procura el llenguatge filosòfic si el que es vol és parlar de l'Absolut. És preferible provar-ho, afirmava el pensador romàntic i sembla que ho comparteix Walter Benjamin, mitjançant les formes artístiques de la

literatura i la música, mostres evidents que la veritat absoluta només es pot concebre des de la consciència que l'escriptura no és més que una mostra d'una totalitat que no podrà mai realitzar-se. És en aquest sentit que el fragment 116 de la revista *Athenäum* descrivia la poesia romàntica com una «poesia universal progressiva» i ja es parlava aleshores d'una obra d'art que «tan sols pot devenir eternament, que mai no podrà completar-se». La presentació de l'obra d'art com un projecte que mai no podrà exhaurir-se és pròpia de la crítica romàntica, segons la qual la veritat resideix allà on el llenguatge no pot arribar, en allò que el llenguatge no pot dir. O en tot cas –ja que el programa romàntic de Friedrich Schlegel recorda tant la noció d'escriptura que la *différance* derrideana va caracteritzar com un joc especular– que només pot aconseguir-se la veritat a través del moviment de l'expressió; d'aquí potser la preferència, com veurem més endavant, per les formes de l'al·legoria i la ironia.

Sembla, però, que va ser el poeta Friedrich Hölderlin qui uns anys abans havia ja posat Walter Benjamin sobre la pista d'aquella idea d'escriptura que guiaria tota la seva trajectòria intel·lectual. En l'assaig de l'any 1914 «Dos poemes de Friedrich Hölderlin» les reflexions de Walter Benjamin al voltant de l'obra del poeta conformen de mica en mica el que serà la seva perspectiva davant una escriptura «paratàctica» –segons va qualificar-la Theodor W. Adorno en una conferència de l'any 1963– que està marcada per la fissura, la ruptura i la fragmentació pròpies d'allò que és inherentment incomplet. D'aquesta idea d'escriptura es desprèn la idea del que hauria de ser la tasca del crític. Una tasca preocupada per la indagació sobre un «contingut de

veritat» de l'obra, precisament sobre allò de què l'explicació filològica hauria tractat tradicionalment de desembarassar-se quan s'ocupava d'un contingut objectiu que pretesament resumia el significat de l'obra i que es trobava mitjançant el mètode genètic. Un mètode que cometia l'error de confondre «el coneixement de la cosa mateixa –l'obra d'art– amb la indicació de les condicions en les quals sorgiren els poemes –les condicions biogràfiques, els models i les anomenades influències».²

La indagació que Benjamin proposava sobre el «contingut de veritat» contradiu tota l'herència de la tradició lírica de l'expressió subjectiva i descarta qualsevol consideració sobre la voluntat o la intenció del creador. Va contradir els mètodes hegemònics de la crítica del seu temps i ho va fer emprant uns termes que recorden, segons com, la fal·làcia intencional del New Criticism i que permetrien també parlar d'ell com de l'últim crític simbolista,³ perquè està convençut, com ho estava Mallarmé, que «l'obra pura implica la desaparició elocutòria del poeta, el qual cedeix la iniciativa als mots». Pensava que l'obra d'art es basa tant en la veu del poeta com en la pura naturalesa d'un llenguatge que posseeix les seves pròpies lleis formals i qualitats que van més enllà del valor comunicatiu o la funció representacional. D'aquesta manera, el contingut de veritat apareix en la forma d'una expressió que en cap cas hauria d'identificar-se amb la subjectivitat que aparentment s'hi pugui manifestar. Ara bé, el rebuig de Benjamin a l'historicisme i al biografisme metodològic no hauria de ser interpretat com la seva plena adscripció al formalisme o la crítica immanent.

És ben cert que Benjamin està en desacord amb la negació de l'autonomia de

l'obra d'art que fan aquells primers mètodes genètics perquè aquesta autonomia –i els valors i les funcions que hi tenen lloc, més enllà del que és comunicatiu i representacional– és precisament una garantia contra la reducció del llenguatge al conformisme de l'ús i la consegüent degeneració de les paraules en signes. De fet, l'obra d'art autònoma preserva els valors poètics de la contemplació i la transcendència i esdevé una mena de «petrificada fórmula màgica». Però si, malgrat tot, no es pot dir de Benjamin que practiqui una crítica immanent és perquè descobreix el caràcter il·lusori d'una autonomia que en definitiva també està sotmesa a la història i ha estat creada per algú, i per tant el formalisme exclouent negaria la possibilitat d'un significat més ampli de l'obra d'art que pogués ser compartit des d'altres àrees del saber. Si no practica una crítica immanent és, sobretot, perquè el formalisme exclouent podria caure en el parany de convertir la «petrificada», però viva, «fórmula màgica» que és tota obra d'art en un producte inert, ja que el seu «contingut de veritat» mai no es podria resoldre en ella mateixa atesa la seva inherent incompletud.

És aquesta incompletud la que impedeix pensar en la tasca del crític com en una simple reflexió sobre una obra sinó que convida Benjamin a pensar en la possibilitat d'un exercici capaç, segons les paraules de Schlegel, de «provocar el desplegament d'una reflexió»: «El subjecte de la reflexió és, en el fons, el mateix producte artístic, i l'experiment –la crítica– no consisteix tant en la reflexió sobre un producte, (...) sinó el desplegament de la reflexió –això és, de l'esperit– en el producte».⁴ «El contingut de veritat» del text només podrà trobar-se si aquest text és conduït més enllà d'ell

mateix. De la mateixa manera que segons el Romanticisme la poesia tan sols pot devenir eternament perquè és universal i progressiva, el «contingut de veritat» del text tan sols podrà descobrir-se si aquest text el posem en relació amb la incompletud d'altres textos, encara que pertanyin a altres nivells de concreció, com és el cas del comentari. En definitiva, l'única possibilitat que té el crític de descobrir el «contingut de veritat» d'una obra d'art —aquella «necessitat interna d'existir» de la qual parlava aquell famós *dictum* de Novalis que tant agradava a Benjamin— és adreçar-la mitjançant la seva relació amb altres treballs a una «construcció de sentit que inclou la reflexió de l'art sobre si mateix», és a dir, convertint-la en un «mèdiu de la reflexió» que més enllà de les limitacions particulars pròpies de l'obra singular remeti a la Idea d'art. De fet, l'actitud del crític no hauria de contradir l'ideal intransitiu de la crítica romàntica que, segons Novalis, «en tant que confereix al que és finit una aparença infinita, ho està romantitzant».⁵

Walter Benjamin comparteix aquesta mateixa concepció de la crítica del primer Romanticisme alemany, la que no va caure en el parany dels psicologisme i la subjectivitat. És evident, per exemple, que Schlegel i Novalis són presents en aquella famosa comparació que va fer en l'assaig dedicat a *Les afinitats electives* de Goethe entre l'obra d'art i una foguera en flames, i entre el crític i l'alquimista.⁶ El crític no jutja una obra d'art, no analitza com faria el químic la fusta i les cendres de la foguera, sinó que, com faria l'alquimista, s'encarrega d'atendre la flama, de conservar l'enigma d'allò que encara és viu en ella i així impedir la seva conversió de «fórmula màgica» en producte inert, d'impedir que les paraules esdevin-

guin simples signes de valor comunicatiu o descriptiu. Aquesta idea de la crítica i aquesta concepció del llenguatge no abandonaran mai Benjamin i atorguen unitat i coherència al conjunt de la seva obra en la mesura que li proporcionen els paradigmes que necessitava per a la seva nova i radical teoria del coneixement.

És el que es pot veure en el seu segon gran tractat *L'origen del drama barroc alemany* (1928), un ambiciós i també polèmic treball amb què Benjamin confiava poder obrir finalment les portes de l'acadèmia alemanya. Les pàgines introductòries d'aquest estudi són un exercici extraordinari —el més desenvolupat teòricament de tot el conjunt de la seva obra, segons el parer d'Adorno— on la poètica dessubjectivada apresada de la crítica romàntica sembla posarse al servei de la reflexió sobre la possibilitat d'una experiència objectiva, i per tant un coneixement objectiu, que vagi més enllà de la consciència empírica. El llenguatge, en tant que sistema independent de la nostra intenció subjectiva i per tant garantia de l'objectivitat de la representació, pensa Benjamin, potser permetria trobar una veritat que significués definitivament «la mort de la intenció (...) l'exclusió del subjecte en tant que lloc de la intencionalitat»,⁷ i és per això que arriba a afirmar que «la veritat és quelcom de naturalesa lingüística».⁸ En conseqüència, el filòsof berlinès pren el model de la crítica d'art i defuig els tradicionals mètodes sistemàtics de les ciències naturals. S'endinsa en l'estudi del llenguatge literari on troba, un cop descartada la idea que es tracta d'una col·lecció arbitrària de convencions, el millor observatori possible des d'on pensar sobre les possibilitats d'aquest coneixement objectiu que busca: «L'objecte de la crítica filosòfica consisteix

a mostrar que la funció de la forma artística és justament aquesta: convertir en continguts de veritat, de caràcter filosòfic, els continguts factuais, de caràcter històric, que constitueixen el fonament de tota obra significativa».⁹

En el cas del *Trauerspiel*, del drama barroc alemany, aquest contingut de veritat de caràcter filosòfic s'hauria de buscar en l'al·legoria, perquè aquesta és la forma artística que expressa la temporalitat pròpia de la modernitat. Però Benjamin no pren l'al·legoria només com a simple «tècnica gratuïta de producció d'imatges» sinó com a «expressió, de la mateixa manera que ho és el llenguatge, i fins i tot l'escriptura».¹⁰ La pren, en realitat, com a contrapunt retòric de la substancial metafísica de la història del pensament que s'havia inspirat tradicionalment en l'ideal simbòlic. S'hauria vist una metafísica continuïtat entre allò que és particular i allò universal gràcies a la figuració del símbol, que respon a l'ideal últim d'una fusió entre imatge i veritat. Per contra, l'al·legoria seria la rèplica al caràcter instantani d'aquella coincidència simultània entre el signe i el seu significat perquè és precisament la figura de la discontinuïtat. La mateixa constitució d'aquesta figura recorda que el signe i el seu significat mai no es fonaran i, al mateix temps que evidencia aquesta irresoluble discrepància entre l'un i l'altre, trenca amb qualsevol totalitat orgànica que pogués procurar la il·lusió simbòlica. És per aquest motiu que Benjamin afirma que l'al·legoria barroca «esmena l'art mateix»,¹¹ perquè assumeix una condició problemàtica que fractura la falsa aparença d'unitat en l'obra d'art. El *Trauerspiel* és en realitat, com diu el crític Charles Rosen, «una al·legoria de l'art en general».

L'escriptura al·legòrica de Benjamin òbviament recorda algunes de les antime tafísiques concepcions del llenguatge de la filosofia moderna, però sobretot recorda aquella concepció del llenguatge del programa crític del romanticisme alemany que, com ja hem vist, imaginava una veritat a la qual només s'arribava a través del moviment de l'expressió. És aquesta concepció romàntica del llenguatge la que ja havia establert l'estret lligam entre música i literatura —l'ambició de la qual seria restaurar una original condició musical— que ara Benjamin aprofita i actualitza. En *L'origen del drama barroc alemany* descriu com entre la «tensió fonètica del llenguatge» al·legòric del barroc i la música existeix un estret vincle que es traduirà finalment de forma efectiva en «la dissolució», a finals del segle XVII, «del *Trauerspiel* en l'òpera».¹² Els estrets vincles o lligams entre el llenguatge musical i l'escriptura al·legòrica, entre l'anàloga inestabilitat semàntica de l'un i de l'altre, s'expliquen, segons el parer de Benjamin, a partir de la decisiva categoria del temps. Aquesta és la categoria constitutiva original de les dues formes d'expressió, on la relació fonamental no es dona entre el signe i el seu significat, sinó entre el signe i un altre signe. El temps és l'element constituït que precisament s'encarrega, segons la retòrica de la temporalitat que ha descrit Paul de Man, de garantir la necessària referència d'un signe a un altre signe, que és anterior i amb el qual mai no podrà coincidir.

A l'igual que farà més endavant Paul de Man en *Retòrica del Romanticisme*, Benjamin empra la categoria del temps per a definir l'especificitat de la fragmentació al·legòrica i explicar com des de finals del segle XVIII aquesta ha quedat eclipsada sota la concreció plàstica de la totalitat

simbòlica i la seva il·lusòria promesa d'una identitat última entre la ment i una natura estable. Aquesta categoria del temps havia estat introduïda en el camp de la semiòtica per pensadors romàntics com ara Creuzer i Görres, però en aquest punt ell desenvolupa aquella troballa per a revisar en *L'origen del drama barroc alemany* la tradicional i acadèmica distinció genèrica entre la tragèdia i el *Trauerspiel*, que malauradament havia quedat reduït a una vulgar «caricatura»¹³ de la primera. La tragèdia es podria caracteritzar com la forma d'expressió del temps mític, pre-històric, on el destí heroic dels protagonistes segella un temps ple reconciliat amb l'eternitat divina i el *Trauerspiel*, en canvi, es podria caracteritzar com la forma d'expressió del temps secular, de la caducitat històrica, on el desconsolat destí fúnebre dels protagonistes segella un temps històric que «s'ofereix als ulls de l'observador com a paisatge primordial petrificat. Tot el que la història des del principi té d'impepetiu, de dolorós, de fallit, es plasma en un rostre; o millor dit: en una calavera».¹⁴ La natura no posseeix entitat ontològica d'estabilitat, ja que es troba sempre sota el poder de la mort, i, per tant, ha estat sempre al·legòrica. Així doncs, si no hi ha res que resti immutable, aleshores el llenguatge tampoc. És a dir, si hi ha un possible significat últim dependrà d'una estructura al·legòrica lligada a una transitorietat fonamental que qüestiona fins i tot l'estabilitat del llenguatge mateix.

La idoneïtat d'aquesta estructura com a expressió del contingut històric del *Trauerspiel* la il·lustra Benjamin establint una analogia entre l'al·legoria i la ruïna: «Si amb el *Trauerspiel* la història entra en escena, ho fa com a escriptura (...) Amb la ruïna la

història ha quedat reduïda a una presència perceptible en l'escena. I sota aquesta forma la història no es concreta com un procés de vida eterna, sinó com el d'una decadència indeturable (...) Les al·legories són al regne del pensament el mateix que les ruïnes són al regne de les coses».¹⁵ Les al·legories són les deixes d'un pensament de la mateixa manera que les ruïnes són les deixes d'una construcció, i unes i altres són empremtes que no poden fer res més que revelar la seva pròpia caducitat en tant que fragments d'un paisatge d'impossible reconstrucció, no poden fer res més que referir-se a la seva pròpia condició fugaç i transitòria. L'al·legoria que, com explica Vincenzo Vitiello, «es realitza a través de la reducció al no-res de l'aparença» –del signe que remet a un altre signe, del buit del significat que remet al buit d'un altre significat–, «a través de l'anihilament del fenomen», expressa el temps històric del barroc, que segons Benjamin hauria estat reduït a simple natura «sentida com a eterna caducitat», hauria estat buidada de qualsevol contingut «positiu» per esdevenir un simple «fenomen de fenomen, aparença d'aparença».¹⁶

L'al·legoria és la forma que expressa la caducitat del temps històric: el paisatge en ruïnes de la història es presenta «incapaç d'irradiar un significat, un sentit»¹⁷ que no sigui el de la seva pròpia transitorietat davant els ulls de l'al·legorista, i la mirada melancòlica d'aquest el redimeix reduint-lo a la seva natural condició de deixalla. Si la redempció idealista reconciliava història i eternitat en la tragèdia, l'al·legòrica reconeix l'eterna caducitat de la història; si la redempció metafísica reconciliava imatge i veritat al símbol, l'al·legòrica reconeix la materialitat d'un llenguatge que, «fet bocins», ha adquirit la «dignitat de les

formes naturals». ¹⁸ La virtut redemptora de l'al·legorista no s'entendria, però, sense aquella qualitat melancòlica d'una mirada que, tot i dependre del dol (*Trauer*) davant la contínua i inevitable desintegració de tot el que l'envolta, no pot ser interpretada en cap cas com a refugi de la subjectivitat. La melancolia, de fet, segons Benjamin, garantiria que el gest de l'al·legorista no fos «d'abast psicològic, sinó ontològic» ¹⁹ gràcies al seu caràcter dialèctic, que «confereix a l'ànima, per un costat, la inèrcia i la insensibilitat i, per l'altre, la facultat de la intel·ligència i la contemplació». ²⁰

És precisament el valor redemptor de la melancolia el que cal entendre també com el principi fundador de la inacabada «Obra dels passatges», el seu següent gran projecte. En aquest cas no és el segle XVII ni una visió del món com la del barroc, que només reconeixia la història en tant que caduca, el que interessa a Benjamin, sinó que és la modernitat industrial del segle XIX. Tots dos casos proven, però, l'interès del pensador per la recerca d'una possible redempció del passat que va quedar exemplarment resumida en aquella polititzada fórmula que sentenciava que tot document de cultura ho és, alhora, també de barbàrie. Fórmula que pertany a la setena de les famoses tesis sobre filosofia de la història pensades per a prologar el seu estudi sobre la capital francesa, on interpreta al·legòricament el París del segle XIX per a parlar del seu cada cop més traumàtic món propi i per a tractar de desemmascarar la «reactivació de les forces mítiques» que es va derivar del fet que les societats burgeses s'estructuressin segons la «mercaderia». És, potser, nova amb relació al conjunt de la seva obra aquesta manifesta càrrega política d'un darrer Benjamin més sensible a les posicions marxistes, però no

és gens nou que el paisatge en ruïnes de la història es presenti davant dels ulls de l'al·legorista. En aquest cas el paisatge és el del devaluat món de les coses present en la forma de la mercaderia, que s'ofereix «incapaç d'irradiar un significat, un sentit» ²¹ que no sigui el del seu propi preu davant els ulls de l'al·legorista, la mirada melancòlica del qual, novament, el redimeix reduint-lo a la seva natural condició de deixalla.

És per aquest motiu que Benjamin recorda la figura heroica del drapaire del poema «Le vin des chiffonniers» de Baudelaire, el poeta que segons ell obre la possibilitat d'una redempció crítica a aquest món d'aparences que es presentava sota la forma de la mercaderia:

Souvent, à la clarté rouge d'un réverbère
dont le vent bat la flamme et tourmente le verre,
au coeur d'un vieux faubourg, labyrinthe fangeux
où l'humanité grouille en ferments orangeux,

On voit un chiffonnier qui vient, hochant la
tête,
butant, et se cognant aux murs comme un poète,
et sans prendre souci des mouchards, ses sujets,
épanche tout son coeur en glorieux projets

D'aquell que passeja com un poeta per la gran ciutat, Baudelaire també havia escrit que és l'home «encarregat de recollir les deixes d'un dia de la capital. Tot el que la gran ciutat ha rebutjat, tot el que ha perdut, tot el que ha menyspreat, tot el que ha quedat fet bocins, ell ho cataloga, ho col·lecciona». ²² I Benjamin, al seu torn, «recull» aquest text en prosa de «Sobre el vi i l'haixix» en la seva «Obra dels passatges», i ens ofereix un bon exemple de la tasca «arqueològica», semblant a la del col·leccionista i el drapaire, que és la que

ell pensava que corresponia a l'historiador, «qui no renuncia a res, evidencia plàsticament que l'exposició materialista de la història posseeix un sentit més elevat que l'exposició tradicional». ²³ En realitat, és a partir de la runa que Benjamin construeix la seva visió del segle XIX, seguint un mètode que Hannah Arendt va comparar amb el del pescador de perles, «que baixa al fons del mar, no per excavar el fons i portar-lo a la llum sinó per descobrir allò que és ric i estrany, les perles i el corall de les profunditats i portar-ho a la superfície». ²⁴

La tria del passatge com a motiu del seu darrer gran projecte és en aquest context fonamental. La idea de procurar una història cultural del segle XIX al voltant d'aquesta construcció la pren tot just després d'haver llegit la novel·la de Louis Aragon, *Le paysan de Paris* (1926), sobre l'imminent enderroc del Passatge de l'Òpera. Des d'aleshores, i fins l'any de la seva mort, Benjamin va dur a terme una tasca tot sovint comparada amb la de l'hoste més emblemàtic dels passatges, el *flâneur*, perquè si aquell explorava amb la seva atenta mirada, encara que atzarosa i erràtica, la quotidianitat urbana, Benjamin al seu torn també explora, literalment, els signes de la gran ciutat. El que és, però, realment significatiu de la tria del passatge és que no li interessa tant la seva magnífica esplendor inicial com la seva decadència, quan a partir de la segona meitat del segle XIX es detecten els primers símptomes del seu declivi, els primers símptomes que la «llar de la moda» deixava de ser moda. Pren el passatge en tant que ruïna, una ruïna recent d'un passat immediat, i es capté com el drapaire o el col·leccionista, «conscient que les coses noves comencen a revelar el seu veritable rostre quan es tornen antiquades». ²⁵

D'aquesta manera Benjamin reviu aquella tècnica al·legòrica del segle XVII, quan el barroc contemplava el món com una irreal il·lusió que quan s'esvaïa no revelava res. Ara bé, reviu aquella tècnica però ara amb el nou propòsit que desemmascari el caràcter il·lusori dels desitjos utòpics de la societat de la mercaderia i el seu culte a la novetat. És per aquest motiu que Susan Buck-Morss prefereix parlar d'una «imatge dialèctica» i no d'un emblema: «si els drames barrocs eren reflexions melancòliques sobre la inevitabilitat de la decadència i la desintegració, en l'«Obra dels passatges» la devaluació de la (nova) natura i el seu estatut com a ruïna arriben a ser políticament instructius». ²⁶ La «imatge dialèctica» —un «flaix lluminós de veritat» sota el qual es presentaria l'objecte històric dins un «camp de forces carregat de passat i present»— ²⁷ faria esclatar pels aires el *continuum* de la història, alhora que establiria noves relacions no causals entre els temps històrics i permetria que un objecte que pertany a la història reveli alguna mena de veritat sobre la realitat del present.

Com en el cas del *Trauerspiel*, l'èxit de la indagació sobre aquest «contingut de veritat» depèn de l'exclusió de la intenció subjectiva, i Benjamin troba per al seu darrer projecte sobre els passatges un complement a la poètica dessubjectivada del romanticisme en la forma del muntatge, que ha après de les moltes obres literàries que empren aquesta tècnica després de la Primera Guerra Mundial i de l'ús radical que en fa també el cinema. És a dir, que malgrat la novetat que pogués significar la politització de les darreres obres del filòsof berlinès, resulta fàcil encara veure en la profunda influència que va exercir la literatura sobre la seva escriptura històrica aquella voluntat d'establir una relació entre

el llenguatge, l'art i la veritat que guiaren ja les primeres passes de la seva trajectòria intel·lectual. Baudelaire, l'al·legorista de la modernitat industrial, n'és la prova. Si l'autor de *Les fleurs du mal* ocupa una posició destacada en l'«Obra dels passatges» és perquè va ser capaç de reconèixer abans que ningú el nou món d'aparences que es presentava sota la forma de la mercaderia: «en la mercaderia allò al·legòric es troba en el seu element»,²⁸ va escriure Benjamin. I si Benjamin va saber veure que era el poder al·legòric de la melancolia el que estimulava el geni poètic de Baudelaire és probablement perquè ell gaudia també, de forma idèntica, del mateix poder de la melancolia; del poder de saber-se sotmès «a la ruïna del temps» i alhora saber «que el procés de decadència és també un procés de cristal·lització».²⁹ La melancolia no porta al parany del biografisme ni al refugi del subjectivisme, sinó que és dialèctica reflexiva per als qui saben trobar en el dol, com suggeria Adorno tot parlant del seu amic Benjamin, una categoria revolucionària.

La melancolia seria la raó última de la despersonalització que gradualment s'hauria imposat a la lírica de la modernitat i que permet considerar Baudelaire el fundador o iniciador d'una dicció al·legòrica que amb Mallarmé quedaria definitivament alliberada del subjecte. Al llarg de la seva obra poètica són freqüents, com ha explicat molt bé Jean Starobinski,³⁰ les conjuncions de melancolia i la figura del mirall, que apareix en tant que recurs al·legoritzant de la mateixa manera que el va fer aparèixer Lacan quan va voler caracteritzar el subjecte com a imatge especular que comença en la infantesa: allò que els altres veuen i allò a què s'adrecen. En efecte, materialitzar el «jo» en la forma d'un

objecte, i en particular d'una superfície reflectant —com aquell vers de Baudelaire en «L'héautontimorouménos» on es llegeix «Je suis le sinistre miroir»—, és la màxima forma de desposseïció. És aquest el procés que pateix la veu de l'enunciació del segon Spleen de *Les fleurs del mal*: una sèrie de transformacions —«Je suis un cimetière,...Je suis un vieux boudoir... un granit...»— que l'aboquen definitivament a la petrificació en la forma d'una «vieux sphinx» que, en el que sembla una paradigmàtica descripció de l'estat melancòlic, «ne chante qu'aux rayons du soleil qui se couche».

En el poema «Le cygne» la ciutat de París és el paisatge en ruïnes que es presenta davant la mirada melancòlica de l'al·legorista. Aquest cop la petrificació és dóna en la forma de la asincronia entre la immobilitat de l'autorreflexiva veu poètica de l'enunciació i la cada cop més vertiginosa transformació de la fragmentada forma de la ciutat:

Paris change! Mais rien dans ma mélancolie
N'a bougé! Palis neufs, échafaudages, blocs,
Vieux faubourgs, tout pour moi devient allé-
gorie,
Et mes chers souvenirs sont plus lourds que
des rocs.

La mirada melancòlica de l'al·legorista pertany aquest cop a la figura de l'exiliat. D'aquí la seva projecció des del primer vers sobre l'emblemàtica Andròmaca, lluny ara de Troia i descrita com un trist *miroir* on el jo líric veu reflectits els seus pensaments, i la seva projecció després sobre la figura del cigne que, «ridícul i sublim» alhora, enyoraria el seu llac natal. La tasca d'aquest exiliat és la de conjurar el pas del temps i les imatges de la destrucció mitjançant una mi-

rada sota la qual «l'objecte es fa al·legòric». La mirada «hi diposita el significat», i sense ella l'objecte «és incapaç d'irradiar cap significat, cap sentit».³¹

Hans Robert Jauss tria precisament aquest poema, «Le cygne», per parlar d'una tradició lírica que «fa desaparèixer l'objecte representat per trobar, en la poetització del poema, el seu veritable tema».³² La vitrificació i la petrificació no són més que dues variants d'una forma de l'enunciació poètica que ja no pot seguir «el model de les relacions subjecte-objecte basat en l'experiència de la percepció»³³ i que fa prevaler per sobre de l'ordre mimètic de la representació l'ordre retòric del discurs. Un cop la correspondència entre el signe i l'objecte ha quedat sota sospita, el simple fet de tenir lloc del llenguatge preval sobre la referencialitat. Aquesta és la idea d'expressió i escriptura dessubjectivada que Benjamin pretenia pròpia de l'al·legoria i que Paul de Man resumeix tot comentant precisament el segon *Spleen* de Baudelaire: «L'al·legoria anomena el procés retòric pel qual el text literari es mou des d'una direcció fenomenal, orientada cap al món, a una altra de gramatical, orientada cap al llenguatge».³⁴ □

BIBLIOGRAFIA

- ADORNO, Theodor W.: *Notes de literatura*, Barcelona, Columna, 2001.
- ARENDRT, Hannah: *Hombres en tiempos de oscuridad*, Barcelona, Gedisa, 1992.
- BENJAMIN, Walter: *Libro de los pasajes*, Madrid, Akal, 2004.
- *Assaigs de literatura contemporània*, Barcelona, Columna, 2001.
- *Poesía y capitalismo. Iluminaciones II*, Ma-

- drid, Taurus, 1993.
- *El origen del drama barroco alemán*, Madrid, Taurus, 1990.
- *El concepto de crítica de arte en el romanticismo alemán*, Barcelona, Península, 1988.
- BOWIE, Andrew: *From the Romanticism to Critical Theory*, Londres, Routledge, 1997.
- BUCK-MORSS, Susan: *Dialéctica de la mirada*, Madrid, Visor, 2001.
- CIRLOT, Victoria: «La mirada al·legòrica de Walter Benjamin» en Jordi Llovet (ed.), *Walter Benjamin i l'esperit de la modernitat*, Barcelona, Barcanova, 1993.
- FORSTER, Ricardo: *W. Benjamin, Th. W. Adorno: el ensayo como filosofía*, Buenos Aires, Nueva Visión, 1991.
- JAUSS, Hans Robert: *Experiencia estética y hermenéutica literaria*, Madrid, Taurus, 1992.
- MAN, Paul de: *La resistencia a la teoría*, Madrid, Visor, 1990.
- *Visión y ceguera*, Río Piedras, Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 1991.
- ROSEN, Charles: *Romantic Poets, Critics, and Other Madmen*, Harvard University Press, 1998.
- STAROBINSKI, Jean: *La mélancolie au miroir. Trois lectures de Baudelaire*, París, Julliard, 1989.
- VITIELLO, Vincenzo: «De la tragédie al trauerspiel. Walter Benjamin y el lenguaje de la modernidad», *Er. Revista de Filosofía*, 1992.

1. Andrew Bowie, *From Romanticism to Critical Theory*, Londres, Routledge, 1997, p. 193.
2. Theodor W. Adorno, «Parataxis. Notes sobre la lírica tardana de Hölderlin», en *Notes de literatura*, Barcelona, Columna, 2001, pp. 185-186.
3. Vegeu Charles Rosen, «The Ruins of Walter Benjamin», en *Romantic poets, critics and other madmen*, Harvard University Press, 1998, p. 171.

4. Friedrich Schlegel, cit. en Walter Benjamin, *El concepte de crítica de arte en el romanticismo alemán*, Barcelona, Península, 1988, p. 101.
5. Novalis, cit. en Walter Benjamin, *Ibid.* p. 103.
6. Vegeu el pròleg d'Ignacio Echevarria a Walter Benjamin, *Assaigs de literatura contemporània*, Barcelona, Columna, 2001, pp. 9-10.
7. Walter Benjamin, *El origen del drama barroco alemán*, Madrid, Taurus, 1990, p. 18.
8. *Ibid.*, p. 19.
9. *Ibid.*, pp. 175-176.
10. *Ibid.*, p. 155.
11. *Ibid.*, p. 169.
12. Charles Rosen, *op. cit.* p. 156.
13. *El origen del drama barroco alemán, op. cit.* p. 207.
14. *Ibid.*, p. 33.
15. *Ibid.*, p. 159.
16. *Ibid.* pp. 170-171.
17. Vincenzo Vitiello, «De la tragödie al trauerspiel. Walter Benjamin y el lenguaje de la modernidad», *Er. Revista de Filosofía*, 1992, p. 65.
18. *El origen del drama barroco, op. cit.*, p. 177.
19. *Ibid.*, p. 203.
20. *Ibid.*, p. 177.
21. *Ibid.*, p. 141.
22. *Ibid.*, p. 177.
23. Walter Benjamin, *Libro de los pasajes*, Madrid, Akal, 2004, p. 357.
24. *Ibid.*, p. 465.
25. Hannah Arendt, *Hombres en tiempos de oscuridad*, Barcelona, Gedisa, 1992, pp. 190-191.
26. Ricardo Forster, *W. Benjamin- Th. W. Adorno: el ensayo como filosofía*, Buenos Aires, Nueva Visión, 1991, p. 59.
27. Susan Buck-Morss, *Dialéctica de la mirada*, Madrid, Visor, p. 189.
28. *Ibid.*, p. 245.
29. *Libro de los pasajes, op. cit.*, p. 375.
30. Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 191.
31. Jean Starobinski, *La mélancolie au miroir*, Julliard, París, 1989.
32. *Origen del drama barroco alemán, op. cit.*, p. 177.
33. Hans Robert Jauss, *Experiencia estética y hermenéutica literaria*, Taurus, Madrid, 1992, p. 378.
34. Paul De Man, *Visión y ceguera*, Río Piedras, Editorial de la Universidad de Puerto Rico, p. 193.
35. Paul de Man, *Resistencia a la teoría*, Madrid, Visor, p. 108.

No te'n quedis al marge

Els Marges

NÚMERO 80 - TARDOR DE 2006

Cali
Alfred Badia
Nilhil in fine. El col·lapse còmic de la narració
Amadeu Vives
La Biblioteca Sabadellenca. Una editorial al servei d'un partit
Josep Lluís Martí
Jean Améry, el testimoni dislocat
Ignasi Ribó
L'home destit·lucionat i l'ànima envilida.
Una interpretació de Bearn o la sala de les nines
Jordi Lario
Dues cartes de Frederic Pujalà i Vallès a Caterina Albert.
Testimoniatge de combat i de supervivència
Emma Farié
No estem sols. La narrativa catalana actual vista per un editor
Bernat Puigobella

tercera època

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.lavenc.cat
elsmarges@lavenc.cat

Passeig de Sant Joan, 26, 2n 1a
08010 Barcelona
Telèfon 93 245 79 21
Fax 93 265 44 16

Distribució: L'Arc de Berà
www.arcdebera.com

Sorprenent Sartre

Justo Serna

EXISTÈNCIA

En data molt primerenca va començar a descobrir-se a si mateix, ens diu Jean-Paul Sartre en *Els mots* (1963). Ell no era quasi res, a tot estirar una activitat sense contingut, insisteix. És a dir, el jove Sartre només es veia com a existència, com a pur esdevenir sense essència prèvia, sense arrels, algú que estava per formar-se. I a qui devia aqueixa presència en el món? El mateix autor revela una dada molt coneguda i que bé podria prendre's com un fet clau de la seua psicoanàlisi existencial: era orfe de pare, afegeix. En el sentit literal i en el sentit pròpiament simbòlic.

En efecte, Sartre es va educar amb el seu avi, però sobretot va creure que no devia a ningú la vida (aqueix esdevenir): no hi ha un pare que ens done l'existència o que ens constituïska, perquè l'activitat de viure, de formar-se, és una tasca exclusiva de cadascun, de cada solitari que arriba al món i que ha de consumir la seua pròpia obra. Fill de ningú, va voler ser ell mateix la seua pròpia causa, el súmmum d'orgull i el súmmum de misèria, confessa amb orgull. I aqueixa activitat que el va forjar

començaria ben prompte expressant-se mitjançant l'escriptura. Va nàixer de l'escriptura, ens diu. Abans, no hi havia sinó un joc d'espills; així, des que va escriure la seua primera novel·la, va saber que un xiquet s'havia introduït en la sala dels espills. Escrivint, existia, escapava de les persones majors; però únicament existia per escriure, i si deïa *jo*, això significava *jo que escric*. Fóra com fóra, coneixia la felicitat, afegeix. Va ser, en efecte, la felicitat d'escriure, de vessar-se en la lletra, el que el va formar des de xiquet: un Sartre que molt prompte, encara jovenet, es debatrà constantment entre la consciència de la seua *insignificança* i l'evidència personal de ser l'autor de futures obres mestres.

I una d'aqueixes obres mestres va ser *La nàusea* (1938), aquella novel·la en la qual el protagonista, Antoine Roquentin, només és un historiador en províncies, un historiador que arrossega el no-res que el forma sense saber diagnosticar aqueix mal inespecífic. La seua pròpia investigació el lliga al passat i el fa deutor dels predecessors: investiga un personatge històric d'altre temps, recol·lecta documentació sobre el marquès de Rollebon. En *La nàusea* la clau narrativa s'expressa mitjançant el gènere del diari, el dietari de Roquentin, un text en el qual l'esdevenir s'escriu al mateix temps que és l'existència... El millor

Justo Serna és professor d'història contemporània de la Universitat de València.

seria escriure els esdeveniments quotidianament, diu. Dur un diari per comprendre'ls. No deixar escapar els matisos, els fets menuts, encara que semblen ximpleries, i sobretot classificar-los, afegeix. Com faria un cronista: atribuint-los significat, pensant-los com conceptes, aplicant-los noms genèrics, com ara Ambició, Interès, així amb majúscules. Però l'anotació feta sobre aqueix dietari acabarà sent una convulsió i aqueix ordre conceptual se li enfonsarà, com li caurà l'estabilitat de la coses que, efectivament, no veu i no pot enregistrar. Per a què seguir, doncs?

És en aquest moment, cap al final de la novel·la, quan l'historiador renunciarà a la investigació i al diari, a la perquisició documental, a la crònica i a l'atribució de sentit. Renuncia a tot això i a la vida de província per crear de debò, per inventar un ésser en una novel·la, en una ficció: sense existència, justament. La pura ideació imaginària és existència, no essència: escriure alguna cosa totalment inventada. Hauria de ser un llibre, diu: no sé fer altra cosa. Però no un llibre d'història: la història parla del que ha existit, un existent mai no pot justificar l'existència d'un altre existent, ja que ni tan sols un pare pot justificar l'existència d'aqueix altre existent que és el fill. Tampoc el contrari. El seu error era voler ressuscitar el marquèes de Rollebon. Es tractaria, en efecte, d'escriure una altra classe de llibre i no un diari com el que ha dut. No sap ben bé quin, però caldria endevinar, darrere de les paraules impreses, darrere de les pàgines, alguna cosa que no existira, que estiguera per sobre de l'existència, alguna cosa que mancara de referent extern, que mancara de concepte, que no poguera revertir-se sobre el món real.

La torrencial escriptura de Sartre —la d'algú que va freqüentar al llarg de la seua vida pràcticament tots els gèneres, de ficció o assagístics— és la conseqüència d'aquella necessitat infantil, segons ell mateix va admetre, el resultat d'aqueixa tossuderia amb la qual va voler fer-se a si mateix, com a orfe d'una paternitat originària, com aqueix ésser que emprèn una activitat incessant per evitar el buit, l'abisme de la no-existència, de la finitud, de la mort. En moltes obres va expressar directament o indirectament aquesta pulsio, aquesta necessitat infantil, però potser en cap text no ho va saber dir millor que en aquella xarrada impartida en el Club Maintenant de París el 1945, la conferència que va inaugurar simbòlicament una època, la de la reconstrucció de postguerra. En *L'existencialisme és un humanisme* Sartre confessava no ser pessimista, malgrat les acusacions que ja s'havien fet a l'autor de *La nàusea*. Segons es veia a si mateix, era un escriptor que declarava la seua fe en la capacitat creadora dels joves. Ser jove no era, sense més, un estat de mancança que resolguera l'edat. Ser jove era reconèixer el present com un espai de possibilitats, sense pertinences definitives, sense herències, sense un patrimoni per defensar. Els nois, aquells nois descrits per Sartre parlant en clau de si mateix, han de manifestar-se amb greuge i insolència: s'elevaran amb vehemència enfront dels seus majors i reclamaran el seu lloc en el món, sense haver de ser custodis del pare absent o present, del llinatge o de la tradició. Si l'existència precedeix l'essència, llavors no hi ha vincle irrevocable que em lligue ni dada prèvia. Hi ha la voluntat de compondre'm, de refer-me contrariant, fins i tot, el que els grans esperaven de mi. Faré de mi un ésser que existeix abans de

poder ser definit per cap concepte, llegim en *L'existencialisme és un humanisme*. Per quina raó? Perquè l'home no és altra cosa que allò que ell es fa, un projecte que es viu subjectivament. En aqueix cas, doncs, si veritablement l'existència precedeix l'essència, l'home és responsable del que és.

Així, aquell xiquet que comença a crear-se amb les paraules, aquell jove que es forja a si mateix tria, però sobretot es tria: decideix ser d'una manera i no d'una altra i per tant opta per una classe especial d'humanitat. En efecte, en crear l'home que volem ser, es diu en *L'existencialisme*, impliquem la humanitat en el seu conjunt, definim un tipus especial d'individu i de relacions. Ni més ni menys. L'ésser humà és, d'aqueixa manera, un nouvingut que es guia a si mateix a partir dels models d'excel·lència que la història li dona i que ell aplicarà amb més o menys encert. No hi ha Déu ni amo i l'angoixa de l'ateisme conscient es compensa amb el plaer de la indeterminació, amb la lluita contra la fatalitat, en un procés d'autocreació intersubjectiva en el qual el tu queda implicat.

Aquesta concepció suposa, doncs, comprometre's amb la humanitat, fins i tot equivocant-se. I, en efecte, el *compromís* serà decisiu en l'ideari de Sartre i farà d'ell no sols un escriptor grafòman, sinó un *intel·lectual*. Es compromet en un doble sentit: per tenir projecció pública, per ser un escriptor conegut, es vincula a determinades causes i, per això, es posa en un compromís: s'exposa, doncs. No és una vida còmoda. Pot equivocar-se i, en efecte, Sartre va cometre errors molt greus (per exemple, declarant el marxisme com a horitzó *insuperable* del nostre temps) i va cometre abdicacions culpables, com ara el seu suport tardà al sistema soviètic. Ara bé, quan és

coherent troba en ell mateix el seu coratge i el seu valor: li vénen d'aquella llibertat incondicionada en la qual va voler creure des de jovenet, aquella llibertat en la qual la batalla moral no estava guanyada d'una vegada per sempre. Sempre que tria, sempre que opta en aquest o en aquell instant, l'intel·lectual *à la Sartre* lliura un combat que té molt d'incertesa, però que té molt d'heroisme: no sap si encerta o no, però s'exposa i es compromet amb la paraula, amb les paraules.

La figura de l'intel·lectual és una invenció pròpiament francesa, una manera francesa d'expressar-se, d'intervenir, d'objectar i d'implicar-se, de fer servir recursos de l'intel·lecte per a criticar el poder o per a remoure atavismes o per a censurar claudicacions. Uns individus que s'expressen, intervenen, objecten o s'impliquen? Els escriptors? Si s'empren els recursos de l'intel·lecte sembla lògic pensar que siguin aquests, els escriptors, els qui siguin revestits amb aquesta segona pell, la de l'intel·lectual. Però hi ha ací un error molt comú. L'intel·lectual no ho és perquè escriga o perquè conree la prosa o el vers, o perquè haja arribat a l'excel·lència en el ram de la literatura. L'intel·lectual és sobretot algú que fa servir la fama que li dona la seua excel·lència per a opinar, per a jutjar aspectes que no tenen a veure amb les seues tasques ordinàries. Els debats entre escriptors, els congressos de literatura, els aldarulls entre versificadors o novel·listes no són exemples d'intervenció *intel·lectual*. En primer lloc, probablement, per la petitesa o fins i tot per la insignificança que envolten tantes d'aquestes controvèrsies. Però, en segon lloc, i més important, per una altra raó operativa: és intel·lectual aquell que empra tots els mitjans que la

societat de la comunicació li posa al seu abast, aquell que fa servir tots els recursos de la informació per a fer públics els seus missatges, recursos el principal dels quals és, precisament, la fama.

Hi ha escriptors de gran anomenada gràcies al fet que la seua meritòria obra els porta fins a l'Olimp o l'infern de la celebritat. Justament quan aprofiten aquesta circumstància per a examinar l'estat de la moral col·lectiva, quan se serveixen d'aqueixa fama per a interpel·lar els seus destinataris potencials, quan s'erigeixen en defensors d'una causa, llavors, de debò, estem en presència d'intel·lectuals. Es presenten davant els seus conciutadans amb tot el prestigi, investits amb la legitimitat i amb el poder que donen l'excel·lència i el crèdit.

Jean-Paul Sartre, a qui tantes coses podem retraure, va fer servir la facilitat prolífica de la seua prosa, la seua qualitat literària, per a parlar de tot: per a enjudiciar la política, per a oposar resistència a les coses que jutjava desastres col·lectius. Va alçar la seua veu i fins i tot la seua bruta figura es va entossudir en causes dignes o errades, va ultratjar els poders públics, va assolir el beneplàcit dels seus compatriotes. Sempre va pronunciar la paraula més radical, la més precisa o la més contundent, la que més incomodava el Govern francès. «Je pardonne à Voltaire, mais pas aux serviteurs de l'État», va declarar una vegada Charles de Gaulle. Es referia a Sartre per demanar-li que posara fre a l'emprenyament de l'intel·lectual crític. En efecte, a Voltaire no se l'empresona, com tampoc a Sartre: poden equivocar-se, errar estrepitosament i de manera culpable, però les seues figures adquireixen proporcions gegantines gràcies a l'audiència que les seues declaracions convoquen i es converteixen

en un patrimoni de França. Tot això ho vam comprendre quan llegírem, fa ja molts anys, la biografia que li va dedicar Annie Cohen-Solal. Ara s'ha tornat a editar, juntament amb altres que de bell nou ens retornen l'escriptor francès amb motiu del seu primer centenari. Punt i a banda.

SORPRENENT SARTRE

En *Abc* (28 de desembre de 2005) Félix Romeo va dedicar una breu ressenya a *Jean-Paul Sartre*, d'Annie Cohen-Solal, un volum nou que és una postil·la de la seua biografia. És un del darrers llibres apareguts a França que celebren la figura de l'intel·lectual. El judici que en feia Romeo no era positiu. «Publicado originalmente en la colección *Qué sais-je?*, *Jean-Paul Sartre* es un ensayo híbrido», deia Romeo. «Híbrido, porque responde a las críticas que Annie Cohen-Solal recibió cuando publicó su biografía del filósofo (*Sartre 1905-1980*, Edhasa). Híbrido, porque adopta el aire de una hagiografía, más que el de una interpretación analítica, en la que Sartre alcanza condición de santidad: como Jean Genet, era 'santo, comediante y mártir'. Híbrido, porque está construido a la contra, como si Sartre estuviera sometido a una hostilidad universal, conspirativa. Como si no supiéramos superar la orfandad. Híbrido, porque Cohen-Solal aparece como protagonista del relato: el falso valor del testigo».

En efecte, si el lector volguera endinsar-se en la vida de Sartre, en les raons de la seua escriptura, que en breu esbós hem presentat, no hauria de fer-ho llegint aquesta obra, editada ací per Anagrama, sinó delectant-se amb dos llibres, l'un

d'Annie Cohen-Solal esmentat per Romeo (la biografia d'Edhasa ara també reeditada) i l'altre l'obra de Ronald Aronson (*Camus y Sartre*, publicat justament ara per PUV). Encara que presa de la fascinació, aquella biografia era, no obstant això, una reconstrucció detallada, exhaustiva i entretinguda. En canvi, el volum d'Anagrama dona per fetes moltes coses, les que es contenen en el llibre editat per Edhasa. Sembla una obra per encàrrec, una síntesi de certs aspectes creatius, una faena de compromís que es resol dignament, però que no aporta res que no figurara ja en la biografia. Per això, per ser un volum molt prim, en l'edició espanyola s'hi afeg un apèndix amb tres articles circumstancials de Xavier Antich, de Jorge Herralde i d'Álvaro Pombo.

Potser el millor d'aquest llibre no és el retrat escàs de Sartre, sinó el nu implícit de Cohen-Solal: podria fer-se una anàlisi de la fascinació que el biografat provoca en la biògrafa encara, vint-i-cinc anys després de la mort de l'intel·lectual. Per exemple: el model de parella instituit per Jean-Paul Sartre i Simone de Beauvoir. «Buscábamos desesperadamente una alternativa al naufragio del matrimonio e intentábamos inventar, con torpeza, una nueva pareja de camaradas-amantes militantes. Sartre y Beauvoir, a pesar de sí mismos, nos ofrecieron sus servicios, ilustraron nuestros fantasmas y se convirtieron en nuestros héroes. Inocentes como éramos, desempeñaron para nosotros el papel de pareja de leyenda...», confessa Cohen-Solal.

Molts anys després, i malgrat les revelacions que la mateixa autora ens va proporcionar amb la biografia, la seua fascinació perdura. Potser, en aquest sentit, el capítol més explícit és el XV, el qual titula «Elaboración de una cultura alternativa».

És allí, i també en l'epíleg, on Cohen-Solal entona una espècie de càntic, una oració fúnebre fins i tot, en la qual sembla invocar-lo amb una fórmula que repeteix fins a quatre vegades: «Asombroso Sartre». «Asombroso Sartre, que siempre defendió la transparencia...»; «Asombroso Sartre, que da cuenta de su propia neurosis...»; «Asombroso Sartre, que en su prefacio al libro de André Gorz, *Le traître*, 'hace' de antropólogo...»; «Asombroso Sartre, que, como pedagogo...»

Va ser, en efecte, sorprenent l'obstinació creativa del filòsof, com també ho va ser el seu gegantí patrimoni escrit, i també la seua proclama en favor de la responsabilitat individual. Resulta, no obstant això, més estrany, fins i tot inacceptable, declarar Sartre avui, «más que nunca, brújula ética», segons Annie Cohen-Solal. Sartre seria una brúixola que ens indicaria el nord moral, com si el filòsof haguera marcat l'horitzó insuperable del nostre temps. Per descomptat, no és així. I això és precisament el que el llibre de Ronald Aronson aclareix d'una manera entretinguda i erudita, enfrontant el personatge amb l'amic al qual tantes coses el van unir. És original el tractament i és equilibrada la valoració a la qual arriba l'autor. Jean-Paul Sartre es va equivocar estrepitosament i culpablement, mentre que Albert Camus va encertar moralment i políticament quan criticava la violència, el terrorisme, la tirania. Camus va ser arrogant i el seu caràcter llibertari el duia a oblidar el context, la circumstància, en un sentit admirablement existencialista, més coherent que el del seu company. Ara bé, ambdós estaven embolicats en la Guerra Freda i les seues denúncies –del colonialisme o de l'estalinisme, respectivament– eren ne-

cessàries encara que al final incompatibles. «Sin duda», ens diu Aronson, «Camus será recordado como el más encantador de los dos hombres. Porque murió joven, y tan de repente, que nunca envejecerá a nuestros ojos, mientras que podemos ver al envejecido Sartre convertirse en un anciano gastado, que parece sobrevivir a sí mismo». És a dir, el Sartre vell, que fou i que es va pensar com a revolucionari, s'enfronta no sols a la seua pròpia decrepitud, no sols als seus errors, sinó també al vigor d'un mite que perdura, un home sempre jove, sempre rebel. Fer la biografia de dos homes que es van apreciar, que es van admirar mútuament, que es van detestar, que es van separar, no és l'única tasca que s'imposa Aronson. Hi ha alguna cosa més i que és molt important: fer la biografia del mite, d'aquella figura pública que sobrepassa el cos mortal per a arribar a la perfecció moral a ulls dels seus admiradors.

Com advertira Joan Fuster en el pròleg que en 1961 va escriure per a la traducció de *La pesta* (i que ara es pot rellegir en l'antologia que hem fet titulada *Nuevos ensayos civiles*) ja llavors resultava difícil preveure quin podria ser el lloc que, finalment, podria ocupar Albert Camus en la història de la literatura europea del segle XX: la seua vida s'interrompia de sobte, a 47 anys, just quan arribava a la millor maduresa, quan encara hauria pogut donar molt de si. Encara que, ben mirat, el seu assoliment ja era evident aleshores, perquè —com diu Fuster— els seus escrits tenien una subtil autoritat durant el llarg desconcert de la postguerra. Era, en el fons, la simple i senzilla presència d'una decisió moral, exemplar per la seua integritat i revulsiva pel seu disseny implacable. Quan totes les forces de l'home semblaven con-

fabulades contra l'home, Camus va alçar la seua veu severa enfront de les amenaces: enfront de totes les amenaces. Es va negar a ser un còmplice de la injustícia, del dolor i de la mort. Es va negar a això, i va fer d'aquesta negativa la matèria dels seus llibres. Però Sartre el va sobreviure, que és el millor que pot passar davant la mort que amenaça, el va sobreviure molts anys com a vell-jove *gauchiste*. Sorprenent Sartre... Ara, no sabem per què, el mite Camus està envellint. □

Obres citades

- ARONSON, Ronald: *Camus y Sartre*, València, PUV, 2006.
- COHEN-SOLAL, Annie: *Sartre 1905-1980*, Barcelona, Edhasa, 1990.
- *Jean-Paul Sartre*, Barcelona, Anagrama, 2005.
- FUSTER, Joan: *Nuevos ensayos civiles*, Madrid, Espasa, 2004. Edició de Justo Serna i Encarna Garcia Moneris.
- SARTRE, Jean-Paul: *La naúsea*, Barcelona, Proa, 1966.
- *L'existencialisme és un humanisme*, Barcelona, Laia, 1982.
- *Els mots*, Barcelona, Proa, 2005.
- *Defensa dels intel·lectuals*, València, PUV, 2006.

Hi ha intel·lectuals a Gran Bretanya?

Michael Saler

J. R. Seeley és autor d'una frase memorable. Els britànics, digué, aconseguiren el seu imperi «en un rampell d'absència d'esperit intel·lectual». Però cal entendre aquesta frase en sentit literal? El problema es planteja perquè un dels tòpics més estesos sobre Gran Bretanya pretén que és històricament una terra antiintel·lectual per definició, «una nació de botiguers» més preocupada pels afers pràctics que no per les idees. D'ençà del segle XIX una allau d'acusacions en aquesta línia, llançades pels britànics mateixos en igual proporció que pels de fora, no han fet res per millorar l'acollida més aviat freda i distant que, suposadament, hi troben els intel·lectuals. Fins i tot a la veïna Holanda el clima intel·lectual pot semblar més càlid. L'historiador holandès G. J. Renier estava tan perplex davant el filisteisme esclatant que trobava a Anglaterra, que el 1931 li va vagar d'escriure un llibre amb un títol que ho diu tot: *Els anglesos: són humans?* Gilbert Adai ho va expressar d'una manera

no menys contundent en 1993: «Què pas-sa amb aquest país i l'intel·lecte?». El cas és que «intel·lectual britànic» pot semblar una contradicció en els termes (i el mot com a tal pot suscitar incomoditat entre els anglesos, als quals els agrada més dir-ne «pensadors»). L'absència d'*autèntics* intel·lectuals sembla un tret de la vida nacional tan característic com la cervesa calenta, les cues, el transport públic i l'actitud estoica que fa possible sortir-se'n malgrat tot.

En *Absent Minds: Intellectuals in Britain*, que és una història revisionista intel·ligent i entretinguda, Stefan Collini es proposa punxar tots els globus del suposat «excepcionalisme britànic». (D'altra banda, reconeix el recurs sovintejat a un nosaltres «britànic» de tipus majestàtic a propòsit d'un discurs que és sobretot anglès, i d'un problema que és anglès.) L'afirmació segons la qual a Gran Bretanya no hi ha «autèntics» intel·lectuals es basa en un model normatiu derivat primàriament de França, on el terme «intel·lectuals» fou aplicat als membres d'un grup d'escriptors que donaren suport a Alfred Dreyfus en 1898. Des del segle XVIII, si més no, els britànics han construït la seua identitat nacional comparant-se amb els francesos. Quan començà a perfilar-se a França, a l'inici del segle XX, la imatge dels intel·lectuals com a grup dissident i cohesionat i estretament

Michael Saler és professor d'història a la Universitat de Califòrnia (Davis). És autor de *The Avant-Garde in Interwar England* (Oxford UP, 1999). Aquest article, que analitza críticament l'obra de Stefan Collini *Absent Minds. Intellectuals in Britain* (Oxford UP, 2006), es va publicar originalment al *Times Literary Supplement*, 14 d'abril de 2006.

implicat en la política, era ben natural que els britànics es definiren justament en els termes oposats, com a gent més preocupada per l'aplicació pragmàtica de principis pràctics que no pas per una projecció escassament realista de sistemes abstractes de pensament. Durant la primera meitat del segle XX, Gran Bretanya clarament tingué intel·lectuals, però sovint se'ls pintava com a individus aliens al tarannà propi del país. I tanmateix hi van proliferar, com mostra Collini de manera detallada i també fascinadora. Potser els intel·lectuals britànics no freqüentaven gaire les barricades, però no estaven tampoc reclosos, com uns trastornats, a les cambres més amagades de les seues cases. Hi havia un temps, explica Collini, que la BBC emetia en directe, *durant una hora i mitja*, el seminari per a graduats en filosofia dirigit per A. J. Ayer.

La «tesi de l'absència» no aparegué en la forma canònica a Gran Bretanya fins la dècada de 1950, i de nou, en bona part, com a resposta al que s'esdevenia a França. L'exemple desbordant i cridaner d'un Jean-Paul Sartre com a intel·lectual representatiu, provocà dues menes de reacció a Gran Bretanya. Si els escriptors moderats (com ara Noel Annan i Edward Shils) insistien en la disposició més aviat d'integració que de rebel·lia dels intel·lectuals britànics, els radicals (com ara Perry Anderson i Tom Nairn) elaboraren una teoria, que esdevindria l'ortodòxia consagrada durant les dècades de 1960 i 1970, segons la qual Gran Bretanya mancava d'una classe intel·lectual consistent i crítica en termes polítics. La «tesi de l'absència», formulada així, en feia de nou, de l'exemple francès, la norma i de Gran Bretanya l'excepció deslluïda. A partir d'ací, les coses anaren a pitjor. En la dècada de 1980 els intel·lectuals, «com les

'mares fadrines' o els 'ballarins de ballet'» esdevingueren el blanc predilecte dels atacs polítics de la Nova Dreta, mentre que la Nova Esquerra només els adreçava necrològiques decebudes. En la dècada de 1990 el predomini de les definicions d'inspiració sociològica va fer aparèixer els intel·lectuals sobretot com una categoria socioprofessional entre d'altres.

La qüestió, però, és que els britànics no són de cap manera una excepció pel que fa a experimentar allò que Collini en diu «l'enveja de Dreyfus». Considerant el que s'ha dit sobre els intel·lectuals en altres països europeus i als Estats Units, hi troba queixes molt semblants: que els intel·lectuals d'aquests països mai no han estat a l'altura del paradigma francès d'un grup dissident coherent, compromès amb una crítica política aferrissada. Resulta que els francesos són l'excepció, més que no pas la regla. Resulta que l'ambivalència britànica envers els intel·lectuals és la norma gairebé a tot arreu.

D'altra banda, les comparacions odioses amb França són ja, al capdavant, cosa del passat. És molta la gent que veu amb ulls crítics, a Occident, la idea d'una casta separada investida d'autoritat cultural i que per això mateix podria atorgar patents de saviesa. Les raons? Doncs, les actituds creixentment igualitàries, l'accés més general a l'educació superior, el declivi de la deferència cap als acadèmics (i les persones cultes en general) i, fins i tot, la difusió abassegadora de la «cultura dels famosos». Segons Collini, quan els saberuts no estan ocupats deplorant l'absència d'intel·lectuals, estan escrivint epitafis sobre els intel·lectuals. I això passa fins i tot a França. Però la idea de la «mort dels intel·lectuals» no deixa de ser una constant i és tan falsa

com la que pretén que, d'intel·lectuals, no n'hi ha hagut mai a Gran Bretanya. El paper cultural dels intel·lectuals continuarà sent necessari per a la societat «tant si se segueix utilitzant aquest terme per identificar-los com si no». El llibre de Collini és, en bona part, una defensa polèmica del paper dels intel·lectuals en la vida moderna i alhora una història de la «tradició de negació» britànica, en la qual allò que s'hi nega és l'existència fefaent d'intel·lectuals en la nació durant la centúria passada.

Absent Minds és ensem més ambicions i més restringit del que suggereix el subtítol («Els intel·lectuals a Gran Bretanya»). No és un recompte exhaustiu dels intel·lectuals britànics del segle XX, com el que trobem en *Our Age* (1990) de Noel Annan, un llibre ple d'anècdotes. Però Collini també sap contar coses divertides; el seu estil relaxat i amable en fa la lectura plaent i el seu humor dóna vivacitat a un tema que sovint es pren a si mateix massa seriosament. «Intel·lectuals» bé pot connotar quelcom de portentós i pretensions, i una mica de distanciament irònic sempre va bé, com ara quan diu que «*Oxford* era a la filosofia allò que *Harrods* als grans magatzems». També pot ser entremaliat. De Colin Wilson, per exemple, diu:

Abans de maig de 1956 ningú no n'havia sentit a parlar, de Wilson, i cap al final de 1957 la bona veritat era que ningú no volia tornar a sentir a parlar-ne. Si fou, breument, una de les màximes estrelles de la «filosofia» britànica, en una perspectiva més llarga es pot dir que fou una de les errades més grans de la cultura britànica.

Collini fuetaja sense pietat els periodistes i la reiteració sense substància «dels

clixés i estereotips més banals». Però tant si els esperits més fins de Fleet Street responen a les seues provocacions com si no (que és el més probable), bé val la pena preguntar-se per què els britànics han tingut tanta cura a remarcar que la seua és una cultura no intel·lectual. I també convé preguntar-se si s'ha de mantenir el paper específic de l'intel·lectual en l'«era de la informació», en un món en què molta gent té accés al coneixement i a plataformes públiques abans reservades a una elit extremadament minoritària. Collini tracta sobre molts pensadors importants—hi dedica capítols a T. S. Eliot, R. G. Collingwood, George Orwell, A. J. P. Taylor, A. J. Ayer i Edward Said, així com a l'infortunat Colin Wilson— però el que realment el preocupa és el concepte d'intel·lectual tant a nivell analític com històric.

Collini distingeix tres definicions de l'intel·lectual que han estat presents en les discussions a Occident des de l'inici del segle XX (i exposa les rellescades conceptuals a què sovint han estat proclius aquestes discussions). El primer sentit és el subjectiu: ser «un intel·lectual» és gravitar cap a les idees, els llibres, la vida de l'esperit; és una percepció d'un mateix o una comprensió informal dels altres. El segon sentit, que assolí gran rellevància als anys cinquanta, és el sociològic, que identifica els intel·lectuals com una categoria d'ocupació a banda, que inclou els acadèmics, els periodistes, els professors, etc. El tercer sentit és el cultural: és la interpretació del que són «els intel·lectuals» que més difusió ha tingut al llarg del segle passat, i la més embolicada. És la que realment interessa a Collini, per a qui la interpretació cultural de l'intel·lectual encaixa en contextos nacionals i èpoques històriques diferents; en-

cara que es troba inevitablement influïda per les circumstàncies històriques i les tradicions nacionals, mostra tanmateix «una lògica estructural compartida més que no pas una condició nacional específica».

D'acord amb aquesta lògica, l'intel·lectual és algú que parteix d'una posició d'expertesa comprovada o d'assoliments en alguna comesa no instrumental que li donen una certa autoritat cultural: una pretensió de reconeixement. L'individu es troba llavors en una posició que li permet capitalitzar un cert grau de deferència adreçant-se a un públic més ampli, no especialista, àvid de guiatge de caire general. En aquesta situació, l'intel·lectual és, doncs, algú que oscil·la inevitablement entre diferents pols: l'especialista i el generalista, l'integrat i el marginat, el funcionari i l'heroi. Ser un intel·lectual vol dir així mateix representar un paper cultural, governat no sols per aquesta lògica estructural binària, sinó també per un conjunt de relacions amb l'especialització pròpia, els mitjans més amplis, múltiples públics, entre altres factors.

Representar el paper és sempre una qüestió delicada. R. G. Collingwood, per exemple, «es revelà», com diu Collini, més aviat tard en la vida com a intel·lectual en sentit cultural. La decisió d'aquest filòsof tranquil d'abordar les crisis polítiques dels anys trenta, especialment en *An Autobiography* (1939), sorprengué molts dels seus contemporanis. Un d'aquests pensava que devia haver-se convertit al marxisme, i hi adduïa com a prova que s'havia deixat créixer la barba. Però el *don* d'Oxford no sabia com arribar a un públic més ampli: molts dels seus assaigs es publicaren en l'*Oxford Magazine* i no en periòdics de gran circulació, però és que

per a Collingwood Oxford era «el públic». Un altre *don* d'Oxford, A. J. P. Taylor, se n'anà a l'extrem oposat, exagerant el paper públic d'una manera tan desvergonyida que a la fi acabà danyant la seua credibilitat intel·lectual i la seua posició. Taylor era potser l'acadèmic més famós de Gran Bretanya als anys cinquanta i primers seixanta, i es feia visible cada setmana com a crític, conferenciant radiofònic i «tele-professor»; les seues actuacions en forma de conferències improvisades atreïen una audiència molt més gran d'allò que es podia esperar d'altres versions de la història britànica recent. Però es va fer addicte al paper, a la fama i als diners, fins al punt que intervenir o aparèixer als mitjans de comunicació esdevingué la seua *raison d'être*, més enllà i més ençà de qualsevol missatge que pogués impartir. Collini formula la conclusió que això li suggereix en uns termes que fins i tot el suposat «filisteu anglès» podria entendre molt bé: «El capital intel·lectual ha de ser reinvertit constantment; una estratègia de pura despesa esgota aviat el crèdit que es té».

T. S. Eliot, per la seua banda, bé podria haver estat qui d'una manera més felina, amb més destresa, ha representat el paper. Era rellevant no sols com a poeta, sinó també com a «home de lletres», el seu terme preferit (a hores d'ara del tot arcaic) per a designar la posició que ocupava com a intel·lectual. Eliot contribuï d'una manera molt destacada a la formació del gust literari de diverses generacions, sota la seua direcció *The Criterion* esdevingué una revista d'idees notable, i fou un conegut pensador conservador del període d'entreguerres. Tanmateix, Eliot demostrà ser un «Home de Dues Cares». Les evasions ambivalents de Prufrock o el personat-

ge estafador d'Old Possum, són el rerefons d'una bona part de les maniobres d'Eliot com a intel·lectual. «Eliot feia molta invocació dels principis en general, però s'interessava poc pel contingut efectiu de qualsevol principi de debò».

Una bona part de les confusions i les valoracions decebudes pel que fa als intel·lectuals té a veure, segons Collini, amb les inestabilitats inherents al paper. Per exemple, les afirmacions recents en el sentit que ja no hi ha «veritables» intel·lectuals (és a dir, generalistes), perquè s'han retirat a la Torre d'Ivori, confon la meitat del paper estructural dels intel·lectuals amb la totalitat. Si en el darrer mig segle molts intel·lectuals han buscat recer en l'acadèmia (o bé en procedien), això és degut a un fet històric contingent: moltes disciplines acadèmiques han viscut una expansió immensa en aquest període i les oportunitats d'ocupació s'hi han multiplicat de manera proporcional. Això no vol dir que les darreres dècades l'especialització dels intel·lectuals s'haja fet més marcada o que siguin més dependents de l'*establishment*; els intel·lectuals sempre han comptat amb un grau reconegut d'expertesa i sovint han hagut de dependre d'alguna forma de patronatge, bé d'una persona individual o bé d'una professió, d'un periòdic, o d'un editor.

És per causa d'aquestes tensions estructurals que els intel·lectuals són acusats tan sovint de traïr la seua missió quan actuen només com a experts i res més, o de «vendre's» quan es fan massa coneguts. Se suposa que han de ser sempre uns *outsiders* i que el seu paper és de ser crítics amb l'*statu quo*. Però cap intel·lectual no se situa absolutament sempre fora de la socie-

tat i molts d'ells, per formació i aptituds professionals, no són menys *insiders* que els destinataris de la seua crítica. (Colin Wilson s'apressà a identificar-se amb el seu llibre més conegut, *The Outsider*, en la seua nota per al *Who is Who*.) Collini sosté que quan s'ignoren les tensions inherents al paper, la imatge més simplista i romàntica de l'intel·lectual com a *outsider* rebel, crític i desinteressat esdevé un ideal impossible d'assolir. Així, de manera inevitable, es projecta com a existent «en un altre lloc». D'ací la ubiqüitat de l'«intel·lectual antiintel·lectual» que malparla dels qui no viuen segons criteris inassolibles i els planys reiterats en tantes nacions (tret de França) per la manca d'«autèntics» intel·lectuals.

Orwell és l'exemple més representatiu d'aquest tipus d'intel·lectual antiintel·lectual. Orwell criticava tot sovint els «intel·lectuals» per la seua «manca d'autenticitat», però «la seua escriptura estava impregnada d'una manca d'autenticitat sistemàtica i característica», perquè atacava un grup del qual ell mateix, òbviament, formava part. Sens dubte Orwell es construí una identitat romàntica d'individualista que parlava sense pèls a la llengua i que gaudia posant en evidència les postures farisaïques, poc sinceres i gens realistes dels qui ell en deia «passats de rosca» i «l'esquerra pansida». Segons la definició estructural de Collini, Orwell era una mica hipòcrita quan rebutjava sorollosament que fos membre d'un club del qual, de fet, no havia eixit mai. Ara, també és veritat que els nombrosos exemples d'intel·lectuals farisaïcs, poc sincers i gens realistes que desfilen pel llibre desperten la simpatia envers la posició d'Orwell. La definició analítica de Collini

ens alerta sobre l'ambivalència inherent al concepte, però el fet cert és que hi ha una munió d'exemples d'intel·lectuals que caldria rebutjar com a passats de rosca –o alguna cosa pitjor– perquè han tancat els ulls davant injustícies concretes en nom d'abstraccions grandioses.

Fins i tot abans que fos testimoni de la traïció dels comunistes a la causa de la República en la guerra civil espanyola i de l'exoneració sense recança de la Unió Soviètica per tants intel·lectuals d'esquerres, Orwell –que es descrivia a si mateix com a membre de la classe «baixa-alta-mitjana»– era extraordinàriament sensible als petits matisos de llenguatge i a les enormes diferències pràctiques que podien introduir en la vida. El seu diagnòstic sobre l'ús equívoc de les paraules, les eines de l'ofici intel·lectual, en «Politics and the English Language» i la cridanera il·lustració de la violència inferida per la Policia del Pensament i la Novaparla, en la novel·la *1984*, poden ser considerats una condemna justa de molts intel·lectuals per algú que havia vist en directe els estralls que poden fer pensadors irreflexius. De fet, Orwell continua sent avui un intel·lectual exemplar precisament perquè era ben conscient de les temptadores il·lusions de certesa i autocelebració que evoca el terme mateix, i s'hi revoltava.

Tot i que l'anàlisi de Collini és, comptat i debatut, convincent i força útil, la seua definició estructural arrossega una certa ambigüïtat, com ell mateix reconeix. En particular, la definició de l'assoliment inicial que confereix a un individu l'«autoritat cultural» per a parlar de qüestions generals és més aviat vaga, i encunyada en uns termes que recorden «l'amabilitat i la llum» de Matthew Arnold. Aquesta ex-

perta o assoliment inicial, segons Collini, hauria d'estimular «qualitats com ara la capacitat de reflexió i d'anàlisi, el coneixement i la visió». I passa revista a tot un conjunt de científics, acadèmics, crítics, periodistes, poetes i novel·listes que entrarien en aquesta rúbrica tan capaç. Però un es pregunta com se li pot aplicar a algú com Oprah Winfrey, una presència visible als mitjans de comunicació americans que no és merament una celebritat, «famosa per ser famosa», sinó un portaveu cultural en tot un seguit de qüestions. És més (i menys) que un pou de saviesa, però un intel·lectual? Segons la definició de Collini, bé podria ser-ho, però no es pot dir que s'avinga gens ni mica amb gent com ara Eliot, Orwell i Ayer, o fins i tot el pobre Colin Wilson.

Aquesta anàlisi crítica de la «tesi de l'absència» posarà fi al fantasma històric d'una Gran Bretanya obtusa, antiintel·lectual? No n'estic del tot segur, i sospite que Collini tampoc. Un element important que abona la «tesi de l'absència» és la idea segons la qual la cultura britànica (en realitat, anglesa) ha sigut durant molt de temps «no intel·lectual». Habitualment aquest punt ha estat justificat amb tota una sèrie de factors explicatius, com ara l'herència de l'evangelisme, l'utilitarisme i l'empirisme, que han encoratjat una actitud escèptica envers les teories i les abstraccions; una trajectòria històrica d'estratificació social que ha estimulat la deferència envers l'aristocràcia i els propietaris rurals, més amatents a conrear el que consideraven un «caràcter» ben pastat que no la vida de l'esperit; l'existència d'un abisme físic –el Canal– que separava Anglaterra del Continent i de l'Imperi, una distància

que propiciava un sentiment imaginari de dissociació respecte d'«Europa» i que donà lloc a la xenofòbia i la complaença intel·lectual, el culte a la tradició i el costum, i així successivament.

Caldria un altre llibre, com diu el mateix Collini, per a tractar aquesta tradició escassament intel·lectual del país. En *aquest* llibre esmerça un esforç considerable a renyar els qui han subscrit els «estereotips (rarament han anat més enllà d'això)» i tòpics al voltant d'aquesta qüestió. Per això és tota una sorpresa que cap a la fi d'*Absent Mind* reconega sobtadament l'existència «d'una tendència autòctona sempre poderosa cap a l'antiintel·lectualisme». I en la conclusió sembla reconèixer que els tòpics ho són perquè contenen algun element de veritat (o almenys això diu el tòpic): «No he pretès argumentar que els intel·lectuals han trobat en la cultura britànica un entorn extraordinàriament acollidor, sinó tan sols que s'exagera en la direcció oposada, quan hom la presenta com a incomparablement desfavorable». Fet i fet, hom pot coincidir amb Collini quant al fet que Gran Bretanya no ha estat l'única societat en què s'ha donat la «tesi de l'absència», però no aconsegueix desfer del tot el fantasma de l'excepcionalisme quan tracta les actituds britàniques, o si més no angleses, envers la vida de l'esperit. Bé pot ser que «intel·lectual britànic» no siga una contradicció en els termes, però tot i així manté una sèrie de peculiaritats, i no totes són tractades com cal en aquesta història.

Collini acaba amb una inspirada defensa del paper de l'intel·lectual en el nou segle. Rebutja la idea que la cultura cada vegada més omnipresent de les celebri-

tats anuncie una nova extinció dels intel·lectuals. La cultura impresa continua sent forta, i Internet ofereix noves oportunitats. La ràdio és encara un entorn favorable per al raonament matisat, mentre que la televisió no ho ha estat mai, i de la seua banalitat el públic se'n fa càrrec de seguida. Si els intel·lectuals viuran sempre la tensió entre especialisme i generalisme, el repte d'avui per a ells seria «trepitjar l'espai tan prim que hi ha entre un especialisme autoanul·lador i la vulgaritat de l'autopromoció». El veritable enemic podria ser-ho la imatge romàntica de l'intel·lectual com a legislador intangible, que ha donat color al concepte des que aparegué. Collini proposa substituir aquesta concepció per la imatge del intel·lectual com un individu normal i corrent que fa una funció social perquè aporta perspectives més àmplies que són alhora necessàries i demanades pel públic.

«Intel·lectual normal i corrent»? Una altra vegada una contradicció en els termes? De manera justificada o no, històricament el concepte ha fet sempre referència a una elit autodesignada, raó per la qual es pot dubtar bastant que siga possible redefinir-lo d'una manera més igualitària. Però Stefan Collini té raó segurament quan afirma que les funcions de l'intel·lectual romandran vigents, amb independència que el terme es mantinga o no. I si algú pot definir què hauria de ser aquest «intel·lectual normal i corrent», és ell. *Absent Minds* exemplifica de manera brillant el tipus de crítica humana, intel·ligent i accessible per la qual advoca amb tanta eloqüència. □

Traducció de Jaume Soler

La cultura catalana a Frankfurt 2007

NOTES

Jürgen Boos

Senyores i senyors,

En cap altre lloc com a la Fira del Llibre de Frankfurt es pot percebre més «en directe» el que realment volem dir quan parlem de diversitat cultural. La Fira és un espill de les llengües i les cultures del món. Tant se val que siguin grans o petites, aquí es troben totes sense cap diferència, amb els mateixos drets, unes al costat de les altres.

En el marc del Programa d'Invitats d'Honor, la Fira del Llibre de Frankfurt ha tingut sempre cura de no centrar-se exclusivament en països particulars, sinó d'incloure-hi també àmbits lingüístics i culturals que s'estenen més enllà de les fronteres. Holanda i Flandes es van presentar conjuntament el 1993, l'any 2004 fou Invitat d'Honor el món àrab en el seu conjunt, i l'any 2007 ho serà la cultura catalana.

El català és parlat a Espanya, França, Andorra i parts d'Itàlia. La llengua catalana es va originar fa uns 1000 anys i així doncs és més antiga que les fronteres estatals tal com apareixen avui al mapa d'Europa. En relació al nombre de parlants, el català se situa en el setè lloc a la Unió Europea. Com veuen vostès, hi ha molts bons motius per posar la cultura catalana sota els focus, per oferir-li una plataforma a través de la qual pugui presentar-se davant nosaltres els europeus i molt més enllà d'Europa. La Fira del Llibre de Frankfurt, l'esdeveniment més important a escala mundial d'aquesta indústria, n'és l'indret ideal, enlloc es donen millors condicions per establir contactes internacionals. La nostra experiència de molts anys ens indica que l'Invitat d'Honor esdevé de manera molt especial el centre d'atenció pública: dels mitjans de comunicació, dels visitants, dels col·legues de tot arreu del món.

Si la llengua és allò que fa possible una identitat cultural, prohibir-la no és una altra cosa que l'intent d'anorrear aquesta identitat.

La regió de Catalunya va patir durament aquesta situació sota la dictadura de Franco. Els llibres, els diaris, les pel·lícules només podien ser en espanyol, i només estava

Jürgen Boos és director de la Fira del Llibre de Frankfurt.

Aquest és el text del discurs que pronuncià en l'acte de presentació del programa de la Cultura Catalana com a Invitada d'Honor a la Fira de Frankfurt l'any 2007, el 5 d'octubre de 2006.

permès parlar en espanyol. Avui el català ha recuperat el seu lloc històric a Espanya, junt amb el castellà, el gallec i el basc. Més de 1500 autors escriuen en català i un terç de les editorials espanyoles publiquen llibres en català. D'altra banda, la indústria editorial catalana no limita la seva activitat exclusivament a l'àmbit del català, sinó que té una importància estratègica per al conjunt de la indústria del llibre espanyola. Moltes de les editorials espanyoles, grans i petites, tenen la seu a Barcelona; el seu treball professional també contribueix a la recepció internacional de la literatura d'Espanya. Obres com *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell o *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda són, sens dubte, clàssics de la literatura catalana. Entre els autors recents, hi ha noms força coneguts, com per exemple Quim Monzó, Carme Riera o Albert Sánchez-Piñol, els llibres dels quals han estat traduïts a diversos idiomes.

Voldria recordar també en aquesta avinentesa el paper que li correspon a la cultura catalana com a impulsora de la

difusió del llibre arreu del món: el dia internacional del llibre es deutor d'una tradició catalana, el 23 d'abril, diada de sant Jordi, que és patró de Catalunya, en la qual hom regala un llibre i una rosa vermella a les persones estimades. Només això ja és un signe evident de l'estret lligam que existeix entre la cultura catalana i el llibre.

D'ençà de 1995 es celebra el 23 d'abril com a dia internacional del llibre patrocinat per la UNESCO, una diada en el qual celebrem de manera especial la cultura de la paraula escrita i la importància de la lectura per a la nostra societat. El fet que la cultura catalana hi hagi posat les bases els pot fer sentir-se legítimament orgullosos.

Espero i desitjo que tots nosaltres, els expositors i visitants de la Fira l'any 2007, rebrem de la presentació de la cultura catalana com a Invitada d'Honor de la Fira del Llibre de Frankfurt l'any vinent, nous impulsos que ens esperonaran, ens inspiraran i ens enfortiran en la nostra activitat quotidiana, que és escriure llibres, fer llibres, i també vendre'ls. □

Un escriptor europeu en llengua catalana diu

Biel Mesquida

Qui us parla és un escriptor català, un escriptor en llengua catalana, més ben dit, un escriptor europeu en llengua catalana. I amoll això, ara, a la Fira del Llibre de Frankfurt, perquè consider que com a escriptor he de reivindicar la llengua i la literatura que s'escriu amb aquesta llengua com a dos elements fonamentals de la nostra identitat com a poble.

Només recordaré que el català prové del llatí amb mil anys de vida, vida popular i quotidiana, esplendorosa i creativa, dura i lluitadora, i que ha estat en algunes èpoques històriques, sempre massa llargues, abocada al genocidi i a l'extinció. A Alemanya, les càtedres i els lectorats de català ho ensenyen. El català, que es trobava a la boca de la gent, apareix escrit per primera vegada a la segona meitat del segle XII en uns sermons, les *Homilies d'Organyà*, i en traduccions de textos llatins. Al segle XIII un català de Mallorca fou el vertader inventor de la prosa catalana en què ens fonamentam: Ramon Llull, que escriu els seus textos amb una riquesa

de mots i una sintaxi nova de trinca, ben fermada i transparent –lluny de l'asfíxia de la sintaxi llatina. Escrits, polifonia de músiques verbals plenes d'idees, que fan dels centenars de volums de la seva obra llaurada en *bell catalanesc*, una deu clàssica de la llengua literària catalana. Aquest Himàlaia de llengua que basteix Llull podria ser una bona metàfora per demostrar que uns texts escrits en la parla comuna d'un territori petit i europeu esdevenen matèria literària, religiosa, filosòfica, mística, sàvia i utilitària que mou altes tensions per tot Europa. I el cas d'Alemanya seria canònic: la catalanofília germana passa per la traducció, l'estudi i l'edició de l'obra lul·liana. Amor a la lletra de Llull que fins i tot dóna nom a un dels vostres instituts universitaris, a Freiburg de Brisgòvia.

Des de l'Edat Mitjana fins al segle XIX la llengua catalana ha passat per períodes diversos, alguns molt difícils, emperò, hem tingut autors que han aconseguit crear obres de valor local i universal –Bernat Metge, Ausiàs March, Anselm Turmeda, Joanot Martorell, l'anònim novel·lista del *Curial e Güelfa*, etc.– i tenim alhora una literatura popular que sempre refà i amplia la tradició en una revitalització constant de les paraules estimades. Perquè parlam

Biel Mesquida és escriptor. Aquest és el text del seu discurs a la presentació del programa de la Cultura Catalana com a Invitada d'Honor a la Fira de Frankfurt l'any 2007, el 5 d'octubre de 2006.

© Biel Mesquida. © Institut Ramon Llull.

català som catalans, asseguram els amadors de la llengua. Cal dir ben fort que els esdeveniments polítics i, especialment des de principis del segle XVIII, han creat circumstàncies hostils a la nostra cultura: el català fou prohibit a l'ensenyament i expulsat de les institucions públiques per reduir-lo a un ús pobre i vergonyant.

I va sobreviure perquè la societat dels països catalans, que el tenia com la materna, tendra, saborosa i saberosa llet de la llengua, no el deixà de parlar i escriure d'amagat. El segle XIX és marcat pel moviment romàntic de la Renaixença, un moviment de reconstrucció de la cultura catalana i, sobretot, de la llengua que coincideix amb els propòsits europeus de recuperació nacional. Aquest néixer de bell nou produeix una dignificació social del català que fa possible l'existència d'un conjunt prou sòlid d'escriptors que el tornen a emprar de valent i de bon de veres. Noms significatius són Joaquim Rubió, Tomàs Aguiló, Tomàs Villarroya i Jacint Verdaguer.

La fi del segle XIX i el segle XX, fins a 1939, són temps d'alta vida literària i cultural amb moviments potents –Noucentisme, Modernisme i les Avantguardes–, el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), amb la participació de lingüistes de tot Europa, i un gruix d'escriptors importantíssim (Miquel Costa i Llobera, Joan Maragall, Eugeni d'Ors, Josep Carner, Caterina Albert, Carles Riba, Josep M. de Sagarra, Josep Pla, J. V. Foix, Mercè Rodoreda, Salvador Espriu, etc.). I quin català escriuen? El català que es codifica, gràcies al treball fervent i entregat d'un grup de filòlegs, amb unes normes viables que fan que es pugui fer servir com un idioma modern de cultura. Allò que altres llengües cultes han assolit en secu-

lars elaboracions col·lectives, el català ho aconseguí en quasi una sola generació. El 1907 es crea l'Institut d'Estudis Catalans, corporació acadèmica dedicada a l'estudi de tots els elements de la cultura catalana. Dos filòlegs ben diferents, Pompeu Fabra i mossèn Antoni Maria Alcover, produiran obres utilíssimes i magnes. La fixació de les *Normes Ortogràfiques* (1913) és bàsicament obra fabriana, i també la *Gramàtica catalana* i el *Diccionari general*, investits de valor normatiu oficial. En una llengua disgregada i anàrquica, Fabra va posar ordre i va fer del català una eina apta per al pensament, per a l'expressió, per a la literatura, per a la ciència, per a la tecnologia, per a tota idea: un idioma contemporani ordenat i flexible, amb una normativitat vertebradora, útil per a totes les savieses. Mossèn Alcover dedicà gran part de la seva vida a recórrer les terres catalanes per recollir i guardar el lèxic riquíssim i, amb l'ajut del filòleg Francesc de Borja Moll, ens ha deixat el Diccionari Alcover-Moll, que és un reservori colossal i únic de paraules: una altra deu de sapiència. Recordaré finalment dos monuments verbals produïts per la feina apassionada i gegantina del lingüista Joan Coromines: l'*Onomasticon Cataloniae* i el *Diccionari etimològic*, que contenen informacions fonamentals sobre la vida del català.

Al segle XX una nova catàstrofe cultural: la dictadura franquista, que durarà quaranta anys, prohibí l'ús del català i de tots els signes identificadors de la cultura catalana. La majoria d'autors catalans sofriren repressió fins a la mort, la presó o l'exili exterior i interior. Els escriptors de la postguerra vam haver d'aprendre el català clandestinament i fórem perseguïts i empresonats pel sol fet de lluitar i defensar el nostre idioma i la nostra cultura. L'escriptor, sobretot en llengües

minoritzades, és una consciència ètica, una consciència crítica. Els escriptors catalans en sabem molt, de la lluita per defensar la llengua, la literatura i la cultura nacionals, que ha estat una constant al llarg de tot el segle XX.

Des de l'arribada de la democràcia, i després de moltes lluites per la llengua, que encara duren, parlen en català –i no sempre l'escriuen– més de sis milions de ciutadans, el català s'ensenyava a l'escola i s'ensenyava en català a les universitats, amb diferents energies segons els territoris, i té la cooficialitat amb l'espanyol a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears (és oficial a Andorra i no oficial a la Franja de Ponent –a l'Aragó–, al Capcir, l'Alta Cerdanya, el Conflent, el Rosselló i el Vallespir francesos o a l'Alguer italià).

Emperò, habitam en un món global que tendeix a devaluar les llengües minoritàries, en una societat que no té consciència del valor de la literatura ni de la cultura humanística en la formació de les persones. A més a més, en la societat dels països catalans encara hi ha polítiques que no afavoreixen l'ús social de la llengua entre els ciutadans i, tampoc, entre els ciutadans immigrants; ens trobam amb dificultats greus per a la difusió internacional dels productes literaris i culturals catalans, domina el mercat que afavoreix la uniformització i l'assimilació per les cultures hegemòniques i la fragmentació de la cultura nacional, etc. Aquí és quan els escriptors ens convertim en uns agents dobles de la llengua catalana: per un cantó la treballam, l'enriquim i ajudam a la construcció nacional gràcies a la creació, amb la nostra obra, d'un imaginari col·lectiu i, per altra banda, lluitam pel seu manteniment, la seva dignitat i el seu ús públic en tots els àmbits. El català, el segle XXI, és l'eina

útil per a tots els llenguatges que necessita una societat oberta i contemporània que en demana el ple reconeixement a Europa: des de les institucions públiques als mitjans de comunicació, des de la ciència a la tecnologia, des de les arts a les economies i, sobretot, en la literatura, que, cal subratllar-ho, té la nòmina d'escriptors més llarga de la història amb nombrosos llibres de qualitat mundial.

La invitació de la Fira del Llibre de Frankfurt a la cultura catalana és un honor i un plaer. Estic segur que serà un bon catalitzador per potenciar la literatura i la cultura catalanes i per crear xarxes de traducció i comunicació amb d'altres llengües i cultures del món. Com a escriptor català, desitj que molts dels set mil llibres en català que surten cada any trobin a la Fira del Llibre de Frankfurt editors, agents, traductors i, sobretot, lectors. Estim la meua llengua perquè des de petit he sentit i he pensat el món a través dels mots dels meus familiars, camperols i ciutadans, que parlaven amb paraules de Lluïl i així m'ensenyaren el nom de cada cosa, perquè de més gran he après, he pensat, he sentit, he vist, he estimat, he escrit i he viscut en català. Estim la llengua catalana com a eina que m'ajuda a viure, com un tresor únic i fràgil que cal vivificar i preservar, perquè la *llengua diversitat* sabem, científicament i tot, que ens fa més oberts, més sensuals, més savis i més saludables. □

Telloc, Mallorca, Illes Balears,
Països Catalans

Setembre de 2006

Turisme i política: el gran debat

Jordi Muñoz

Turisme i política. L'empresariat hotelier de Mallorca

Joan Amer

246 pp., 2006, Documenta Balear, Palma

Fruit de quatre anys de recerca doctoral, Joan Amer ens ofereix un interessant i ampli estudi de l'elit hotelera mallorquina, la seva gestació, composició i, sobretot, influència política i social. Es tracta d'un bon exemple d'estudi sociològic d'elits, basat en un intens treball de documentació però també en entrevistes pròpies als protagonistes, de tal manera que el llibre ens aporta moltes de les claus per a entendre la naturalesa i el rol de l'empresariat d'un sector (el del turisme hotelier) que ostenta un paper preponderant en el teixit econòmic mallorquí des de fa ja més de quatre dècades.

El peculiar context en què es produeix el desenvolupament turístic de l'illa de Mallorca, que comporta un pas directe d'una societat agrària a una de serveis, amb una escarransida burgesia preturística, i sense institucions de representació democràtica, condicionaria la formació d'aquesta elit i les seues pràctiques i cultura empresarial.

D'altra banda, la gran dependència de l'economia illenca respecte del turisme, i el model específic de turisme hotelier basat en «paquets de viatge» gestionats per grans majoristes (britànics i alemanys) acabarien donant forma a una elit que, com mostra Joan Amer, es caracteritza per una escassa voluntat de lideratge social en el sentit tradicional, propi de la burgesia industrial. Tanmateix, i especialment amb l'arribada de l'autonomia, l'empresariat hotelier mallorquí s'organitza per influir en la presa de decisions que els afecten directament.

En aquest sentit, Amer realitza una anàlisi extensiva de l'evolució de les relacions entre l'empresariat hotelier mallorquí i els successius governs autonòmics de Gabriel Cañellas, Jaume Matas i Francesc Antich. En aquesta anàlisi, hi emergeix amb claredat l'enorme capacitat d'influència del sector hotelier sobre el procés polític mallorquí i balear, tant en els contextos de col·laboració i connivència entre hotelers i govern, com en els de confrontació, com fou el cas de l'ecotaxa, durant el govern del pacte de progrés (1999-2003). Aquesta confrontació, que reflectia un debat més profund sobre el model de desenvolupament per a les Illes, tingué un impacte mediàtic molt gran ja que en les relacions entre grups de pressió i institucions públiques el conflicte resulta sovint més visible que el consens.

A més d'aquest repàs exhaustiu a la història de les relacions de l'empresariat hotelier amb les administracions públiques, el llibre inclou un capítol basat en una sèrie d'entrevistes a deu alts càrrecs del sector. A partir d'aquestes entrevistes el lector pot acostar-se a la manera de pensar dels empresaris hotelers i, en definitiva, confirmar el que ja havia exposat Joan Amer amb anterioritat respecte de les actituds predominants

en aquest segment de l'elit mallorquina que veu en el turisme una mena de «salvació» –de fet, l'única possible– per a l'economia mallorquina. Els hotelers mostren algunes preocupacions mediambientals, sempre en termes de considerar el medi com un actiu de futur per al seu negoci: per no perdre quota de mercat i, sobretot, per poder atreure un turisme de «més qualitat» (que vol dir amb més capacitat de despesa).

Pel fet de derivar d'una tesi doctoral, aquest llibre té alguns aspectes positius i altres de negatius. Entre els punts forts destaca, per descomptat, el rigor que proporciona una tasca seriosa i sistemàtica de recerca científica dilatada en el temps: no es tracta d'unes notes sobre la realitat escrites al vol per un observador més o menys brillant, sinó d'un sòlid estudi amb totes les garanties que això comporta. Entre els aspectes problemàtics, n'hi ha un que hom troba ben sovint en aquest tipus de llibres que deriven de treballs acadèmics: es tracta d'una indefinició formal i d'estil, que els fa situar-se en un terreny intermedi entre el text estrictament acadèmic i l'assaig orientat a la divulgació. En aquest cas, fa la impressió que si s'hagués optat, amb més decisió, per transformar totalment la tesi en un assaig amb major voluntat d'estil –i, per tant, sense necessitat d'emprar el sistema de referències ni de construir un índex exhaustiu, per exemple– tant la qualitat formal com l'eficàcia comunicativa es veurien afavorides sense, necessàriament, haver de sacrificar el rigor proporcionat per la feina, seriosa, de recerca científica que hi ha al darrere del llibre.

Tanmateix, aquestes qüestions són del tot menors, ja que el tema tractat té una centralitat absoluta per a la comprensió de l'estructura de poder en les societats con-

temporànies, i qualsevol persona interessada a comprendre la societat en què vivim hauria de llegir-lo amb atenció pel que té de revelador de les dinàmiques, sovint perverses, de relació entre poder econòmic i poder polític. Una de les virtuts del llibre és que planteja, o suscita, una sèrie de reflexions que atenyen alguns dels problemes bàsics de les societats del nostre temps –i no sols de la mallorquina.

La primera té a veure amb la relació entre l'estructura econòmica i l'articulació del poder polític i social. Qui pretenga que un creixement basat essencialment en el turisme no té conseqüències sobre el funcionament de les institucions democràtiques, farà bé de llegir atentament el llibre. El cas mallorquí fa evident que el model de desenvolupament pel qual aposta una societat no és neutre pel que fa a la configuració de les seues estructures de poder. L'aposta per una dependència gairebé exclusiva respecte del turisme de massa com a via de modernització d'una societat agrària ha modelat no sols el paisatge sinó també les elits econòmiques mallorquines i les formes en què es relacionen amb el poder polític. L'organització dels hotelers (i també dels constructors) en forma de *lobby* i la seva posició clau en el teixit econòmic els ha dotat d'una gran influència sobre la determinació de polítiques públiques a Mallorca, especialment pel que fa a la gestió del territori i del fet turístic en general.

Un altre aspecte interessant que es fa palès en aquesta obra són les diferències en els impactes del model turístic hotelier i el residencial. És ben sabut que un model de desenvolupament turístic basat en la construcció d'habitatges (xalets o apartaments) genera un major consum de territori i sol tenir, a llarg termini, un impacte econòmic

(en termes de creació de llocs de treball, de recaptació d'impostos, per exemple) significativament menor que el turisme basat en els establiments hotelers. A més, resta clar que el model turístic condiona també la conformació dels grups de pressió i, per tant, determina –si més no, parcialment– les polítiques d'ordenació del territori que se seguiran: si bé l'empresariat hotelier ha tingut unes actituds variables respecte de la planificació turística i territorial, els grups de pressió vinculats a les constructores tenen una tendència molt més forta a pressionar contra l'ordenació del territori i la protecció dels recursos naturals i del paisatge.

Es tracta sens dubte d'una qüestió d'una gran transcendència, ja que al País Valencià (i en altres zones com la Cerdanya o la mateixa Mallorca) hi ha hagut en els darrers anys un gran creixement del turisme residencial, preferentment basat en l'urbanisme dispers, gran consumidor de recursos i de territori. L'aposta per aquest model de creixement s'ha fet sense un debat públic i de gran abast i representa un fort condicionant de cara al futur en termes territorials, socials i mediambientals.

El llibre suscita encara una altra reflexió, potser més polèmica: en el cas estudiat, la introducció de les institucions autonòmiques propicià la creació d'una arena política molt més accessible a l'acció dels grups de pressió i, per tant, més procliu a les relacions clientelars i la distorsió del procés democràtic de presa de decisions. La descentralització del poder polític cap a institucions cada cop més properes al territori té, sens dubte, elements molt positius de cara a la representació democràtica, així com per la millora de la qualitat de la gestió pública (i, en el cas de les comunitats

autònomes, de recuperació de drets col·lectius i protecció de la pròpia identitat). Tanmateix, la descentralització comporta riscos que cal no menystenir, especialment quan es parla d'un increment significatiu de les competències municipals. És ben sabut que és en l'esfera municipal, i especialment en els afers relacionats amb la construcció i l'urbanisme en general, que es produeixen amb més facilitat i freqüència casos de clientelisme i corrupció.

Es tracta d'una constatació que ens hauria de dur a matisar el punt de vista, tan estès, que considera positiu *per se* el trasllat de les esferes de decisió a nivells inferiors, o més propers, de l'administració pública. Un escenari de fort creixement urbanístic en el qual la presa de decisions sobre la planificació territorial recau, *de facto*, sobre els municipis esdevé amb facilitat un *brou de cultiu* excel·lent per a la generalització de les pràctiques corruptes i la distorsió, en definitiva, de les bases mateixes de la representació democràtica.

Una altra qüestió que es troba en el centre de la reflexió és la de la desconnexió entre les elits econòmiques i la societat en què han crescut, especialment des del punt de vista de «fer país», per emprar la mateixa expressió que l'autor. Algunes veus s'han lamentat de la poca implicació de l'empresariat hotelier mallorquí amb la societat i el territori en què s'insereixen, i la pràcticament total absència d'iniciatives de mecenatge o lideratge social, contràriament al que havia passat amb les burgesies industrials tradicionals a Catalunya o el País Basc on, des del segle XIX fins al tardofranquisme, els empresaris havien tingut un paper important en aquest sentit.

Però Amer destaca que en el moment en què apareix i es consolida l'empresariat

turístic mallorquí, tampoc a Catalunya la burgesia feia ja aquest paper de rectoria o lideratge social. D'alguna manera, la tesi és que aquest lideratge burgès no era ni necessari ni esperat, perquè havia sigut substituït per l'expansió de l'estat de benestar i, sobretot, per l'aparició d'unes noves classes mitjanes educades que, segons Damià Pons, tenen ascendència popular (bàsicament agrària en el cas mallorquí) i que serien les protagonistes del «mallorquinisme» cultural i polític. Altres autors citats en el llibre atribueixen aquesta manca de lideratge social i cultural a la velocitat de creixement del sector turístic i per tant al fet que els propietaris turístics no siguen producte d'un desenvolupament lent com a classe social sinó d'un ascens sobtat.

Vol dir això que si hi hagués hagut un desenvolupament industrial anterior al *boom* turístic la burgesia resultant hauria fet un paper actiu de compromís amb el país? El País Valencià és, en aquest sentit, una mostra clara que això no és necessàriament així: tot i que tardana, una industrialització relativament intensa i sostinguda en el temps no ha creat un grup social dominant des del punt de vista econòmic que s'haja compromès amb el País (més aviat al contrari). D'altra banda, també en el cas valencià el «valencianisme» cultural i polític l'han protagonitzat noves classes mitjanes amb capital cultural que, en absència d'un altre tipus de lideratge, han teixit un ampli entramat d'entitats civils i culturals. De tota manera, aquestes noves classes mitjanes han tingut –i tenen– un paper important també a Catalunya i, per tant, no podem concloure que la seua existència responga a una necessitat causada per la inactivitat burgesa en termes de país.

Les causes d'aquesta manca de compromís burgès amb el país (o, segons com es mire, de compromís *contra* el país) són certament complexes, però el que sembla clar és que les conseqüències són nefastes, des del punt de vista de la recuperació de la llengua i la identitat pròpia però també per a la cohesió social, la densitat cultural, la qualitat democràtica i la vida cívica en general.

Tot i que, com apunta l'autor, l'impacte social del turisme està mediat per altres factors (tipus de turisme, pes relatiu sobre el conjunt de l'economia, estructura de propietat, etc.), resta clar que un model de desenvolupament basat en el turisme de masses i/o la construcció no afavoreix la cohesió social i el progrés cívic dels territoris sobre els quals es desplega, sinó que més aviat té els efectes contraris.

Els factors són diversos, i van més enllà de la qüestió del compromís de les elits amb el país o de les perverses dinàmiques de relació entre poder econòmic i poder polític que afavoreix, com ja hem comentat. Sintèticament, podem parlar de la baixa qualitat dels llocs de treball que es creen, en termes de precarietat i estacionalitat que no incentiven la formació, tal i com demostra el fet que les illes Balears tenen les taxes més altes d'abandonament escolar en acabar l'ensenyament obligatori de tot l'estat (47,9 % el 2005), mentre que en termes de PIB per càpita se situen en els primers llocs, molt per damunt de la mitjana estatal. Això configura un capital humà deficient i, certament, no contribueix al progrés cívic d'una societat. D'altra banda, l'empresariat turístic té pocs incentius per a la innovació i l'espai per la innovació tecnològica és limitat respecte a altres sectors. El tipus d'activitats auxiliars que requereix el turisme són

en gran part també de baixa qualificació i poc intensius en tecnologia.

Des d'un punt de vista cultural, qualsevol que s'haja passejat per un dels escenaris en què té lloc el turisme de masses –especialment en la seua modalitat de «sol i platja»– haurà pogut comprovar que la relació que estableix amb la cultura del lloc és de naturalesa profundament destructiva i va des de la banalització més absoluta i reducció a tòpics a la ignorància total, fins a –en els casos més extrems– la completa aniquilació de qualsevol vestigi de cultura pròpia.

En tot cas, la relació entre turisme, política, societat i cultura hauria de ser un dels grans temes de debat al nostre país. Malauradament, fins ara no ha sigut així i sens dubte això fa que treballs com el de Joan Amer tinguen un valor excepcional i apunten una línia de reflexió que, com a societat, ens convé aprofundir. Aquesta, junt amb el rigor científic, són les grans aportacions d'un llibre necessari. □

La preocupació ambiental

Artemi Cerdà

Un futur sostenible. El canvi global vist per un químic preocupat

Fernando Sapiña

198 pp., 2001, Bromera / Càtedra de Divulgació de la Ciència / Universitat de València, València

El repte energètic. Gestionar el llegat de Prometeu

Fernando Sapiña

160 pp., 2005, Bromera / Càtedra de Divulgació de la Ciència / Universitat de València, València

Per a donar compte de la tasca de divulgació de Fernando Sapiña cal fer referència als dos treballs ací ressenyats. Tant el publicat l'any 2001 com el de 2005 formen part d'una mateixa línia editorial que té la divulgació científica com a referent, qüestió en la qual la Universitat de València, per mitjà de la Càtedra de Divulgació de la Ciència, està especialment interessada.

Com a lector àvid de les dues obres m'he preguntat qui ha influït en la trajectòria d'un *químic* que pertany al Departament de Química Inorgànica i a l'Institut de la Ciència dels Materials, ambdós de la Universitat de València, perquè tinga una visió ambientalista tan arrelada. A més de fer classe, Fernando Sapiña investiga el disseny de vies de síntesi de materials amb composició, microestructura i propietats controlades, i ha fet recerca també en

magnetisme molecular, superconductors i materials magneto-resistents, cosa que ha deixat plasmada en un bon grapat d'articles científics en les millors revistes de la seua especialitat. Això encara fa més excepcional la seua tasca divulgadora dels problemes i les solucions ambientals, ja que a pesar de treballar com a científic en una escala atòmica la reflexió sobre l'estat ambiental del món és ben àmplia, holística i presentada de forma amena per a un públic divers.

Tal vegada va ser la lectura dels escrits d'Aldo Leopold (*A Sand County Almanac* entre d'altres), que inicià la *preocupació ambiental* entre els sectors més formats dels Estats Units, o bé va ser *Silent Spring*, on Rachel Carson donà a conèixer a la societat americana i per extensió a tot Occident els problemes ambientals, els que influïren en la visió ambientalista i global del professor Sapiña. Del que estic segur és que autors com Lester Brown (*Eco-Economy*, i totes les publicacions del *WorldWatch Institute*), Clive Ponting (*A green history of the world*) o John McNeill (*Something new under the sun. An environmental History of the Twentieth-Century World*), han influït directament o indirecta en Sapiña. La seua visió global dels problemes ambientals és part d'un corrent de pensament que ha anat quallant amb els anys i que cada vegada ocupa més lloc en la societat contemporània occidental (Ramon Folch: *Ambiente, emoción y ética*; Naredo: *La evolución de la agricultura en España*). La visió realista, innovadora i crítica de Sapiña també entronca amb un gir recent que han donat al pensament ambientalista alguns autors procedents del món de l'economia com Vaclav Smil (*Feeding the World: A Challenge for the Twenty-First Century*) i un dissident de l'ecologisme, Bjorn Lomborg (*The Skeptical Environmentalist*). Els

autors citats formen part d'una llista d'investigadors/divulgadors de la problemàtica ambiental que, cadascun des del seu àmbit (economia, història, ecologia...), han aportat visions innovadores. A aquesta llista cal afegir avui un químic: Fernando Sapiña, perquè les dues publicacions ací ressenyades són claus per a entendre els problemes ambientals actuals i les solucions adients. Qui desitge estar assabentat dels reptes i les solucions als problemes ambientals cal que dedique unes quantes hores a la lectura d'aquestes pàgines.

Un futur sostenible? es va publicar l'any 2001 i va ser finalista del Premi Europeu de Divulgació Científica Estudi General. En aquest primer treball Fernando Sapiña fa una revisió dels problemes ambientals de la Terra. El llibre beu de l'experiència del docent Sapiña com ho demostra la facilitat amb què arriba al públic. S'hi tracten els problemes d'una economia basada en l'explotació de recursos, i s'hi reflexiona sobre la necessitat d'aconseguir una societat sostenible. La primera part del llibre estudia minuciosament el concepte de canvi global, i en què consisteix, a més de detallar aspectes com la pèrdua de biodiversitat o l'evolució del forat de la capa d'ozó. Com a bon científic, docent i divulgador, Sapiña veu la Terra des d'una perspectiva sistèmica. Per això desenvolupa la seua obra al voltant dels *cicles biogeoquímics*, amb un especial èmfasi en el cicle del nitrogen i el del carboni. I aquesta és una bona estratègia pedagògica ja que el lector, en conèixer els camins del carboni i els seus balanços a la Terra, dedueix amb facilitat els processos d'escalfament de l'atmosfera: el canvi climàtic, tan esmentat i mal explicat en els mitjans de comunicació. Sapiña, tot i ser

un químic, no es deixa arrossegar per la descripció fàcil dels canvis en la composició de l'atmosfera introduïts per l'activitat humana. Tot el contrari, busca i rebusca en el registre fòssil per donar a entendre al lector quins varen ser els canvis en el passat. Des dels sondejors a Vostok (Antàrtida) fins al cicle de Milankovitch o la cinta transportadora oceànica, hi són tractades totes les icones del canvi climàtic que ens ajuden a entendre els processos que desencadenen els canvis climàtics.

Al llarg de la lectura d'*Un futur sostenible?* destaca la descripció que s'hi fa dels problemes derivats de l'alteració humana del *cicle del nitrogen*, on cal agrair la revisió de la tècnica per a produir-lo. Aquells que treballem en temes com ara la degradació i l'erosió de sòls, i que coneixem la manca natural i la sobrefertilització artificial actual de nitrogen apreciem doblement el treball de revisió de Sapiña. En aquesta part central del llibre, per a mi la més intensa, es barregen termes com ara nitrats de Xile, Bosch-Haber, adobs químics de síntesi, agricultura.... Tots formen part de l'entramat mediambiental actual. I això es fa encara a territoris com el País Valencià, paradigma d'una agricultura devoradora de nitrogen cada vegada més estesa arreu del món. L'excessiva fertilització amb nitrogen afavoreix la contaminació dels sòls i les aigües, a més d'augmentar l'efecte hivernacle per tal com l'òxid nítrós es volatilitza cap a l'atmosfera, i és un dels gasos més eficients en l'absorció de radiació d'ona llarga i per tant responsable del seu escalfament.

Però hi ha més passatges del llibre de Sapiña que són referents per a tots aquells que volem conèixer els problemes ambientals de forma detallada i crítica. Un bon exemple el tenim quan revisa l'evolució històrica

del contingut de plom en l'aire, allò que l'autor anomena el *lent enverinament de l'atmosfera*. La producció de plom es va generalitzar gràcies a les grans potències del món antic, especialment Grècia i Roma. La contaminació per plom a l'Imperi romà va ser alarmant perquè la producció va arribar a 80.000 tones anuals, el 5 % de les quals es volatilitzaven perquè les tècniques utilitzades eren prou deficientes. Fins i tot se sap que les mines de Rio Tinto, Cartagena i Mazarrón eren les culpables d'aquest procés de lent enverinament de l'atmosfera en primer terme, i tot seguit de l'edafosfera, la biosfera, la criosfera i la hidrosfera. Això no obstant, el plom ha estat molt utilitzat recentment per millorar la combustió de la gasolina en els motors d'explosió. Això va fer que el creixement del parc automobilístic es transformara en el generador i emissor més eficient de plom de la història. En conseqüència, els nivells de plom assolits a l'atmosfera varen ser molt alts. La substitució del plom en els darrers anys ha fet baixar els nivells d'enverinament ambiental per plom, cosa que demostra que no tot va a pitjor en temes ambientals, almenys en els països rics. Sapiña, com a químic preocupat pel medi ambient –i per tant per la salut humana– fa una revisió detallada de la toxicitat del plom, de com penetra i s'acumula en el cos humà, i quines conseqüències té per a la salut. La reducció de l'enverinament per plom, deguda a la millora de les tècniques d'extracció o per haver-lo eliminat de la benzina, demostra que la qualitat ambiental es pot millorar amb l'aplicació de polítiques adequades.

Els dos últims capítols d'*Un futur sostenible?* estan dedicats a definir –una vegada exposada la problemàtica ambiental– què és el desenvolupament sostenible i a la recerca

d'estratègies per aconseguir una societat perdurable en el temps. Una de les claus està en la producció energètica, tema central del segon dels llibres de Sapiña.

El repte energètic va ser guardonat amb el segon Premi Europeu de Divulgació Científica Estudi General 2004. És un llibre que té les seues arrels en la primera obra ja comentada (*Un futur sostenible?*), perquè parteix dels problemes ambientals i se centra en les possibilitats de solució d'aquests. Així, un dels reptes per a aconseguir un futur sostenible és produir energia de forma neta i duradora. De fet, aquesta és la clau que permetrà, o no, donar pas a una societat veritablement respectuosa amb el medi ambient.

Com a bon divulgador Sapiña ens atrapa des de les primeres línies. Rememora un magnífic passatge de *L'illa misteriosa* de Jules Verne: Ciro Smith, l'enginyer que amb l'ajuda de quatre companys i un gos va fer d'una illa perduda en el Pacífic un paradís, diu que «l'aigua és el carbó del futur». Això, dit a finals del segle XIX, era una quimera; avui és un repte per a millorar les condicions ambientals a la Terra. I esperem que a finals del segle XXI siga una realitat, perquè ara mateix ja tenim la tècnica bàsica per a aconseguir-ho.

El primer capítol d'*El repte energètic* revisa el sistema de producció energètic actual i els problemes ambientals derivats. Carbó, petroli, benzina i additius de plom per una banda, i durabilitat d'aquest sistema exhauridor d'energia i recursos, problemes ambientals com ara la contaminació i l'escalfament global, per l'altra, donen una visió global de l'estat ambiental del món. L'autor revisa i escorcolla en algunes de les històries de l'ús de l'energia en el segle XX

per fer-nos entendre que les decisions preses per millorar el subministrament d'energia no sempre s'han basat en el respecte mediambiental, ni tan sols en la salut de l'economia mundial, ans al contrari, han primat els interessos particulars. Un bon exemple n'és l'ús del plom, tetraetil de plom concretament, utilitzat en la benzina i que a València com en altres moltes ciutats va fer augmentar-ne la concentració en l'aire i en la sang. És ben sabut, i Sapiña ho mostra en el seu llibre, que aquesta concentració de plom desencadena problemes cognitius ja que redueix el coeficient intel·lectual, a més de les alteracions en el comportament humà. És alarmant comprovar que l'augment dels crims violents està relacionat amb un major contingut de plom en l'aire que respirem. Sapiña, basant-se en una ben documentada revisió de treballs d'investigació recents, ens fa reflexionar al voltant del preu pagat pel creixement econòmic, i ens en dona exemples del territori més proper, en aquest cas la mateixa ciutat de València. De fet, en llegir el llibre, analitzar les gràfiques i revisar les dades, ens assabentem que la millora en la qualitat ambiental no és una opció, és una necessitat.

La qüestió ambiental no té a veure només amb el fet que les *fonts d'energia* actuals no són ni perdurables ni renovables (carbó i petroli), sinó que rau en el fet que la crema de combustible fòssil està alterant la composició atmosfèrica. A més de la contaminació de l'aire, cal tenir en compte l'augment de les temperatures, especialment les nocturnes, i l'alteració del règim de precipitacions. Per tant, el segle XXI serà el segle del repte energètic si volem construir una economia sostenible, una societat justa i un medi saludable. I per això cal trobar una font d'energia neta: l'hidrogen.

El segon capítol d'*El repte energètic* revisa com serà el funcionament de la futura economia de l'hidrogen, des de la producció, distribució i emmagatzematge fins a les *piles de combustible* i la seua seguretat. I en el tercer capítol es repassa el repte de la nova economia i també els obstacles que es trobaran en la transició cap a un sistema sostenible de producció d'energia. Per una banda, s'hi tracten les millores en la qualitat de l'aire, que –convé recordar-ho– provoquen la mort a 16.000 persones anualment a l'Estat espanyol, i per un altra es revisen les fonts d'energia netes i renovables que seran la base de l'economia de l'hidrogen: fotovoltaica, eòlica, biomassa o hidroelèctrica. El treball de Sapiña descriu com es farà la complexa transició entre l'economia basada en els combustibles fòssils i la de l'hidrogen. Aquesta transició en part ja està iniciada en alguns països com Islàndia, que el 2030 serà la primera economia d'hidrogen del món.

La transició a la nova economia de l'hidrogen serà gestionada pels governs. Seran per tant *decisions polítiques* les que determinaran l'èxit o el fracàs del nou repte, l'acceleració o retard del procés, i també la forma d'implantar-lo. Però darrere dels polítics hi ha la societat. Som els *ciudadans* els que guiarem l'evolució de la nova economia sostenible amb el nostre suport, les nostres crítiques i fins i tot les nostres pressions. Aquells que pensen que el present sistema econòmic ha d'evolucionar cap a una situació més sostenible han de llegir el segon dels llibres de Sapiña (*El repte energètic*) per a estar informats. Aquells que no tinguen encara una opinió formada o no coneguen quins són els problemes ambientals cal que iniciu la vostra lectura amb el primer dels llibres ressenyats: *Un futur sostenible?*

Tots dos són de lectura imprescindible per a aquells que estan compromesos amb un món sostenible. □

Valencianisme econòmic

Xavier Ferré

València i Barcelona. Retorn al futur. L'Exposició Regional de 1909

Josep Vicent Boira

171 pp., 2006, Tres i Quatre, València

Tota formació social i econòmica es contextualitza en una determinada geopolítica orientadora de la relació entre economia i identitat territorial. Tanmateix, què s'esdevé quan la geopolítica econòmica és decidida per un Estat que no reconeix com a propi (o el «reconeix» a la seva mesura, sense cap atribut polític que concreti una capacitat pròpia de decisió sobirana) un determinat espai cultural i les necessitats «naturals» d'externalització de l'economia productiva que s'hi basteixen? A més, el fet que una determinada estratègia territorial siga l'hegemònica és sobretot responsabilitat de la capacitat de decisió de les elits empresarials i de llurs quadres intel·lectuals orgànics, que són els que planifiquen les directrius amb les quals cal endegar el potencial de desenvolupament associat a una vertebració territorial que tinga en compte els pols urbans més actius no únicament en funció de l'activitat econòmica, sinó d'acord amb

la projecció creativa i cultural. Aquest darrer extrem és fonamental per a conceptuar tota activitat emprenedora empresarial en funció de les necessitats reals de l'àmbit social més pròxim (la xarxa de ciutats) d'acord amb un elemental principi de sostenibilitat. Però, en qualsevol cas –com veurem tot seguit– és cert que sense noves idees i sense innovadores preses de decisió les regions econòmiques tenen poques opcions de viabilitat.

Perquè, d'això es tracta, de la vinculació (estratègica) entre economia i territori i de l'organització d'aquest binomi des de la pròpia tradició de la història econòmica i social. I, com s'ha dut a terme històricament aquesta unió (i precondition) entre sectors productius i el conjunt de la societat, en una nació històrica que precisament ha relacionat identitat cultural i activitat econòmica intermèdia articulada per la petita i mitjana empresa? De nou, per tant, la centralitat de la relació entre personalitat col·lectiva i tradició del teixit productiu. Ara bé, cal aplicar la constatació d'aquests factors generals a recerques concretes que, alhora, serveixin per a indicar-nos les aportacions i les mancances de cada trajectòria econòmicosocial.

En el cas que ens ocupa, l'estudi de la historicitat de la xarxa econòmica –amb les relacions entre dues de les capitals econòmiques del país, València i Barcelona– ha tingut –i necessàriament ha de tenir– un pes específic fonamental per a decidir quina és l'eixida internacional del treball industrial i de la recerca i decidir amb quins altres pols territorials cal vehicular una nació, que ha de ser també econòmica. I quin és el vincle entre relacions culturals i econòmiques «intranacionalitàries», projecció exterior i elits empresarials? Aquest és un

interrogant central que suggereix el treball –no per casualitat dut a terme per un geògraf i «polític»– *València i Barcelona. Retorn al futur*.

L'autor centra la seva anàlisi en una triple reflexió: la funció social, cohesionadora, de l'Exposició Regional valenciana de 1909, com a exemple de motor d'iniciatives que associaven sectors emprenedors del País i dinamitzadors de les relacions entre economia i cultura; la interpretació d'aquest esdeveniment per part de Joan Fuster i Xavier Casp, i la projecció d'aquesta empresa ciutadana en el marc de legitimació de l'Euroregió de l'Arc Mediterrani. Aquests tres aspectes harmonitzen una recerca que té el mèrit de no limitar-se únicament a un balanç economicista, sinó que, com a propòsit d'una concepció globalitzadora –i *geopolítica*– de l'estudi, planteja el protagonisme d'economies regionals com a resposta a l'unitarisme de gestió i decisió dels estats convencionals o de dissincronia de relació entre els «territoris i l'estat».¹

El fil conductor de la recerca emfatitza el lligam entre regeneracionisme social i projecte nacional reformador de l'estructura de l'Estat espanyol. Aquest és un referent comú a tota l'obra de Boira. Mostrar com a l'alba del nou segle existia a València un sector de la burgesia que havia assumit clarament el programa d'un valencianisme regenerador que tenia com a model el catalanisme de Cambó-Prat de la Ribera. I és tot just la vinculació entre voluntat de modernitat econòmica i missatge de reforma de l'estructura política peninsular el que dóna singularitat a l'orientació d'aquesta Exposició. En aquest sentit, Boira recorda oportunament que el 1959 l'Ateneu Mercantil –acoblant diverses sensibilitats ciutadanes valencianistes i estrictament oficialistes– hi

dedicà un monogràfic commemoratiu (no s'hauria de reimprimir en edició crítica?) amb uns articles històricament valoratius, entre els quals hi havia el de Vicent Badia i Marín titulat «El periodismo en la exposición». També n'hi havia de relacionats amb la València emergent després de la riuada de 1957, com fou l'article de Vicent Ventura «Donde la ciudad no debe acabar». Aquest periodista hi suggeria la necessitat d'una «consciència moral» que havia de pensar en una «València oblidada».

Tot amb tot, el sentit d'aquestes col·laboracions indica que la intenció cívica de la publicació no fou cap causalitat. Tant Joaquim Maldonado Almenar, aleshores president de la institució, qui destacava que l'Exposició fou «fruto de la unidad», com el que en fou vocal, Robert Moròder Molina –autor de l'article «Els que feren l'Exposició» en el volum commemoratiu– exemplificaven d'alguna manera aquella orientació cultural i política del valencianisme que, des de la unitat interclassista, formulava un referent identitari propi, no dependent o sucursalitzat vers l'espanyolitat a l'ús i, en canvi, basat en l'estratègia d'activar les relacions amb el Principat i la resta dels Països Catalans. O, com manté l'autor, d'impulsar una valencianitat catalanòfila.

Doncs bé, com es desprèn de l'estudi d'aquest geògraf, la conjuntura derivada de l'Exposició entre 1909 i 1910 (a redós del nou cicle polític iniciat el 1907 per la plataforma València Nova) exemplifica la voluntat de dinamització econòmica i social d'aquest esdeveniment i, doncs, la vehiculació d'una doble reflexió. D'una banda, la unió econòmica entre València i Catalunya possibilitaria la construcció d'una Espanya no centralitzada (recordem l'«Espanya Gran» de Cambó i de Prat de la

Riba) i, de l'altra, potenciaria la viabilitat de sumar sinergies productives pel que fa a l'enfortiment de la base de la industrialització exportadora. Però aquest marc de relacions projectava també una entesa de col·laboració intel·lectual. Aquest aspecte es traduí –com a exemple– en la fixació dels models arquitectònics que tenien com a punt de referència el modernisme. També, és clar, en la identificació amb la unitat de la llengua, reflectida en els actes literaris entre intel·lectuals valencians, catalans i mallorquins al si de Lo Rat Penat i endegats per Teodor Llorente i Leopold Trènor.

És a dir, l'esdeveniment firal, ideat per Tomàs Trènor, era un bon exemple per a superar l'ideologisme provincià basat en una València estrictament agroexportadora –agrarista– i contrària al proteccionisme econòmic català. No debades, aquest extrem fou instrumentalitzat –centralment entre 1978 i 1982– per activar l'antivalencianisme populista blaver, atiar l'enfrontament polític entre catalans i valencians i, de retop, satel·litzar el País Valencià amb l'enfortiment de l'eix València-Espanya.

La nova valoració d'aquesta exposició duta a terme en aquesta síntesi de Boira (en comparació amb les exposicions de París, de Barcelona de 1888 i de Saragossa de 1908) és, doncs, significativa pel fet d'haver introduït no únicament elements descriptius «estàtics» (llista d'expositors catalans, d'altra banda qualitativament significatius), sinó també per haver elaborat una contextualització de l'esdeveniment en el marc de la història general. La conjuntura d'aquest període històric caracteritza la formulació de propostes polítiques en clau econòmica a través d'elits emergents, no tant deutores de l'Antic Règim antimodernitzador com inscrites en els corrents d'un cert positi-

visme regeneracionista que entenia –com establia Pere Estasén– que sense formació i instrucció no existia cap via de progrés.

Una altra aportació d'aquesta recerca és la recepció que tingué l'Exposició Regional cinquanta anys després. Boira destaca l'anàlisi que en feren Xavier Casp i Joan Fuster en la publicació de l'Ateneu Mercantil amb els articles respectius «Aquell homenatge al poeta Llorente» i «Eco literari de l'Exposició». Malgrat que l'autor digui que «Casp feia de Fuster», en al·lusió a una certa crítica a l'homenatge a Llorente, la valoració del poeta (caldria definir què entenia el poeta del Grup Torre per «encert» de la «mentalitat actual») era prou convergent amb la de l'assagista. Del poeta renaixentista, Casp en valorava la fidelitat a la llengua, un idioma que alhora esdevenia símbol «per als homes d'ara», perquè amb «la seua poesia va aconseguir dir quina era l'actitud dels valencians que volguessen ser dignes de l'obligació que comporta el ser-ho». Pel que fa a Fuster, la conclusió de Boira és que l'assagista va fer un balanç de l'Exposició positiu, ben divers del que féu posteriorment en *Nosaltres els valencians*. L'autor destaca que el 1959 Fuster valorà l'esperit emprenedor d'un sector de la burgesia, mentre que el 1962 la seva interpretació esdevingué més crítica, no pas a l'hora de reconèixer que «fou una manifestació de la vitalitat econòmica» dels valencians, sinó pel codi provincianista, «més delirant» que s'hi comprenia. El que féu Fuster tres anys després de la redacció de l'article commemoratiu va ser –més que una crítica descontextualitzada del fenomen– un emmarcament dels projectes burgesos al llarg de la contemporaneïtat. A més –com planteja Boira– cal tenir en compte que ambdues valoracions fusterianes es produïen sota el context polític hegemonitzat

per la deformació espanyolista del significat de l'Exposició i, en general, de la identitat dels valencians. Amb tot, queda clar que l'article de Fuster publicat en el volum de l'Ateneu tenia interès per la comparació implícita entre la burgesia valenciana i la catalana, i per la relació plantejada entre la Renaixença econòmica i la cultural, la culminació simbòlica de la qual fou l'acte de coronament de Teodor Llorente. Siga com siga, Fuster –com passà també amb la seva participació en l'homenatge a Ignasi Villalonga– valorà, com a punt de partida, la rellevància de l'exposició, tot suggerint una hipotètica continuïtat posterior: «era el final de tota una època [1909], la seua liquidació, i al mateix temps n'obria una altra». La de Fuster no és, doncs, una opció dogmàtica, sinó una lectura oberta de l'esdeveniment tenint en compte les condicions de possibilitat de futur. En aquest sentit, posteriorment –per exemple en *Un país sense política*– es demanà per què aquest esperit de valencianitat no fou hegemònic entre la classe dominant.

I Boira, seguint –i contradient fins a cert punt– l'interrogant fusterià sobre l'absència d'una classe dirigent, introdueix la centralitat explicativa en la formació del codi valencianista i intervencionista en la política espanyola. Aquest criteri duu el geògraf a remarcar que hi hagué un fil conductor en el primer terç del segle XX que permetia resseguir la formació d'un burgesia valencianista. El primer exemple d'aquesta periodització és el 1909 mateix, any que assenjala el primer precedent de les relacions econòmiques catalanovelencianes. El segon referent és el de 1918, amb la formulació de la Declaració Valencianista i l'articulació –segons el model del Foment de Treball de Barcelona– de l'empresariat

valencià. El 1929 suposà la creació del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (que si no s'ha fet, requereix una recerca en profunditat). Finalment, el 1932 tingué lloc la conferència de Romà Perpinyà Grau –adreçada a empresaris de la Lliga Catalana– titulada «L'interès econòmic col·lectiu de Catalunya i València», la qual posà les bases geoeconòmiques de la relació entre els dos països.

Tot seguint aquest procés històric, és encertada la conclusió de Boira quan destaca la contribució bàsica de l'Exposició (i tot el seu context, teixit i lideratge) en la difusió –estroncada amb la solsidea de 1939– d'un valencianisme econòmic (Banc de València inclòs). Potser així, a partir de 1909, serà possible valorar el valencianisme de Joaquim Reig, del qual també cal una biografia política i econòmica. I aconseguir de poder comparar el perfil de la burgesia valenciana filocamboniana i l'actual «nova» burgesia (no en va amb poca memòria històrica), que en els darrers trenta anys poc –o gens– ha fet, com a grup social, per a seguir el projecte de col·laboració amb els interlocutors catalans. En aquest sentit, un altre fet que caldria estudiar és el dels «illots» tèxtils que es vincularen a Joan Fuster. Aquesta comparació amb l'actualitat, insinuada en el llibre a tall introductori, facilita la comprensió del subtítol: «Retorn al futur». Perquè, quin era el futur, i què –i com– s'ha obstaculitzat?

En una hàbil projecció retrospectiva, Boira enllaça el març de 2005, quan novament es va oficialitzar la relació empresarial catalanovalenciana, amb la fundació de l'Euroregió de l'Arc Mediterrani, amb el paper central implícit de la petita i mitjana empresa (i els *clusters* de producció especialitzada en tecnologia punta) i amb el treball

precursor de «1909» com a esbós del futur eix mediterrani. Per tant, el missatge és clar: l'empresariat, a través de la identificació econòmica i cultural amb el país, ha de tenir com a marc de referència constant els –aproximadament– cent anys de formalitzacions de vies d'entesa i col·laboració entre dues economies del tot complementàries, que suposen un motor decisiu en el marc de les regions econòmiques europees. Aquest és el futur. I el que ens diu tàcitament Boira és que la pèrdua d'aquest horitzó durant la segona meitat dels anys setanta (a causa –afegiríem– de la interferència de la política territorial de l'Estat espanyol, que intuïa l'emergència del corredor mediterrani) ha significat un retard en l'estructuració de la via econòmica comuna i, com a conseqüència, l'obstaculització de la viabilitat d'un mercat interior que és bàsic per a la normalitat cultural.

En conclusió, aquesta investigació compendia una idea destacada: el valencianisme no s'inicia el 1962. A través de la iniciativa de l'exposició agroindustrial de 1909 es volgué materialitzar «el món en petit d'allò que intuïa la burgesia valenciana que havia estat i que podia ser la regió valenciana i fins i tot Espanya». Pel que fa a l'articulació del nacionalisme valencià, la realització de futurs treballs que relacionin integradament història socioeconòmica i política podran ampliar el sentit i l'aportació dels projectes contemporanis de valencianitat, dels quals el de la burgesia n'era una part, no pas el tot. En efecte, l'impuls de l'Institut Ignasi Villalonga, continuador en certa mesura de les idees de Romà Perpinyà, aconsegueix una funció nacionalitzadora cabdal per a induir a pensar als sectors empresarials –catalans, valencians i mallorquins– que no és possible una economia internacionalitzada, aïllada

del propi marc històric. Aquesta, doncs, és una opció de futur. En aquest sentit, establir la historicitat de l'Euram aporta arguments necessaris per a associar la vigència de les regions econòmiques en detriment de la inviabilitat dels convencionals Estats-nació. O, el que és el mateix, impulsar l'aptitud de la globalització. És a dir, admetre que la sostenibilitat és intrínseca al propi àmbit d'influència de les economies d'escala territorialitzades. O, com explicitava recentment Ramon Tremosa –seguint les idees regionalitzadores i postestatistes de Kenichi Omahe: «les àrees limitades –referint-se a les fronteres administratives inventades pels Estats– donen lloc a horitzons limitats» («Regions Estat», *Avui*, 16/03/2006).

La metàfora d'una exposició serveix, doncs, per a integrar el fet de la psicologia col·lectiva (d'altra banda, lloc comú weberian dels economistes i historiadors d'avantguarda com Pi i Sunyer o Batista i Roca) amb el comportament econòmic i, alhora, també és d'utilitat per a aprofundir una altra hipòtesi plantejada –no en exclusiva– per Boira: que la burgesia de començament del segle XX era més emprenedora que la del segle XXI. Heus ací l'oportunitat de retornar al futur coneixent la història d'una estructura econòmica que no ha d'estar condicionada per les falses fronteres interiors,² les quals, com sosté Boira mateix, «tallen perspectives econòmiques» (*Avui*, 7/09/2003). □

Pere Calders: la invenció d'una realitat

Salvador Company

Pere Calders: tòpics i subversions de la tradició fantàstica

Carme Gregori Soldevila

292 pp., 2006, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona

Un migdia de la fi de juny, fa ja gairebé quinze anys, un futur professor de literatura medieval em va dir en un curs d'una universitat d'estiu, a la qual assistíem com a alumnes, que la filologia era l'art del matís. Potser fóra perquè estàvem passejant amb dos companys de classe de València a la vora de la mar Cantàbrica, que ens evocava un Maragall novençà, o perquè algú, mirant els penya-segats on batien les onades, havia dit la paraula *solitud*, que ens va fer pensar en la Mila de Caterina Albert; però en sentir aquella definició de la filologia em van venir a esment les classes d'*Introducció a la literatura catalana contemporània* que l'any anterior ens havia fet Carme Gregori. D'uns dies ençà, recorde sovint aquell passeig i aquella definició; des que he anat retrobant amb plaer i admiració en la monografia sobre l'obra de Pere Calders que ens ocupa les mateixes explicacions matisades, minucioses i intel·ligents, apassionades, que sobre Rusiñol, Maragall, Víctor Català i molts altres autors ens va oferir Gregori a l'inici dels noranta.

1. Josep Vicent Boira: «Les relacions entre València i Barcelona. El redescobriment d'una agenda geopolítica», *L'Espill*, 6, hivern, 2000, p. 156.

2. Sobre la relació entre euroregió i superació de les fronteres estatals, Josep Vicent Boira: *Les euroregions*, Institut d'Economia i Empresa Ignasi Villalonga [Document Euram, 6], València, 2004, p. 22.

Amb els anys m'he adonat que en la definició d'aquell futur medievalista faltava, precisament, un matis. Un d'obvi, si es vol; tant, però, com necessari: la filologia és, per etimologia, l'amor a la paraula i qualsevol dels matisos que fem sobre les paraules que sentim o llegim també són paraules, de manera que la filologia és l'art de la paraula sobre la paraula, és a dir, del discurs lingüístic autoconscient, teòric. Hi ha una citació de Calders, extreta de «L'exploració d'illes conegudes, II», que funciona al llibre de Gregori com a *leitmotiv*, com a clau de volta de la poètica caldersiana: «un dels aspectes apassionants de la literatura, com a rept a l'escriptor, és buscar altres noms a les coses per veure si es poden expressar amb una altra profunditat o una altra dimensió». Altrament dit, ja des de l'inici del seu estudi, l'autora ens recorda, amb les paraules de l'autor que estudia, que en el cor de l'escriptura, siga narrativa o assagística, hi ha la necessitat d'explicar el llenguatge amb el llenguatge, d'explicar i matisar la nostra visió de la realitat amb noves paraules alhora que l'establim amb aquestes mateixes paraules indagatòries.

El llibre de Gregori, introducció i conclusions a banda, s'estructura en quatre grans apartats. Primer, l'autora fa una descripció ben actualitzada i detallada d'allò que en literatura es coneix com «el fantàstic». Allà se'ns recorda que per oposició al concepte de realitat que operava en la literatura fantàstica prèvia al segle XX, la d'aquest segle aporta «una concepció més àmplia i complexa de la noció de 'realitat', amb la intenció de captar un ordre que escapa als estrets límits de la lògica racional» (p. 25). Al segle XIX, la pèrdua de confiança en els valors il·lustrats acabarà provocant una crisi de la visió positivista de la realitat i de

les seguretats d'una identitat monolítica, d'un jo inalterable i substancial. A més, com indica Gregori citant Nietzsche, és a la fi d'aqueix segle quan el llenguatge de la filosofia, és a dir, el de la veritat, el de l'amor a la saviesa, s'evidenciarà essencialment metafòric, mancat d'un sentit propi i unívoc, la qual cosa somourà els fonaments de tots els discursos, tant els artístics com els del poder. Per tant, la visió d'allò fantàstic d'un Poe, agafat al mig d'aquesta cruïlla de manques de confiança, i d'un Calders, fill de l'època immediatament posterior a la modernitat, ha de diferir de forma essencial: «Si, en el segle XIX, Poe maldava per explorar una imatge del rerefons fosc de l'home, perdut en els desajustaments entre la raó i l'inexplicable, avançat el segle XX, Calders admet sense tragèdia el desvaliment de l'individu i renuncia sense escarafalls al somni, que ja sap impossible, del control de la natura» (p. 172), escriu Gregori parlant de *Ronda naval sota la boira*, la novel·la/poètica de l'autor català. Un poc més endavant, l'autora ens recorda que «en la cosmovisió caldersiana» la confiança absoluta en la ciència és substituïda «per la confirmació de les seues limitacions» i així la literatura, aquella recerca contínua d'una altra manera d'expressar les coses, esdevé «una via d'interpretació del món més efectiva que la que ofereix la ciència» (pp. 38-39), ja que deixa de considerar-la l'única font de la veritat, tot incloent dimensions humanes, com ara el somni o la fantasia, que la ciència no pot explicar. Tot això s'evidencia en la instauració per part de Calders d'un nou pacte amb el lector, d'un nou model de versemblança en què «el concepte de veritat que regula les possibilitats d'existència dels éssers i les coses [...] remet, doncs, explícitament, a la tradició literària i cultural heretada», cosa

que en la pràctica significa que «l'autor situa al bell mig del seu discurs la reflexió sobre els mecanismes literaris de representació i de recreació de la realitat» (pp. 49 i 50), la subversió del tòpic –paròdica i irònica, com veurem– de què parla el títol del llibre. Com a resultat d'aquest pacte, però, la literatura de Calders no serà un discurs amb ínfules teòriques, enfiat de metafísiques, sinó una literatura conscient –autoconscient– de la seua condició teòrica, és a dir, metaliterària i generadora de realitats.

La següent secció de l'estudi de Gregori s'ocupa de la poètica de Calders i de la seua conflictiva relació amb la versemblança Realista (Històrica) que dominava l'escena literària catalana dels cinquanta i els seixanta (l'apartat «Pere Calders i el realisme», pp. 52-72, proporcionarà al lector una narració ben acurada i ajustada d'aquesta conflictiva relació). Explica Gregori que Calders, fent servir gèneres narratius força codificats, esdevinguts tòpics, com ara el del que és fantàstic o el del que és sobrenatural, basteix «una concepció de la realitat en què ja no té cabuda l'oposició real-irreal» (p. 116); tanmateix, com no pot ser altrament en una escriptura, en el millor sentit, paròdica, Calders no oblida mai aprofitar aquells codis i tòpics per a aplicar-hi una ironia que li permet criticar i posar potes enlaire les veritats inqüestionables de la societat en què viu (i vivim). Com diu Gregori, «el que fa és contaminar [...] els models heretats amb elements incongruents que desmunten els referents, els buiden de transcendència i en subverteixen el sentit», perquè en aquest autor «la finalitat no és experimentar *dins* del gènere, sinó experimentar *amb* els gèneres» (p. 129). D'altra banda, és amb aquests mateixos arguments com Gregori rebut l'opinió que el Calders dels relats de

tema mexicà o el de *L'ombra de l'atzavara*, la seua novel·la sobre l'exili mexicà, així com el de les narracions d'*Unitats de xoc*, basades en la seua experiència bèl·lica immediata, és l'altra, la cara realista, del fantasiós autor de la resta de la seua obra. Aquelles obres pretesament «realistes» ens permeten comprovar que «en la pau com en la guerra, per a Calders, l'humor és una arma defensiva i, alhora, un dels fonaments essencials de la seua escriptura», del seu «contemplar des de fora o des de lluny», del qual es desprèn «un fons amarg de desencantada lucidesa» (pp. 108, 109 i 95).

La penúltima secció del treball de Gregori constitueix un magnífic exercici de literatura comparada. Sense fer escarafalls de pirotècnia erudita i sense abandonar en cap moment un rigor filològic i teòric extrems, l'autora reconstrueix fil per randa el constant diàleg paròdic que va establir Calders amb la tradició del conte fantàstic, amb la del meravellós, amb la ciència-ficció i amb la utopia. Amb constants citacions, tant dels autors parodiats –Poe, Lovecraft, Nodier, Hoffmann, Huxley, Bradbury, els germans Grimm, els Andersen, Perrault o fins i tot Ovidi o Kafka, per citar-ne sols els més coneguts– com dels textos de Calders, que permeten resseguir amb interès i facilitat el fil de l'argumentació, Gregori ens mostra com funciona el mecanisme caldersià de la subversió dels tòpics. En tots aquests casos, la paròdia consisteix en un trencament de les expectatives del lector, que, en constatar la presència d'elements força tòpics i codificats, n'espera una reproducció completa de les marques de fàbrica del gènere en qüestió, que mai no arriba; ans al contrari: el lector s'haurà d'acabar amb «el fet de considerar el sobrenatural [o el meravellós o l'utòpic o el fantàstic

o la ciència-ficció] una simple qüestió d'experiència, circumscrit a l'àmbit de la quotidianitat» (p. 115), perquè «en Calders, la descontextualització i el canvi de perspectiva operen com a potents factors de desautomatització dels tòpics manllevats de la tradició» (p. 187). Així s'explica que els personatges caldersians no siguin encarnacions de forces abstractes que els superen, sinó «els homes de la hac baixa de què parla a les 'Instruccions per a la lectura d'aquest llibre' de *Ronda naval sota la boira*» i que estiguen «més humanament propers a la vulnerabilitat del somiatruites que a les bravates arrogants dels herois de llegenda» (p. 202). Potser en fóra un bon exemple el protagonista i narrador de «L'any de la meua gràcia» de *Cròniques de la veritat oculta*: dotat de la gràcia de fer que les cares de les nines prenguen un color increïblement real, fins al punt que semblen vives, decideix explotar el seu do de fabricant nines en sèrie, però quelcom tan quotidià, tan poc sobrenatural, com un fabricant austríac que acolorix les seues peces amb idèntica perfecció i que les fabrica més ràpid i, a més, els proporciona amb els seus tints «tota la picardia de l'artifici», que «donava a les nines una simpatia molt pujada de to», farà que el negoci se li'n vaja en orris...

Al darrer apartat de la seua monografia, «Paròdia i ironia en l'obra de Pere Calders», Gregori recorre l'obra de l'autor tot il·lustrant amb exemples les figures i els procediments textuals —la lítote, l'antífrasi, les contradiccions entre text i context, les lectures literals de les frases fetes, etc.— que aquest fa servir en la seua «denúncia del potencial de significació latent en les paraules i en les construccions lèxiques» que «obliga a repensar els mecanismes d'aprehensió del món i, en conseqüència, a replantejar des

de la base la visió que tenim de les coses» (p. 265). Aquesta és la raó que, posem per cas, en els contes amb elements de la ciència-ficció Calders s'esforce «per fer entendre als lectors els interessos econòmics i polítics que afavoreix la indústria tecnològica i la necessitat d'enfrontar els debats oberts des de la independència intel·lectual i el rearmament moral i ideològic» (p. 229). Perquè la «manifesta consciència textual que posa al descobert la ficcionalitat del text» en Calders, que «ha descartat totalment la possibilitat del reflex mimètic d'una realitat extratextual que ha esdevingut impensable com a entitat aprehensible de manera objectiva» (p. 274) —«el model de veritat que domina l'univers caldersià remet explícitament a la tradició literària i cultural» (p. 275)—, «imposa una perspectiva relativitzadora sobre l'instrument mateix d'aprehensió del món» que, com qui no vol la cosa, amb la difícil senzillesa i exactitud de qui explica un bon acudit, «obliga a repensar-lo i el dota d'un sentit nou» (p. 278).

Per tot això, tant la prosa de Pere Calders com la de Carme Gregori en *Pere Calders: tòpics i subversions de la tradició fantàstica*, que tan allunyades poden semblar en principi dels conflictes de l'actualitat —només cal recordar la imatge d'amable i banal fantasiós, com si fos un dels seus personatges, que ha donat de l'autor certa crítica, «la part més mediàtica de la crítica» (p. 279)—, són una demostració feaent que el matís i la reflexió sobre el llenguatge, tan devaluats en una societat com aquesta des d'on escriu l'autora: un expais de conte de terror, on fins i tot el nom de la llengua és tabú, poden ser una eina ben útil per a entendre i qüestionar la realitat i, de retruc, per a prendre-se-la amb una mica més d'ironia. □

L'ESPILL

Núm. 22 — primavera 2006

El disseny intel·ligent i l'assalt a la ciència.

Juli Peretó

Poetes nacionals i catalans universals. *Jaume Subirana*

Nació i identitat nacional en Anthony Smith. *Montserrat Guibernau*

El mil·lenni d'Ernst Jünger. *Elliott Neumann*

EDICIÓ I EDITORS

Globalització i qualitat en l'edició mundial. *Sergio Vila Sanjuán*

L'edició en català: algunes idees per ser optimistes. *Ernest Folch*

L'ofici aquest d'editar llibres. *Isidor Cònsul*

Editar en català al País Valencià. *Vicent Olmos*

Un món editorial i cultural en precari. *Juli Capilla*

L'edició universitària, una gran desconeguda. *Antoni Furió*

DOCUMENTS

L'assaig i la seua prosa. *Max Bense*

El mercader de gossos. *Jules Janin*

Fonamentalismes. *Josep Montserrat*

Humanitats i tercera cultura. *Francisco Fernández Buey*

Manuel Sacristán i la metodologia científica. *Joaquim Sempere*

NOTES

Fanàtics sense fronteres. *Alain Finkielkraut*

Al Qaeda, criatura moderna. *Miquel Barceló*

Una defensa entossudida de la llengua francesa. *Maria Bugades*

LLIBRES

Una revolta reaccionària. *Pau Viciano*

Maieutica de la crítica. *Enric Sòria*

El descrèdit de la llengua. *Justo Serna*

Amistat i idees compartides. *Francesc Pérez Moragón*

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros Rest a del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

Un nou instrument per a la projecció de la nostra cultura

